

Régiókutatók

Interdiszciplinaritás a Régió kutatásban

Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája

II.

Elektronikus tanulmánykötet

DEBRECEN, 2012

Sorozatszerkesztő:

SZÁLKAI TAMÁS

Interdiszciplinaritás a régiókutatásban II.

Elektronikus tanulmánykötet

Szerkesztette:

BARTHA ÁKOS – SZÁLKAI TAMÁS – SZENDREI ÁKOS

DEBRECEN, 2012

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
HAJDÚ-BIHAR MEGYEI LEVÉLTÁRA KIADVÁNYA

A borítót tervezte:
SZÁLKAI TAMÁS

A kötetet lektorálta:
DR. RADICS KÁLMÁN

Technikai szerkesztés, tördelés:
KATONA PÉTER

© BARTHA ÁKOS, SZÁLKAI TAMÁS, SZENDREI ÁKOS
© A szerzők

ISBN 978-963-7238-49-9
ISSN 2063-1812

TARTALOM

SZÁLKAI TAMÁS: „A ház a vármegyéé és a vármegye Hajduvármegye” Gondolatok a Hajdú megyei települések címereiről a 100 éve épült vármegyeháza kapcsán.....	7
BARTHA ÁKOS: „Interdiszciplináris régiókutatás” 1945 után. A sárospataki faluszeminárium példája	31
PÁSZTOR ÉVA: A Magyar Digitális Helynévtár. A települések helynévrendszerének megjelenítése, elemzési útjai és lehetőségei.....	57
KATONA PÉTER – SZIKLA GERGŐ: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár elektronikus adatbázisai.....	65
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: A házassági névválasztás jogszabályi és motivációs háttere Debrecenben	89
SZILÁGYI FERENC: Vonzáskörzeti viszonyok áttekintése a magyar–román határtérségben.....	109
PORNÓI RITA: A tehetségmentés református védőbástyái	117
MÁTÉ KRISZTINA: Át-járás a felnőttkori tanulás területén	133
A kötet szerzői	149

SZÁLKAI TAMÁS

**„A ház a vármegyéé és a vármegye Hajdúvármegye”
Gondolatok a Hajdú megyei települések címereiről
a 100 éve épült vármegyeháza kapcsán***

Bevezetés

A hajdúság címerhasználatának kezdetei Bocskai István fejedelemségéhez köthetők, aki nagy számban adott ki nemcsak kollektív – mint pl. a köleséri¹ vagy a szoboszlai hajdúk adománylevele² –, hanem egyéni nemesleveleket is hajdú katonák részére.³

Annak ellenére, hogy a hajdúk letelepítésének ötlete éppen a Magyarország középső részét megszálló törököktől eredt, megvalósításuk Bocskai fejedelem nevéhez fűződik.⁴ Ezzel egy olyan folyamatot indított el, ami egy katonai réteg sajátos identitásának bölcsőjévé vált. Azzal, hogy az adománylevéllel közös címet is adott,⁵ szimbolikusan is megteremtette az egységre való törekvés lehetőségét, amivel az utódok – évszázados harc során, de végül – sikeresen tudtak élni. A Hajdúkerület, mely a 17. század elején még csak laza városi szövetségként működő egység volt, amelyben hat – érdekeikért a 18. század során is közösen fellépő – hajdúváros vállalt aktív szerepet, a század végére elérte, hogy ugyanilyen néven önálló törvényhatósággá szervezzék.⁶ 1876-ban, amikor a szabad kerületeket is betagolták a megyerendszerbe, a Hajdúság el tudta kerülni a jász-kunok sorsát és – több község hozzácsatolásával – önálló megyévé alakult, Debrecen székhellyel.⁷ Mindez azonban nem változtatott azon a fejlődési úton, ami évszázadok során hajdúkatonák személyes

*Jelen tanulmány egy most folyamatban lévő – a hajdúsági pecséteket feldolgozó – kutatás rövid összefoglalása, így a teljesség igénye nélkül, vázlatosan mutatja be a székházban lévő megyecímer és a települési címerek rövid történetét.

¹Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL), Esterházy család hercegi ágának levéltára P 108 Repositorium 33/b Fasc. A. No. 9.

²Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (a továbbiakban HBML). XV. 1. Mohács utáni oklevelek (a továbbiakban MUO) 80.

³SZENDREY ISTVÁN: *Hajdúszabadságlevelek*. Debrecen, 1971.; TAKÁCS PÉTER: *A hajdúk címerei. Vármegyék és szabad kerületek I–II.* Szerk.: RADICS KÁLMÁN. Debrecen, 2001. 133–148.

⁴NAGY LÁSZLÓ: *Hajdúvitézek*. Bp., 1983. 34.; RÁCZ ISTVÁN: *A hajdúk a 17. században*. Debrecen, 1969. 33–34.

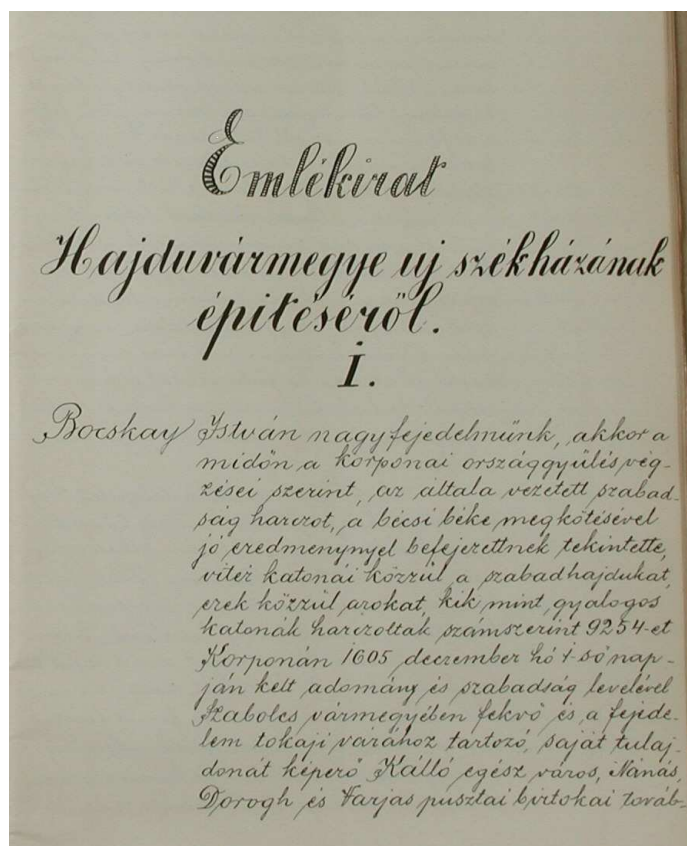
⁵HBML MUO 78.

⁶NYAKAS MIKLÓS: *A Hajdúkerület kialakulása és korszakai. Vármegyék és szabad kerületek I–II.* 79–86.

⁷A székhely kiválasztásának politikai körülményeit részletesen elemzi: NYAKAS MIKLÓS: *Hajdú vármegye létrejötte*. Hajdúsági Múzeum Közleményei 11. Hajdúböszörmény, 1983.; 1876. évi XXXIII. tc. Corpus Juris Hungarici–Magyar Törvénytár. CD-ROM. Szerk.: POMOGYI LÁSZLÓ. Bp., 2004.

kiváltságaiból egy meghatározott területhez kapcsolódó összetartozás-tudattá alakult.⁸

Ez tükröződik az Emlékirat című memorandumból is, ami az új székház építésének kapcsán egyfajta magyarázatát adja a törvényhatóság létrejöttének azáltal, hogy hosszasan elemzi a történeti eseményeket (1. kép).⁹

1. kép. Az Emlékirat c memorandum kezdőlapja.

Baltazár Dezső református püspök az új székház avatóján ünnepélyes hangvételű beszédében – a történelmi tényeket némiképp leegyszerűsítve – mindezt összegezte: „A ház a vármegyéé és a vármegye Hajdúvármegye. Maga a vármegye és maga a hajdúság külön-külön is sokat jelentenek. A történelem cserkoszorúja ott van mind a kettőnek a homlokán. Nélkülük ma nem magyar zászló lengene a Kárpátok ormán s a róna délibábjain nem magyar reménység ringatná magát. A magyar földnek, a magyar nyelvnek, a magyar jognak sorsa volt a vármegyékre bízva századok folyamán és a hajdúságra akkor, amikor a halál tizenkettedik óráján egy hajszállal volt innen az óramutató. A vármegyék hajdúcsapata is zsoldos csapat volt, de magyar nemzeti.” Végül még Bocskairól – a hajdú kiváltságolások kezdeményezőjéről

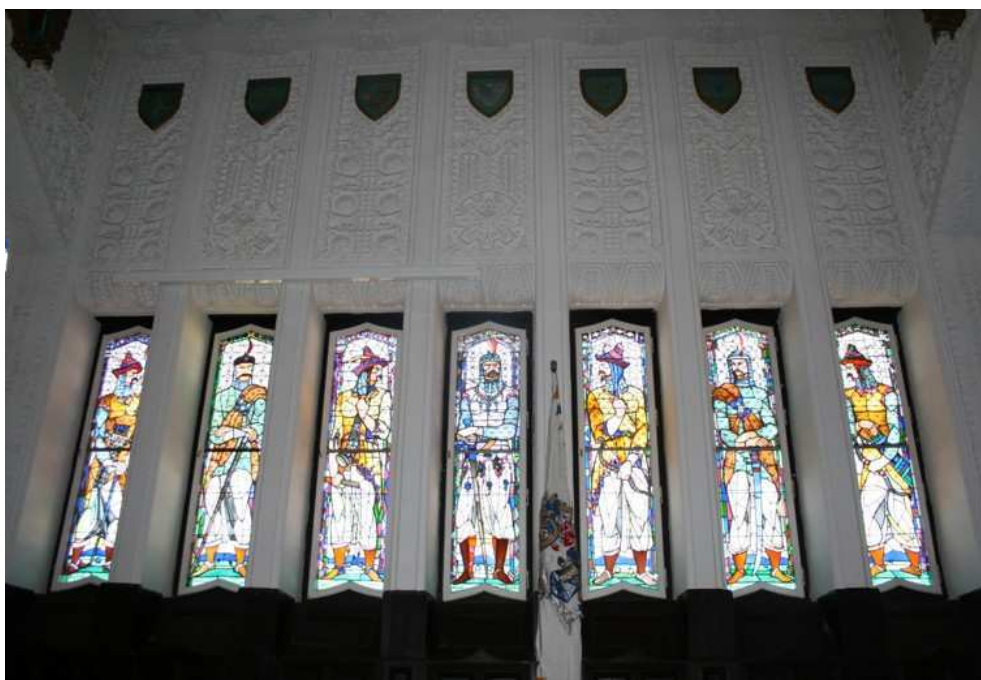
⁸A címerhasználatnál kapcsolatban hasonló megállapításra jutott: TAKÁCS: i. m., 139.

⁹HBML IV. B. 906/b. 139. cs.

– megjegyzi: „Ez kellett a hajdúkirálynak. A magyar jellem, a magyar diplomata, a magyar hadvezér igazi típusának.” Mindezek a gondolatok tükrözik a kor szemléletét és indokolják a székház erőteljes, historizáló szimbolikáját.

A megyeháza jelképei

A huszártornyot uraló Árpád-szobor, valamint az Árpád-teremben¹⁰ található, Kernstok Károly keze munkáját dicsérő hét vezért ábrázoló ólomüveg ablakok a szabadság ősmagyar típusát szimbolizálják (2. kép).¹¹

2. kép. Az Árpád terem ólomüveg ablakai.

Az ugyanitt található címerkoszorúban a magyar állam jelképe is megjelenik. Fontos megjegyezni, hogy a főhomlokzatra korábban tervezett koronás magyar kis-címer helyét végül a vármegyei címer foglalta el, jelezve, hogy az épület a vármegye áldozatkészségéből épült.¹² Az 1896. évi milleniumi ünnepségek kapcsán újra felfedezett honfoglalás korának motívumai jelentős szerepet játszottak a szecesszió „magyaros” vonalának kifejlődésében, így nem csoda, ha a vármegyeiháza épületdíszinek sorában is gyakran visszaköszönnek. Igaz ugyan, hogy mindezt anakronisztikus módon, az élő magyar népművészet nonfiguratív ábrázolásainak visszavetítésével érték el. A honfoglalás korabeli „magyaros” és a hajdútelepítések korát idéző heraldikai elemek közül utóbbiakat mutatnám be részletesen, lehetőség szerint a jelképek

¹⁰GELLÉR FERENC: Régi vármegyeiháza rekonstrukciója és OKHB Székház, Béke u. Vörös Hadsereg útja sarok. *Építőművészet*, (81) 1990. 2. sz. 10–11.

¹¹Uo. 11.

¹²HBML IV. B. 906/b. 144. cs.

fejlődésére is kitérve, hiszen a 17. századtól kezdve a hajdú címerek komoly szerepet kaptak nemcsak az egyes városok, hanem a Hajdúkerület reprezentációjában – gondolok itt elsősorban a hivatali pecsétek forráscsoportjára – is. Ezt azért is fontosnak tartom, mert kutatásaim során a nagyhajdú városok mindegyikének korábbi pecsétlenyomata került elő, mint amiket a szakirodalom eddig ismert.¹³

Címerek

A megyecímer

Hajdú vármegye címere megegyezik a Bocskai István 1605. évi telepítőlevelén található címerfestménnyel (3. kép),¹⁴ aminek igen részletes leírása megtalálható Hajdú vármegye 1838. évi pecsétadományozó oklevelében,¹⁵ ami: *„Eszerint tojásdad alakú, égszínkéék színű álló pajzs, szélén arany sárkánnyal, mely farkát szájában tartva tekeredik körbe, hasát kis vörös kereszt ékesíti; az általa körülölelt részben könyökben behajlított emberi kar ezüst páncéllal felvértezett csupasz kezében ellenség véréből nedves kivont szablyát ráz erősen a magasban; középen keresztbe helyezett kézipuska löporral meggyújtva ólomgolyót lő ki; végül a felső részen e fegyvereket egyik oldalon heves lánggal égő tűz, másik oldalon pedig fényes sugarakkal tündöklő arany nap kíséri, mintegy a kétségtelen hősi erény és a fejedelmek érdekében mindig hűségesen és buzgón véghezvitt katonai szolgálat jeleként. A pajzsra továbbá felülről egy rostélyos vagy nyílt tornasisak támaszkodik, belül bíborral bélelve, arannyal futtatva és lecsüngő, sodrott arany lánc díszíti, a nyakat körülfonva; a sisak a nemeseknél bevett szokásnak megfelelően ferdén jobbra van elhelyezve; a királyi fejéken pedig egy katona látható aranyozott karddal övezve, fejét zöld babérokoszorú koronázza, bal kezével hegyes tört tart az oldalánál, jobbajával pedig felemeli kivont kardját és vígan rázza a győztes fegyvert.”*¹⁶

¹³NYAKAS MIKLÓS: *Hajdú-Bihar megye címerei* (a továbbiakban NYAKAS: i. m.). Hajdúsági Közlemények 16. Hajdúböszörmény, 1991.

¹⁴A címerek és pecsétek képaláírásaiban az évszám a festés, vagy lenyomat készítésének dátumát jelöli.

¹⁵V. Ferdinánd megerősíti a korábbi címet és magyar nyelvű körirat használatát engedélyezi. HBML MUO 282.

¹⁶„Scutum videlicet formae ovatae in figura circulari erectum coelestini coloris dracone aureo juxta marginem clypei cauda rostro inserta in gyrum acto impressaque ventri crucicula rubea insignito conclusum intra cujus ambitum brachium humanum ad cubitum inflexum cataphractura argentata munitum manu nudata prehensum destrictum –acinacem recenti hostium cruore madentem fortiter in altum vibrare: in meditullio autem Parmae bombardae manualis transversim posita pulvere pyrio incenso glandem plumbeam explodere, in regione demum cephalica arma haec velut haud dubias heroicæ virtutis militariumque principibus suis nunquam non fideliter juxta ac zelose exantlatorum servitorum tesseras – hinc quidem flamma summo cum impetu ardens illinc vero Sol aureus radiis fulgidissimis corruscans comitari visuntur; Ipsi porro scuto superincumbentem galeam torneariam clathratam, seu apertam, purpura intrinsecus subsarcinatam auro reductam ac monili de torque coltum amplectente aurea pendulo decoram situ pro more ad dextram obliquo nobilibus concedi solitam regioque diademate virum militarem gladio deaurato succinctum caput serto laureo viridi coronatum manuum laeva lateri admota pugionem dextra vero strictum gladium sursum tenentem et arma victricia hilariter vibrantem proferente redimitam...”

3. kép. A hajdúk közös címere a korponai kiváltságlevélen, 1605.

Lényegében ezt a címet vette át egy az egyben a Hajdúkerület, majd a vármegye is. Az épület külső és belső udvari homlokzatán, valamint az Árpád-teremben ismétlődő ábra a jelkép fontosságára utal (4. kép).

4. kép. Hajdú vármegye címere a megyeháza belső udvari homlokzatán.

A főhomlokzaton elhelyezett négy pirogránit hajdúvitéz közül kettő 1-1 címeres tárcsapajzsot tart. Ezek egyikén Bocskai István családi címerének elemei közül a szemét átlőtt nyílveesszőt kitépni készülő oroszlán látható. A címert eredetileg Luxemburgi Zsigmond adományozta 1418-ban a Chapy családnak, s a velük rokon Bocskaiaknak is ez lett a jelképük (5-6. kép).¹⁷

¹⁷NAGY IVÁN: A Boksa genus és a Chapy-ak czímere. *Turul*, 2 (1884) 1. sz. 41–42.

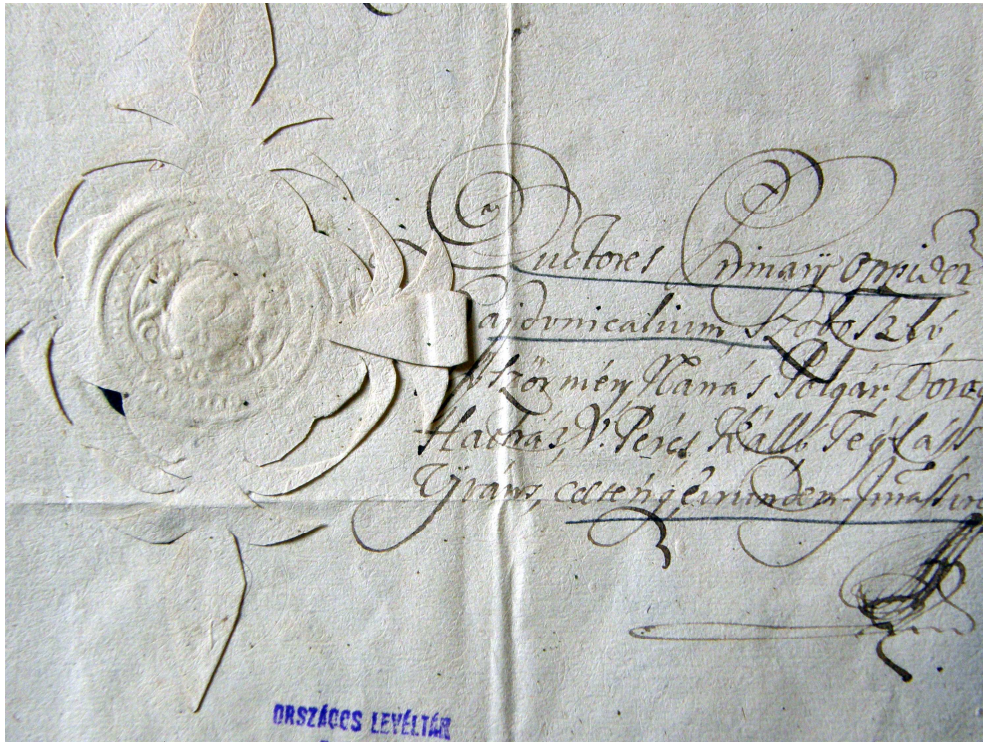
5-6. kép. A Chapy család címere és a pajzsot tartó pirogránit vitéz.

Érdemes megjegyezni, hogy 1708-ból előkerült egy dokumentum, amit a hajdúvárosok hadnagyai adtak ki, méghozzá „városink közönséges pecsétjével” megerősítve. Ezen a pecséten zárt korona alatt ovális pajzsban egy hátsó lábaira támaszkodó állat¹⁸ látható, a pajzsot két (!) sárkány tartja. A részben elmosódott köriratból a „a hét hajdúváros” (tehát többes számban!) latin megfelelője olvasható ki,¹⁹ így megdőlni látszik az az állítás, hogy a Hajdúkerület legkorábbi pecsétnyomóján a korponai kiváltságlevélen lévő Bocskai-féle címet használta volna (7. kép).²⁰

¹⁸ Az ábra alapján tigris, esetleg leopárd. Mindhárom gyakori magyar címerábrakon.

¹⁹ Körirata: ... SEPTEM OP[P]IDO[RUM] HAIDONICALIVM – A HÉT HAJDÚVÁROS ... MOL Magyar Kamara archivuma, Városi és községi pecséttel ellátott iratok (a továbbiakban E 213). Hajdú megye.

²⁰ NYAKAS: i. m., 9.

7. kép. A hét hajdúváros pecsétje, 1708.

A nagyhajdú városok címerei

Hajdúböszörmény városa is a közös hajdú címet használja a 18. század óta, bár korábbi – a szakirodalomban eddig nem ismert – címeres pecsétjei is fennmaradtak. A legkorábbi, magyar körirattal, mely egy 1588-ban kelt iraton található, rajta egy agancsos szarvasfej látható (8. kép).²¹

²¹Körirata: BEZERMEN VAROS. Uo. Hajdúböszörmény.

8. kép. Bőszörmény város pecsétje, 1588.

Majd a hajdú korszakból, 1631-ből is fennmaradt egy, melyen összetekeredett sárkány egyenes pallost tart, s mellette sugarait szóró nap látható (9. kép).²² Ez az ábra talán a közös hajdú címer egyszerűsített változata, amihez hasonló a 19. század végén használt alispáni pecséten is felfedezhető.²³ A 18. század közepétől azonban már a hajdúk közös címerét használja a város.

²²Köirata: SIGILUM OPPIDI BOSSORMENY 1604 – BŐSZÖRMÉNY MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1604. Uo.

²³Az ábráról hiányzik a könyökből behajlított kar. HBML IV. B. 941. 1. cs.

9. kép. Böszörmény címere, 1631.

Hajdúszoboszló ma használt címerét Bocskai István adományozta a Halasi Fekete Péter parancsnoksága alatt harcoló, majd Szoboszlóra letelepített lovas hajdúknak.²⁴ Annak ellenére, hogy a címerfestményt is tartalmazó eredeti oklevél is fennmaradt, a szoboszlai hajdúk 1631. évi hitlevelén egy egészen eltérő címerábrát láthatunk. Ebben egy madár – talán sas – jobbában fecskefarkas zászlós kopját, baljában görbe szablyát tart (10. kép).²⁵

²⁴Ld. 3. jegyzet.

²⁵Köirata: SIGILUM OP[P]IDI SOBOSLO – SZOBOSZLÓ MEZŐVÁROS PECSÉTJE. MOL E 213. Hajdúszoboszló.

10. kép. Szoboszló címere, 1631.

A 17. század végétől aztán visszatértek a Bocskai-féle címer használatához (11. kép), amit az adománylevél ekképp ír le: „*álló, égszínkék színű katonai pajzs, melynek mezejében a pajzs alsó részén zöldellő pázsit felett, természetes színében lefestett tigris, hátsó lábaira támaszkodva, mellső bal lábát kiterjesztve, jobb lábában pedig vérbe mártott meztelen szablyát rázva tart, és egy páncélos lovassal, aki egyébként erősen felfegyverzett, s bal kezében egy kerek pajzsot, melynek közepét egy lánggal égő alak körben, elejétől a végéig ékesíti, jobb kezében pedig ő is vágásra kész kivont kardot tart, párbajt vívni látszik. A pajzsra nyílt katonai sisak van helyezve, melyet drágakövekkel és gyöngyökkel szépen díszített királyi korona fed, melyből egy másik tigris félig kiemelkedik; bal lábában a győzelem jelét, az előbbihez mindenben hasonló pajzsot, jobbában pedig vörös zászlót hordoz, melyen egy természetes színében lefestett sas, felemelt csőrrel, kiterjesztett szárnyakkal, aranylábaira támaszkodva állni szemlélhető.*”²⁶

²⁶ „scutum videlicet militare erectum coelestini coloris, in cuius campo super viridi cespiti in ima scuti parte existentis, tygris naturali colore depictus, posterioribus pedibus innixus, anterioribus autem laevo protenso, dextro vero frameam nudam, sanguine oblitam vibrantis instar tenere, et cum cataphracto quodam equestri, alioquin etiam fortiter armato, et sinistra peltam, cuius medium flammae ardentis figura a priori circumferentia ad postremam perducta exornat, dextra vero manibus mucronem evaginatam tenente, ictum inferenti simili, duello congredi visitur. Scuto imposita est galea militaris aperta, quam diadema regium gemmis unionibusque decenter ornatum contegit, ex quo mediotenus alter exurgit tygris, in signum triumphi peltam per omnia similem, laevo pede, dextro autem vexillum rubrum gerens, in quo aquila naturali colore depicta, rostro elato, alis extensis, pedibus aureis innixus

11. kép. A szoboszlai hajdúk címere, 1606.

Hajdúnánás legkorábbi – a szakirodalomban nem közölt – pecsétlenyomata 1615-ből való.²⁷ Ezen könyökben behajlított kar markában szablyát tart (12. kép). Magyar nyelvű köriratát a 17. század folyamán latinra változtatták.

stare conspicitur. Ex cono autem galeae, laciniae, sive lemnisci, a dextra flavi et caerulei, a sinistra vero partibus albi et rubri colorum, utrinque defluentes, oras seu margines ipsius scuti pulcherrimae ambiunt et exornant.” Közli: SZÁLKAI TAMÁS: *Armales Transylvanorum*. Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiából. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009. 44–45.

²⁷Körirata: NANAS VARAS PECCETI 1611. Az évszám utolsó számjegye nehezen kivehető. MOL E 213 Hajdúnánás.

12. kép. Nánás pecsétje, 1615.

Ezt az ábrát csak a 18. század második felében váltotta fel a hajdúvitézt ábrázoló címer. A vitéz felemelt jobbában szablyát, baljában levágott török fejét tartja. A korábbi ábra, a kar a sisakdíszbe került, s rá egy törökfőt festettek (13. kép).²⁸

²⁸Köirata: PRIV[ILEGIZÁLT] N[EMES] H[AJDÚ] NÁNÁS VÁROSA PECSÉTTYE 1786. HBML V. A. 302/g. 1. d.

13. kép. Nánás pecsétje, 1790.

A város 1904-ben az Országos Törzskönyvi Bizottság kérésére megfestette a címert, amiben a tojásdad alakú égszínkék pajzsban, a zöld talajon álló hajdúvitéz ruházata: zsinóros kék mente, barna nadrág és sárga csizma.²⁹

Hajdúdorog legkorábbi – a szakirodalomban nem közölt – pecsétjén szokatlan módon balra fordult páncélos kar egyenes pалlost tart, a sisakdíszben fecskefarkú, kétszínű lobogós kopja látható. Latin köriratában az 1647-es évszám szerepel, amiben érdekes módon a négyes számot fordítva vésték (14. kép).³⁰

²⁹Nyakas: i. m., 17.

³⁰Körirata: SIGILUM OPPIDI DOROGH 1647 – DOROG MEZŐVÁROS PECSÉTJE. MOL E 213 Hajdúdorog.

14. kép. Dorog pecsétje, 1647.

A későbbi ábrázolásokon a kar alatt látható kis domborulatot sündisznónak értelmezték, a kardra törökfőt tűztek, fölé rozettát, mellé kétoldalt csillagot és holdsarlót illesztettek. A sisakdíszben szereplő kopját megkettőzték és a népesség vallási jellegére utaló kettőskeresztrel egészítették ki.³¹ A 19–20. század fordulójára a lobogót – hazafias érzületből, de tévesen – már nemzetiszínüként ábrázolták (15. kép).³²

³¹MOL E 213 Hajdúdorog; HBML V. B. 142/b. 4. d.

³²NYAKAS: i. m., 19.

15. kép. Hajdúdorog címere az Árpád teremben.

Hajdúhadház legkorábbi pecsétlenyomata 1631-ből maradt fent. Ebben gyakorlatilag a ma is használt címer elemei láthatók: hatágú csillag és félhold fölött lebegő vártorony és kardot tartó kar (16. kép).³³

³³Köirata: HA... PECETI 1620. MOL E 213 Hajdúhadház.

16. kép. Hadház címere, 1631.

A 18. század végétől ezeken gyakran kisebb módosításokat ejtettek. 1850-ben a holdból korona lett, 1857-ben az öt karcsú torony helyett csak kettő látható, hármat zászlóként ábrázoltak. Meglepő absztrakcióra utal a vártornyot helyettesítő öt karóba húzott törökfő, vagy az ugyanezt helyettesítő öt lángcsóva.³⁴ Ez a sokszínűség 1901-ben még az Országos Törzskönyvi Bizottságot is bizonytalanságba sodorta, s a várost levéltári kutatásra buzdította, hogy a legrégibb ábrázolást vegyék alapul.³⁵ Bár úgy tűnik, ez akkor nem történt meg, azért az Árpád-terembe egy heraldikailag kellően stilizált címet készítettett a vármegye (17. kép).

³⁴NYAKAS: i. m., 20–21.

³⁵Uo. 21.

17. kép. Hajdúhadház címere az Árpád teremben.

Vámospércs feudáliskori iratanyaga csak töredékeiben maradt fent a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban, mégis nagyon gazdag pecsétanyag található benne.³⁶ Ritka dokumentum például egy ellopott ló ügyében kiadott körlevél, amin a hajdúvárosok egymás mellé nyomott pecsétjei szerepelnek,³⁷ de itt lelhető fel a város legrégibb pecsétlenyomata is 1745-ből. A kissé elnagyolt pecsétábrán jól kivehető a zászlós kopját és szablyát tartó vitéz alakja (18. kép).³⁸ A címerben szereplő hajdúvitéz a megyeháza festett címerében sárga csizmát és vörös ruhát visel, fején fekete süveg, kezében a hajdúk kék-fehér színeit mutató fecskefarkas lobogót tart.

³⁶HBML V. 501/e. 1. cs.

³⁷Egy hadseregtől ellopott ló köröztetését tartalmazza. A levelet Böszörményből futár vitte tovább az egyes városokba, ahol az átvételkor lepecsételték. Uo.

³⁸Köirata: VÁMOS PIRCSI PECSÉT 1605.

18. kép. Vámospércs pecsétje, 1745.

A megye többi településének címere

A további településcímerek között kell szót ejtenünk Téglás címeréről, ahová 1621-ben Bethlen Gábor telepítette le a Rákóczi család szolgálatában álló hajdúkat.³⁹ A település címerén a 18. század elejétől pecsétjén kardot tartó kar látható (19. kép).⁴⁰ Kardot tartó kar szerepel Kaba 1705. évi pecsétjén is (20. kép). Az egykor Bihar vármegyéhez tartozó mezővárosba a 17. század elején hajdúkat telepítettek, később a település önmagát Hajdú-Kaba néven illette.⁴¹

³⁹HBML V. 672/a. 1. cs.

⁴⁰A tipárium mindkét vége vésett. Ugyanaz a pecsétábra, csak a köriratok különböznek. A nagyobbik felirata: TEGLASI PECSET 1706.; a kisebbiken TEGLASI HELYSEG PECZETYE 1706 szerepel. HBML V. 672/a. 1. cs.; NYAKAS: i. m., 95.

⁴¹Köirata: HAIDU KABA VARASSA PETSETI 1705. HBML IV. A. 4/a. 11. k.

19. kép. Téglás pecsétje, 1706.

20. kép. Kaba pecsétje, 1836.

Mikepércs egykori kishajdú város címerében a kardot tartó kar (21. kép)⁴² talán az egykori birtokos Pércsi család címeréből származik. Az eredeti címereslevelet – amiben a kart fordítva ábrázolták – 1421-ben Luxemburgi Zsigmond adományozta (22. kép).⁴³

21. kép. Mikepércs pecsétje, 1836.

22. kép. A Pércsi család címere, 1421.

Nádudvar legrégibb pecsétjén csőrében ágat tartó madár látható, köriratában az 1535. év szerepel, a kezdőbetűt itt is fordítva vésték (23. kép).⁴⁴ Az itt élő nemesi közbirtokosság azonban a 18. század közepén saját pecsétet vésetett, amin kardot tartó kar látható (24. kép).⁴⁵ Mára a daru a pajzsba, a kar a sisakdíszbe került.

⁴²Uo. V. 650. 1. d.

⁴³MOL Diplomatikai Levéltár 50519.

⁴⁴Körirata: NADUDVAR 1535 ... MOL E 213 Nádudvar

⁴⁵Körirata: SIGILLU[M] NOBILIU[M] NADUDVARIENSIU[M] 1754. – A NÁDUVARI NEMESÉK PECSÉTJE 1754. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. IV. A. 1. Fasc. 6. No. 171. 1791.

23. kép. Nádudvar pecsétje, 1745.

24. kép. A nádudvari nemesek pecsétje, 1791.

Kevésbé harcias címereket használt a többi – hajdú múlttal nem rendelkező – település. Püspökladány 17. századi címerében két lábon álló darumadár látható. Ez később átalakult a heraldikában is elfogadott „ördaru” ábrázolássá, ami a lábában tartott kő elejtésével figyelmezteti társait a közelgő veszélyre (25. kép).⁴⁶ Hasonlóan darut ábrázol Hajdúszovát címere is (26. kép).⁴⁷

25. kép. Püspökladány pecsétje, 1912.

26. kép. Hajdúszovát pecsétje, 1912.

Balmazújváros mai címerében tűzok szerepel (27. kép),⁴⁸ bár 1690-ben, hajdújogokra aspirálva egy hajdúvitét ábrázoló pecsétet vésztett a város.⁴⁹ Tiszacsege címerében hal, nem meglepő módon kecsge (28. kép),⁵⁰ Hajdúsámsonéban bika (29. kép),⁵¹ Földesében bárány szerepel (30. kép).⁵²

⁴⁶NYAKAS: i. m., 92.

⁴⁷HBML IV. B. 906/b. 139. cs.

⁴⁸Uo.

⁴⁹Uo.

⁵⁰Uo.

⁵¹Köirata: SAMSOMI PECSET 1705. HBML V. 631/a. 1. cs.

27. kép. Balmazújváros pecsétje, 1908.

28. kép. Tiszacsege pecsétje, 1912.

Földműves tevékenységre utal Tetétlen címerében a sarló és búzalkalászok (29. kép),⁵² Egyek jelképében pedig az ekevas (30. kép).⁵⁴ A szőlőskertekből, külső birtokokból álló terület, amit Debrecen a Jósa családtól bérelt, csak 1871-ben lett önálló közigazgatási egység, 20. század eleji szöveges pecsétjeiken nem szerepel ábra.⁵⁵ Alsó- és Felső-Józsa címerének legrégibb ábrázolását, a közgyűlési teremben láthatjuk, vélhetően ekkor alkották meg őket, hogy teljes legyen a jelképsor (31-32. kép).

29. kép. Tetétlen pecsétje, 1846.

30. kép. Egyek pecsétje, 1901.

⁵²HBML V. 625/a. 1. cs.

⁵³HBML V. 671/a. 1. cs.

⁵⁴Uo. IV. B. 906/b. 139. cs.

⁵⁵Uo.

31. kép. Alsó-Józsa címere.

32. kép. Felső-Józsa címere.

Összegzés

Összességében véve tehát elmondhatjuk, hogy a heraldikai elemekkel gazdagon díszített megyeháza, különösen pedig az Árpád-terem a közösségi szimbólumok összegyűjtésével méltón fejezi ki a megye közösségtudatát. E rövid áttekintés is jelzi, hogy a levéltári mélyfúrások milyen komoly eredményeket hozhatnak a kollektív jelképek kutatásában. Mindez a vizsgálódások további folytatására biztat.

BARTHA ÁKOS

**„Interdiszciplináris régiókutatás” 1945 után.
A sárospataki faluszeminárium példája**

A trianoni országhatárokon belül Szeged¹ után Sárospatakon indult meg az alulról szerveződő, ám szervezett kereteken belül folytatott falukutatás 1931-ben, tehát öt évvel a nagy szociográfiák megjelenése előtt, a világgazdasági válság közepén (a sárospataki kollégium 400 éves jubileumának évében). Ez a közösség – a pataki faluszeminárium – tekinthető az egyik legszervezettebb, ideológiailag legkonzekvensebb, mindemellett a leghosszabb ideig ténylegesen működő falukutató csoportnak, mely a sárospataki református teológia 1951-es bezárásáig kormányokon, határokon, rendszereken átívelően folytatta munkáját, elsősorban a környező tájegységekben: Hegyközön, Hegyalján és Bodroghözben. A fő cél a leendő falusi lelkészek munkájának segítése, leendő munkaterületük megismerése volt, mivel a hallgatók többsége várhatóan a kisközségek parókiájára tért vissza hivatalába. Ennek következtében a szociográfia csupán egy aspektusa volt sokrétű munkásságuknak.²

Bár a munkaközösséget a hallgatók érdeklődése hozta létre, kivételes szervezőképességű, a kérdés iránt nyitott, karizmatikus tanáregyéniségek nélkül nyilvánvalóan nem lehetett volna hosszútávon sikeres a kísérlet. Sárospatakon két ilyen tanár is tevékenykedett; a szociálisan igen bátor teológus, Szabó Zoltán és a pedagógiát és filozófiát (többek között) egyaránt oktató Újszászy Kálmán. Szabó professzornak mindenekelőtt termékenyítő szellemét kell kiemelni, mivel a pataki kollégium Trianon utáni fő profilját, az „arccal a falu felé” hitvallását ő alakította ki. Eszerint a városhiányos „csonka régióban” a törpe- és kislelkekra kell a főiskolának elsősorban koncentrálnia, mely felismerés nélkül valószínűleg a szeminárium sem jött volna létre.³ A „faluszeminárium atyja”, Újszászy Kálmán 1931-től vezette az

¹A szegedi „agrársettlement”-hez: CSAPLÁR FERENC: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Bp., 1967. 20–31.

²Két vélemény a szemináriumról: A sárospataki faluszeminárium „jelentősége túlmutatott a helyi akciókon és a 30-as évek egyik legfontosabb falukutató műhelyének nevezhető”. (TORKOS VERONIKA: A hivatalos falukutatás. *Társadalomismeret*, 7 (1989) 3. sz. 92.) „Ez a falukutató mozgalom – mely az országban elsőként bontakozott ki és másoknak, sokaknak példaképül szolgált – hatalmas, konkrét, tudományos adatanyagot hordott össze”, mindemellett, hogy alapvető pedagógiai célját is betöltötte. BENDA KÁLMÁN: Újszászy Kálmán köszöntése. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*. Szerk.: BALASSA IVÁN–KOVÁTS DÁNIEL–SZENTIMREI MIHÁLY. Bp.–Sárospatak, 1996. 49. A faluszemináriumról általában: OROSZ ISTVÁN: A debreceni és a sárospataki falukutatás. *Zempléni Múzsá*, 12 (2004) 2. sz. 14–22.

³Kilenc évtized. BENDA KÁLMÁN beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 32.

önképzőkört, 1936-tól a szintén úttörő jellegű pataki népfőiskola egyik irányítójaként ténykedett, 1944–1946 között pedig (a legnehezebb időszakban) a főiskola rektora volt. A professzor az ötvenes évekbeli államosítás után is kitartott Sárospatak mellett, gyűjteményi igazgatóként és főkönyvtárosként folytatva munkásságát, sőt még megélhette a teológia 1992-es újranyitását is.⁴

A pataki cserkészethöz kinövő szeminárium egyik legfontosabb eleme a fél-évenkénti, néhánynapos vidéki „kiszállás” volt, ahol evangelizációs munka mellett a falu és a református gyülekezet körében gyűjtöttek a résztvevők adatokat, amit az anyag feldolgozása követett – immáron Patakon. A szeminaristáknak szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtésekre, kiállítások rendezésére, a végzett tagok munkába való bevonására is kiterjedt a figyelmük, amellyel, hogy a falvak számára vándorkönyvtárakat létesítettek és egyéb szociális falumunkákat végeztek. Elméleti képzésükön, az úgynevezett „szerda estéken” lényegében végigtárgyalták a kor faluirodalmát, pártállástól függetlenül, a konzervatív Scherer Péter Páltól a marxizmussal rokonszenvező Veres Péterrel bezárólag. Továbbá, a tagok részvételével rendezték meg 1935-ben az ország első, nemzetközi visszhangot keltő munkatáborát is.⁵ A szeminárium – minden gyakorlati tevékenység ellenére meghatározó fontosságú – komplex nevelői célzata számos tudományágból merített,⁶ sőt, némi anakronizmussal úgy is fogalmazhatunk, hogy a szociológiai, egyházszociológiai és néprajzi gyűjtésekkel egyaránt foglalkozó önképzőkör kifejezetten interdiszciplináris munkát végzett.

Tanulmányom célja a faluszeminárium 1945 utáni tevékenységének összefoglalása. Mindez azért is tűnik érdekes feladatnak, mert a falukutatás, szociográfiáírás Magyarországon 1936 és 1938 között tetőzött és a fénykor mellett kevésbé szokták hangsúlyozni a szociográfia 1945-öt követő „utóöngéit”. Ahogyan a Néprajzi Lexikon fogalmaz: „Az 1944–45-ös háborús események nagy törést hoztak a falukutatásban. A felszabadulás után újjászerveződő életben bizonyos intézmények és intézetek még egy ideig folytatták munkájukat (Néptudományi Intézet, Sárospataki Faluszeminárium), (...), de anyagi és politikai nehézségekkel küszködve alig értek el eredményt, majd a tudományos élet átszervezésével meg is szűntek. (...) A fordulat évétől a burzsoá áltudománynak bélyegzett szociológia és szociográfia művelése hosszú időre megszűnt hazánkban.”⁷ Az alábbiakban ezt a

⁴Uo. 13–25. A szeminárium igen tekintélyes méretű dolgozatanyaga (Faluszemináriumi Kéziratok) a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában kutatható (továbbiakban: SRKTGy Fsz. Kt.). Mindazonáltal a dobozok nemcsak a faluszeminaristák írásait tartalmazzák, hanem a hozzájuk lazábban-szorosabban kapcsolódó cserkészírók, végzett lelkészek, tanárok, vagy éppen teljesen kívülálló egyének megküldött munkáit is. Az anyaghoz kiváló segédlet: BILKAY RUTH–LACZKÓ GABRIELLA: *Faluszemináriumi kéziratok a Sárospataki Református Kollégium tudományos gyűjteményei adattárában*. Acta Patakina XVII. Sárospatak, 2005.

⁵Ehhez részletesen: BARTHA ÁKOS: Magyarország első Nemzeti Munkatábor – a sárospataki diákok útépitése. *Sárospataki Füzetek* (2010) 4. sz. 59–81.

⁶A faluszeminárium céljaihoz és szellemi háttéréhez: Uő: Falukutatás, falumisszió vagy falumunka? A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közti magyar falukutatás. *Zempléni Múza*, 41 (2011) 1. sz. 26–37. illetve: Uő: A falukutatás filozófiája. Újszász Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka. *Hitel*, (2011) 12. sz. 96–116.

⁷Magyar Néprajzi Lexikon: falukutatás. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/2-55.html> (Letöltve: 2012. április 10.) Beke György szerint „a magyar szellemi élet sztálinista eltorzulását legkeservebben a költészet és a szociográfia sínylette meg. A versírás azzal, hogy jelszavakká

nagy reményekkel induló, ám végül ki nem teljesedhető időszakot veszem górcső alá, a sárospataki faluszeminárium példáján keresztül.

A politikai háttér változásai és a szeminárium

Az 1945-ös cezúrát a hatalmilag instrumentalizált közbeszéd és a politikai elvárásoktól nem mentes tudományos diskurzus (kötelező jelleggel 1989-ig) *felszabadulásnak* hívta. Az ekképp konstituálódó, a politikai nyomást is túlélő korszakolás *koalíciós időszaknak* nevezte az 1945 és 1948 közötti három évet, ezzel utalva a demokratikus változásokra, pontosabban arra, hogy ez az időszak volt *a demokratikus berendezkedésű Magyarország ígérete*. E tézis szerint „a demokrácia vagy pártidiktatúra kérdése 1945-ben még nem dőlt el, a koalíciós időszaknak és küzdelemnek volt tétje.”⁸ Az 1945 és 1956 közti éveket Rákosi Mátyás személye mentén definiálni igyekvő monográfia szerzője ezzel szemben már 1945-től „szovjet protektorátus”-ként tekint az országra. Eszerint „ha csak egy kicsit is közelebből, részletesebben pásztázzuk a vizsgált terepet, akkor 1945–1947 között például a politikai nyilvánosság előtt zajló demokratizálódás közepette zajlik a kulisszák mögött, rejtőzködve érvényesített presztalinizálás.”⁹ Nehéz helyzetben van tehát a kutató, aki „fogást szeretne találni” a második világháború vége és a Kádár-rendszer létrejötte közti időszakon (az 1956-os eseményeket itt most nem is érintve), méghozzá úgy, hogy eredményeit ne fűzze utólagos tudás alapján kirajzolódó folyamattá. Társadalomtörténeti szempontból mindez súlyos kérdéseket vet fel: miképp tekintsünk az ágensek által megtapasztalt történésekre, ha az események mozgatórugóiról a nagy többségnek nem volt tudomása? Mit tekintsünk kanonizálható (?) történelemnek: az utólag „kulisszák mögé” pillantó történész (a dolgok alakulása szempontjából lényeglátó) megállapításait, vagy a kortársak akkori tudását, ebből fakadó viselkedését?¹⁰ Magam ehelyütt a források szoros olvasata és a kortárs („naiv”) perspektíva mellett tettem le a voksot, mivel az országos politikatörténeti folyamatok feltárása, ezek nemzetközi viszonyok közt való pozicionálása nem lehetett feladatom.

A második világháborút követő átalakulás egyik alappillére – egyben a falvak életét leginkább meghatározó intézkedés – az 1945 márciusában kihirdetett 600/1945. számú földreformrendelet volt. A volumenében jóval az első világhégést

hígították, a szociográfia azzal, hogy lényegében eltűntették.” BEKE GYÖRGY: Lejárt-e az írói szociográfia órája? *Egy műfaj válsága? Tanácskozás az írói szociográfia múltjáról és jövőjéről*. Kolozsvár, 2001. október. Gondozta: BEKE GYÖRGY. Bp., 2002. 51.

⁸LITVÁN GYÖRGY: A koalíciós közjáték. *RubicOnline*, (1996) 1–2.

http://www.rubicOnline.hu/magyar/oldalak/koalicio_kozjatak_1945_1948/ (Letöltve: 2012. április 10.)

⁹GYARMATI GYÖRGY: *A Rákosi-korszak: rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Bp., 2011. 24.

¹⁰Érdemes megfontolni, hogy „a történelmi esemény, amely sohasem pontszerű történet, hanem olykor kaotikus eseményepizódok együttese, a retrospekció távlatában ölti csupán magára a teleologikus meghatározottság jellegét. A történelmi eseményt alkotó cselekedetek emellett valamelyest hosszabb időtartamban fejtik ki a hatásukat. Végül: az eseményt átélő, személyesen megtapasztaló történelmi aktorok tudhatják is és nem is, hogy mit éltek át, amikor történelmi idők jártak.” GYÁNI GÁBOR: A történelmi esemény fogalma. *Magyar Tudomány*, (2011) 11. sz. 1332.

követő Nagyatádi-féle földreform fölé növvő rendelkezés jelentős mértékben enyhítette a birtokmegosztás aránytalanságait: „1941-es adatokhoz viszonyítva 46%-ról 17%-ra esett a földnélküliek aránya, a törpe- és kisbirtokos paraszti rétegé 47%-ról 80%-ra emelkedett, s a gazdagparaszti csoportok aránya 7%-ról 2,9%-ra csökkent.” Ugyanakkor „a mezőgazdasági munkások 52, a gazdasági cselédek 47, a törpebirtokosok 44%-a nem kapott földet, nem is szólva a kisbirtokosokról.”¹¹ A cselédeknek juttatott birtok éves termőértéke átlagban nem érte el az egykori konvenció értékét, a reform kivitelezését telepítési kísérletek tették nehezéssé és napirenden voltak a túlkapások is. A földhiányból adódó viták, visszaélések és önkényes földfoglalások Zemplénben sem voltak ismeretlenek. A rendezés során itt 373 földbirtokot vettek igénybe, mintegy 125 920 kat. hold területen, bár ennek csupán egy részét osztották ki az igénylők közt.¹²

Az elsősorban politikai–társadalmi célzatú földreform ezúttal sem párosult szélesebb körű agrárreformmal, a negyvenes évek végén pedig megindult a kommunista párt által indítványozott, egyre agresszívabb kollektivizálási program. Hangsúlyozni kell, hogy az új birtokosok – érdekeltté válva a termelésben – minden talpalatnyi földet megműveltek, ezzel csökkentve a fenyegető közélélezési problémákat. Összességében azonban a földreform következtében „jelentősen csökkent a mezőgazdaság ártermelő képessége”, a változások pedig nem eredményezhették a birtokos parasztság hosszú távú gazdasági, társadalmi, politikai megerősödését.¹³

A nehézségek következtében – Ö. Kovács József szavait idézve – „amennyire meghatározó volt a parasztság jelentős részének földéhsége az 1945. évi földosztáskor, néhány évvel később annyira jellemzővé vált a földbirtoklás által okozott gond, ami az agrártársadalom többségének hátrányos helyzete és a kollektivizálás kényszere nyomán keletkezett. A sajátosan racionális falusi társadalmi kontroll is lényegesen átalakult, így az éppen aktuális párt- és agrárpolitikának ürbetöltő szerepe lett. 1948-tól a mindenekfelett álló célkitűzés az volt, hogy a »szocializmus« vidéki felépítését – az életszínvonal felemelésének ígérete mellett – a termelőeszközök »társadalmasításával« minél inkább előre vigyék.”¹⁴ Ez vezetett a kollektivizálás első, összességében sikertelen hullámához (1948–1953) Magyarországon.¹⁵ Az állami erőszak a hadigazdaság mindennapjait

¹¹VALUCH TIBOR: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Bp., 2001. 188–191.

¹²A későbbi Borsod–Abaúj–Zemplén megye viszonylatában 409 500 kat. hold területet vettek igénybe, amiből 214 000 kat. holdat osztottak ki. *Borsod–Abaúj–Zemplén megye története és legújabb kori adattára*. Szerk.: ORBÁN SÁNDOR. Miskolc, 1970. 180–183.

¹³GUNST PÉTER: *Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989)*. Bp., 2006. 121–123. A földreform politikatörténeti vonatkozásaihoz (Kerék Mihály személyén keresztül): BALÁZS GÁBOR: Akinek a mezőgazdaság volt a hivatása: Kerék Mihály pályájának rövid ismertetése. *Agrártörténeti Szemle*, (2010) 1–4. sz. 185–192.

¹⁴Ö. KOVÁCS JÓZSEF: A kollektivizálási kampány „szocreál” kontextusai Magyarországon (1948–1953). *Aetas*, (2009) 4. sz. 34.

¹⁵A kollektivizálás első hullámához lásd továbbá: SZAKÁCS SÁNDOR: A földosztástól a kollektivizálásig, 1945–1956. *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Szerk.: GUNST PÉTER. Bp., 1998. 330–337.

megtapasztalt paraszti közösségek számára azonban önmagában még nem jelentett volna újdonságot. A kommunista párt agrárpolitikájának „azért lett még megrázóbb jelentősége a falusi társadalom számára, mert az a fizikai erőszakon és terrorizáláson túl összekapcsolódott a koncentrált egyház- és vallásellenességgel”, sőt éppen utóbbival vette kezdetét a falusi közösségek szétzilálása.¹⁶

Tehát a faluszeminárium által óhajtott változások (a parasztság megerősítése) helyett éppen a „hagyományos világ alkonya” következett be a vidék életében.¹⁷ Ezt a „fényes szellők” idején még nem lehetett előre megjósolni, ám már maga a földreform sem csapódott le egyértelműen pozitívan a kollégium falain belül. Ennek oka, hogy 1945 előtt éppen a főiskola (jobbára bérbe adott) ötezer holdas nagybirtoka tartotta el az intézményt, amiből a rendelkezés nyomán 200 hold, majd annak elvétele után csupán egy tanya és némi szőlőbirtok maradt meg a kollégium kezelésében. Az iskola így rendkívül nehéz anyagi helyzetbe került, mely szükségessé tette a szupplikáció intézményének felélesztését is. A diákok a hitsorosok közt végzett – a hatalom által egyre gyanakvóbban kezelt – gyűjtései a kollégium pénztelenségén voltak hivatva segíteni.¹⁸

A faluszeminárium 1945 utáni körülményeinek megértéséhez néhány mondatban célszerű kitérni a koalíciós időszak művelődéspolitikájának néhány alapvonására is. A berendezkedő új államhatalom a front átvonulása után azonnal megkezdte reformpolitikáját az oktatásban, aminek következtében a Horthy-korszakot meghatározó, a nép oktatását patriarchális alapokra helyező „népművelést” a népnevelést egyenlő felek partnerkapcsolataként felfogó, vitakultúrát és a megbeszéléseket preferáló „szabadoktatás” váltotta fel. Megjegyzendő, hogy az Országos Szabadművelődési Tanácsnak – mint „iskolán kívüli nevelési munkatárs” – tagja volt Újszászy Kálmán, de tanácskozásokat is többször tartottak a Bodrog-parti városban (sőt, Zemplén megyének volt a főváros mellett egyedül szabadművelődéssel foglalkozó folyóirata).¹⁹

A szabadoktatás intézményi háttéréül jött létre a Magyar Népi Művelődési Intézet (MNMI), mely kifejezetten a parasztfiatalok művelődésének felkarolását és a feladatok országos koordinálását tűzte zászlajára. Létrehozását Keresztury Dezső, az Eötvös József Kollégium igazgatója, 1945 és 1947 között vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelte el 1946-ban, elnökévé pedig Illyés Gyulát nevezték ki. „Illyés Kiáltvány a parasztság művelődése ügyében!” című röpiratában foglalta össze az Intézet létrehozásának és működésének stratégiai céljait. »A Györffy-kollégiumok, a népi főiskolák egyetemi szintű egyesítését terveztük – emlékezett vissza később az alapítás körülményeire és indítékaira Illyés Gyula –, azzal a Népi Művelődési Intézettel, amelynek falvankénti megszervezését Németh László s jómagam már meg is kezdhettük. Afféle plebejus Eötvös-kollégium lett volna, de annál is nagyobb, az

¹⁶Ö. KOVÁCS: i. m., 36.

¹⁷VALUCH: i. m., 188–191.

¹⁸Forrásgyűjtemény a felújított pataki szupplikáció történetéhez: BILKAY RUTH–LACZKÓ GABRIELLA: *Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban: 1945–1951*. Acta Patakina X. Sárospatak, 2002.

¹⁹Lásd: SZATHMÁRY LAJOS: A szabad művelődés korszaka 1945–1949. *Kultúra és Közösség*, (1977) 1. sz. 5–33.

azénál is hatalmasabb telepen.«²⁰ Az Intézet titkára Gombos Imre, igazgatója pedig a volt Eötvös-kollégista (és sárospataki tehetségmentő) Harsányi István lett. Újszászy Kálmán neve e szervezetnél sem kerülhető meg, mivel *A Magyar Népi Művelődési Intézet kis tanulmányai* című ismeretterjesztő sorozat épp az ő, faluszemináriumot bemutató füzetével kezdődött. Az eredetileg előadásként elhangzó szöveg közlésének célja, hogy „a bevált sárospataki kezdeményezéshez hasonló munkaközösségek megszervezésére” hívja fel az olvasók figyelmét, kérve egyben őket gondolatébresztő hozzászólásaik megtételére a szerkesztőség felé.²¹ Mivel Újszászy egy további füzetrel szerepelt az összesen tíz számot megélt vállalkozásban, eggyel-eggyel pedig Rácz István²² és Barsi Ernő²³, láthatóan fontos szerepet játszottak az MNMI életében a pataki kötődésű értelmiségiek. Ez nem meglepő, mivel az intézet „mindenestül a népi írók körében kialakult ideológia és kulturális politika képviselőjeként, egyszersmind kezdeményező, aktív harcosként lépett a fiatal magyar népi demokrácia koalíciós korszakában” a társadalompolitika, közelebbről a művelődéspolitikai küzdőterére. Az intézmény pártolta a különböző népi kezdeményezéseket,

²⁰Idézi: DOMOKOS MÁTYÁS: *A Magyar Népi Művelődési Intézetéről, Holmi*, (2006) 4. sz. 501–503.

²¹ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: *A sárospataki főiskola faluszemináriuma*. Bp., 1947.

²²Rácz István (1908–1998) a tőketerebesi (*Trebišov*) jegyző fiaként került a sárospataki gimnáziumba a húszas évek elején, ahol kitűnt klasszikus irodalmi érdeklődésével, így érettségije után a budapesti bölcsészkar hallgatója – és az Eötvös Kollégium lakója – lett. A harmincas évek elején a fővárosban tanított, ám 1933-ban politikai okokból letartóztatták, egy évig börtönbe zárták. A következő évben Csehszlovákiába emigrált, ahol baloldali lapoknál lett újságíró és műfordító (1934–1937). A müncheni egyezmény után Csehszlovákiából is menekülnie kellett, új hazájának Finnországot választotta (1939). Fényképezni kezdett, szabadúszó fotóriporterként dolgozott, többek között a „téli háborút” is megörökítette. Finnországban megházasodott, majd a világháború után feleségével hazatért és ismét írással, műfordítással foglalkozott, továbbá Sárospatakon – finn mintára – népfőiskolát szervezett, valamint művészotthont és múzeumot alapított. A fordulat éve (1948) után állása megszűnt, a Népi Egyetemet felszámolták. 1956-ban ismét Finnországba költözött, ahol régészeti, művészettörténeti emlékeket fotózott és publikált. A hatvanas években öt évig Svájcban is dolgozott, itt 21 különféle könyvben látnak napvilágot felvételei, de műfordítóként is ténykedett. Könyveit több nyelvre lefordították és szinte valamennyi több kiadásban jelent meg. Önéletrajzi regénye: RÁ CZ ISTVÁN: *A semmi partján*. Bp., 1991., és a Magyar Fotóművészeti Alkotócsoporthoz Országos Szövetségének honlapja alapján. <http://www.mafosz.hu/fototortenet.html> (Letöltve: 2012. április 10.)

²³Dr. Barsi Ernő (1920–) főiskolai tanár, zenepedagógus, zenetörténész, néprajzkutató. 1920. június 28-án született Sály községben. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte. Érettségi után beiratkozott a teológiára. A teológia elvégzése után 1942-ben felvételt nyert a Zeneakadémiára, 1946-ban szerzte meg hegedűtanári diplomáját. 1947-ben jelentette meg első írását, amely „Sály falu zenei művelődése” címet viselte. 1947-ben hegedűtanári állást kapott Győrött, az Állami Konzervatóriumban. Ugyanitt zeneiskolát hozott létre, melyben néha ezer diák is tanult egy időben. A tanítás mellett rendszeresen járt népdalgyűjtő utakon, tartott ismeretterjesztő előadásokat kis településeken. 1970-ben doktorált szellemi néprajzból. 12 év után a konzervatóriumból átment a tanítóképzőbe oktatni. Etnográfusi–pedagógusi munkájának eredményeként több mint ötven iskolában indult meg a néprajz tanítása. Az oktatás mellett számos tanulmánya, könyve jelent meg, több tudományos társaság, művelődési egyesület tagja. 1982 óta nyugdíjas, azonban jelenleg is tanít néprajzot, kórust vezet, országsszerte tart népszerűsítő zenei és néprajzi előadásokat. Pályája során többször részesült elismerésekben, díjakban. 2009. március 15-én a győri Közgyűlés Győr Megyei Jogú Város díszpolgárává választotta. Barsi Ernő honlapja: <http://www.barsierno.hu/eletrajz> (Letöltve: 2012. április 9.)

népfőiskolákat, szabadiskolákat, ám legintenzívebb kapcsolata éppen a sárospataki Szabadművelődési Akadémiával alakult ki.²⁴

A szabadiskolák létrejöttét az 5000/1946. sz. miniszteri rendelet tette lehetővé, célja, „hogy a végzett hallgatók munkahelyükön maradva állják meg jobban a helyüket, ott legyenek értékeesebb emberek. Éppen ezért semmiféle állás elnyerésére jogosító bizonyítványt nem ígértek és nem adtak a végzett hallgatóknak. A szabadiskolák alsó-, közép- és felsőfokúak lehettek. (...) Létesíthető volt ún. Szabadművelődési Akadémia, tájegységenként, szabad művelődési munkatársak képzésére, egyes munkaágak kikísérletezésére, illetve alkalmi célokra. (...) Szabad Művelődési Akadémia csak egy nyílt: a Sárospataki Szabad Művelődési Akadémia.” Az akadémiát Zemplén megye felügyelője szervezte meg a régi Rákóczi-várban, igazgatója pedig Rácz István lett, aki tulajdonképpen a nagyhagyományú sárospataki népfőiskolai tanfolyamot fejlesztette előbb népfőiskolává, majd „akadémiává”. Az 1945 után három hónapossá bővülő népfőiskola több ponton kapcsolódott a faluszemináriumhoz. Mindenekelőtt a toborzást elsősorban Újszászy Kálmán hajdani tanítványai, vagyis azok a már a régióban pásztoroló lelkészek végezték, akik annak idején a faluszeminárium tagjai voltak. A kollégiumba érkezett népfőiskolások használták a munkakör néprajzi-népművészeti gyűjteményét, az előadások pedig a faluszeminárium helyiségében, „a Nagykönyvtár alatt egy bolthajtású szobában folytak.” Továbbá, a népfőiskolások (hazatérve falujukba) vitték magukkal a faluszeminárium „kölcsonkönyvtárát, mégpedig nemcsak azzal a kérésünkkel, hogy ezt ők maguk olvassák el, hanem hogy legyenek gazdái e könyvesládikáknak, s adják kölcsön minél több barátjuknak, ismerősüknek.” –mutat rá Rácz egyrészt a faluszeminárium (és az egykori faluszeminarista lelkészek) élő kapcsolatára a népfőiskolával, másrészt a népfőiskolások küldetésére.²⁵

Ugyanő a népfőiskolából kinövő, szerinte eredetileg „Népegyetemnek” szánt Szabad Akadémia alapötletét attól a Szabó Zoltán professzortól eredeztette,²⁶ akinek hosszas kálváriája éppen ezekben az években kezdődött el.²⁷ Rácz meglátása szerint

²⁴HARSÁNYI ISTVÁN: *A Magyar Népi Művelődési Intézet: 1946–1948. Történet és dokumentumok*. Bp., 1988. 105–106. Keresztury Dezső lemondatása után utóda, Ortutay Gyula „a radikális átszervezését tervezte, mert véleménye szerint nem volt szükség a magyar parasztság, a magyar falu művelődésének biztosításához speciális intézetre.” Az MNMI 1948. október 13-án meg is szűnt. Uo. 124–128.

²⁵RÁ CZ: i. m., 429–432. Egy hajdani népfőiskolás visszaemlékező szavaival: Újszászy Kálmán „a faluszemináriumi munkán keresztül tudatosította bennünk a néphagyomány jelentőségét, fontosságát és a megőrzés felelősségét. (...) Ennek a felismerésnek a hatására kapcsolódtam be az 1950-es években a Néprajzi Társaság önkéntes gyűjtőmozgalmába, s így a néphagyomány ápolása szinte életprogramommá vált. A pataki faluszemináriumi munka tapasztalatai alapján kezdtem hozzá szülőfalum néprajzi és helytörténeti hagyományainak gyűjtéséhez és feldolgozásához.” KOVÁCS KÁROLY: *Emlékeim Újszászy Kálmán professzor úrról. Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 551–552.

²⁶RÁ CZ: i. m., 434. és: Az 1947. július 8–10-iki faluszemináriumi találkozó jegyzőkönyvei. Rácz István előadása (Megbeszélés az új pataki népi munkákról). Adalékok a Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának 1947. július 8–10. napjain Sárospatakon tartott találkozásához. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78. A szerény elnevezésű irat tulajdonképpen a háromnapos rendezvény részletes (az előadásokat, illetve egyes esetekben az azt követő hozzászólásokat is tartalmazó) jegyzőkönyve.

²⁷Szabó Zoltán Teleki Pál köréhez kapcsolódva, 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő volt, „horthysta” képviselő múltja miatt 1945-ben és 1946 elején többször le is tartóztatták. Mivel azonban Fekete Zsolt fedőnév alatt részt vett az ellenállási mozgalomban (amiről a Miniszterelnökség

a két „egymástól lényegében különálló” részre, vagyis a téli (a népfőiskola folytatásának tekinthető) és a nyári (egyhetes) foglalkozásokra bontható akadémia még „kezdeti állapotban” volt 1947 nyarán,²⁸ ám kapcsolatát az MNMI-vel éppen annak igazgatója, Harsányi István erősítette meg: „Legintenzívebb kapcsolatunk (...) a pataki Szabadművelődési Akadémiával alakult ki. Pataki kapcsolataink gyökere az, hogy Rácz Istvánnak Patakon a gimnáziumban, majd az Eötvös-kollégiumban is osztály-, illetve évfolyamtársa és barátja voltam” –hangsúlyozta a kapcsolat alapjait Harsányi.²⁹ Rácz pedig egy hozzá írt levelében épp a faluszeminárium szerepét kiemelve sürgette a lelkészek bevonását a szabadművelődési munkákba. Mint írta: „te magad is tudod, hogy hála a másfél évtized óta folyó faluszemináriumi s egyéb hasonló szellemű munkáknak, a fiatalabb lelkész nemzedékben Pataknak már van egy olyan gárdája, akikben megvan a szolgálni való hajlam, de megvan a népi művelődés nagy kérdései iránti fogékonyság és tájékozottság is ahhoz, hogy megfelelő vezetés, támogatás mellett jó munkát végezzenek.”³⁰

Ezek az erős pataki kötődéssel bíró, népi szellemiségű intézmények sok szempontból hatással voltak a faluszemináriumra és mindez fordítva is igaz. Az MNMI fő kapcsolattartási módszere vidéki szervezeteivel a körlevél volt, mely természetesen még ugyanúgy nem jelenti feltétlenül a faluszeminárium hatását, mint ahogy a „kiszállások”-nak nevezett vidéklátogatások rendszere sem (melyek közül az első Illyés Gyula és Németh László sárospataki kocsiútja volt). Az Intézet kiterjedt, a megszűnés időszakában mintegy kétszáz egységet (ládát) kitevő vándorkönyvtár akciója azonban nemcsak jellegében hasonlított a szeminárium gyakorlatára, de vállalta is annak örökségét. „Példaként ott volt előttünk a sárospataki faluszeminárium vándorkönyvtár-mozgalmának tapasztalata” – emlékezett Harsányi, kiemelve még egy jászberényi akciót is.³¹

A politikai–gazdasági–kulturális háttér összefüggéseinek felvázolása után a faluszemináriumi munkát tekintem át, 1945-től a teológia bezáratásáig, 1951-ig.

„A konszolidáció ideje” (1945–1947)

A szeminaristák megcsappant létszáma, Újszászy rektori elfoglaltsága, majd a hadi helyzet és annak következményei (rövidített tanévek, fogság, a közbiztonság és a tömegközlekedés hiánya) miatt 1944 nyarától 1946 őszéig a faluszeminárium „csökkentett üzemmódban” működött, ám nem szünetelt. Bár az önképzőkörnek

adott ki igazolást), az eljárást megszüntették ellene. A meghurcolt professzor a sárospataki teológia megszüntetése (1951) után visszavonult, majd 1952-től 1956-ig Ófehértón lelkészkedett. A forradalom leverése után visszakérült a tiszáninneri egyházkerületbe; Noszvajon lett lelkész, 1965-ben bekövetkezett haláláig. Magyar Életrajzi Lexikon: <http://mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC14240/14372.htm> (Letöltve: 2012. április 10.)

²⁸SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78.

²⁹Mindennek alátámasztására az 1947. nyári, nagyszerű sárospataki Szabadművelődési Akadémiai Napokat említette a szerző, ahol a 34 résztvevő közül 19-et az MNMI delegált. HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*, 105–106.

³⁰Rácz István 1946. aug. 6-án kelt levele Sárospatakról Harsányi Istvánhoz. Idézi: Uo. 199–206.

³¹Uo. 44. és 75–83.

éppen a gerincét, vagyis a szerda esti összejöveteleket és a kiszállásokat kellett nélkülöznie (a körlevelek mellett), ez a helyzet mintegy módot adott a belső: gyarapító, állagvédő és rendszerező munkák elvégzésére. Mindezt elősegítette, hogy a faluszeminárium gyűjteményei jobbra sértetlenül vészelték át a frontot, sőt adományok és a főiskola segítségével még gyarapítani is tudták ezeket. A kollégium által biztosított gépírónőnek köszönhetően megkezdődött a népfőiskolások jegyzeteinek legépelése, fejlődött az újság- és cikkgyűjtemény, a kéziratgyűjtemény és – hála Csomár Béla adományának – sikerült lerakni a kisnyomtatvány gyűjtemény alapjait is. A tárgyi néprajzi gyűjtés terén új „kincs”, Bodnár István hagyatéka került ekkor Sárospatakra, mely gyűjtemény az ostrom alatt agyongyötört budai Vérmezőn maradt meg teljes épségben. Csupán a fényképgyűjtemény rendszerezése stagnált jó ideig kartonhiány, pontosabban a háború utáni irreális papírárak miatt. A vándorkönyvtárak közül mindösszesen egy esett áldozatul a hadi eseményeknek (Józsefmajorban), ám ládája ennek is megmaradt, így már 1945/46 telén kiadták használatra a gyűjteményeket. Mindezek a fejlemények – a közélet demokratizálódásával egy időben – körvonalazták a faluszeminárium átalakítását, kibővítését és egy „tájmúzeum”, vagy „tájintézet” alapításának szükségességét.³²

A korhangulat valóban bizakodásra adott okot. A politikai paletta kibővülése, a háború alatti fojtott közélet megélénkülése és a kollégiumnak mégoly fájdalmas földreform gyors megvalósulása Sárospatakon is elfeledtette az ország romokban heverő gazdasági helyzetét, a várható (újabb) megalázó békét és az „itt feledkezett” szovjet csapatokat (illetve azok viselkedését).³³ A szanálás érdekében született meg az újjáépítésnek, a háborús károk sújtotta magyar gazdaság talpra állításának hároméves terve 1947-ben, s ennek helyi megnyilvánulásaként a sárospataki főiskola hároméves terve is, még ugyanebben az esztendőben. Az Adattárban fellelhető dokumentum alapján megalapítható, hogy pataki viszonylatokban mindez egyrészt szintén a háborús pusztítás helyreállítását, másrészt a kollégium új intézményeinek (általános iskola, kertészeti és szőlészeti középiskola, leányinternátus, Erdélyi János népi kollégium) megerősítését irányozta elő. Mindemellett, a főiskola célja „a faluszeminárium továbbfejlesztésével Hegyalja és Bodroghöz népi vonatkozású kultúráját tudományos alapon feldolgozni, az iskolán kívüli népművelést szolgálni”. Látható tehát, hogy a (még régi elnevezésével illetett) megújulás egyik kollégiumi bástyájának épp a faluszemináriumot szánták az illetékesek, azt a szemináriumot, melynek „nagy lendülettel működő életének pusztán anyagi akadályai” voltak – az irat szerint legalábbis.³⁴

Az 1946/47-es tanévben már „sikerült megindítani a teológusifjúság érdeklődő tagjait a régi bevált módszer alapján bevonó munkásságot is”, bár a „félreértésekre okot adható kiszállások” még szüneteltek ebben az évben. Újjáéledtek viszont a

³²Újszászy Kálmán beszámolója a faluszeminárium munkájáról, a legutolsó körlevél megjelenése (1944. nyár) óta. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

³³1945 mint valódi „felszabadulást” hangsúlyozta Újszászy is később. „Hit, haza, emberiség”: KOLTAY GÁBOR beszélgetése Újszászy Kálmánnal. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 47. Ugyanakkor 1945-ös közigazgatói jelentésében inkább a nehézségek miatti aggodalom dominál. Napról napra. Közigazgatói jelentés. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 157–163.

³⁴A sárospataki református főiskola hároméves terve. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 3529.

szerda esték, melyből a 8–11 fős „kis mag” az első félévben négyet, a másodikban hetet tartott meg. Ezeken az újabb falu irodalmat tárgyalták meg a résztvevők, „ugyanazzal a nevelői célzattal, amint ezt régebben is” tették. A gyűjtemények bővülése töretlen volt, talán érdemes megemlíteni, hogy a tárgyi néprajzi gyűjtemény ekkor gazdagodott Deák Geyza³⁵ hagyatékának „néhány szebb darabjával”. A gyűjtéseket már nemcsak a szeminaristák folytatták, hanem a népfőiskolások és a frissen alakult Szabad Művelődési Akadémia növendékei is, „aminek ellenében viszont könyvtárunk és egész munkánk rendelkezésükre állott azoknak” – írta a szeminárium vezetője,³⁶ aki mindhárom intézeti ág (gimnázium, teológia, tanítóképző) munkába való bevonásáról is tudósított. Hogy mindez nem maradt frázisok szintjén, bizonyítja, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) egy díjazott segédlelkészt, Román Jánost bocsátotta „1947. január 1-től a szemináriumi munka rendelkezésére, a szabadművelődési ügyosztály pedig kétezer, a népi művelődési intézet ezen felül pedig háromszáz forint segélyben” részesült. A Román János, illetve Géczy Antal és Szentimrei Mihály teológusok nyomán lendületet vett gyűjtő- és rendszerező munka mellett új feladatok is vártak a növendékekre; ilyennek tekinthetjük a „táji annalesek” tervét,³⁷ illetve az „utcai iskolát”. Összességében – Újszászy Kálmán megfogalmazása szerint – ez a munkaév „a konszolidáció ideje lett”.³⁸

Részleg	1944/db	1947/db
A faluszemináriumi könyvtár állománya	1276	1614
Kézirattár	19	43
Tárgyi néprajzi anyag	827	867
Fényképgyűjtemény	1333	1333
Újságcikkgyűjtemény (kisnyomtatványokkal)	441	730
Népköltési gyűjtemény	4752	6174
Néphagyomány gyűjtemény	-	207

1. ábra. A faluszemináriumi gyűjtemény gyarapodása 1944 és 1947 között.³⁹

A szeminárium jól érzékelhetően osztozott az ország problémáktól függetlenül

³⁵Deák Geyza (? , 1870–Sárospatak, 1931) tanár, rajztanár, néprajzi gyűjtő (Újszászy Kálmán apósa). Pápán, majd a sárospataki kollégiumban tanított. Lásd: POCSAINÉ EPERJESI ESZTER: *Palágyi Deák Geyza: 1871–1931*. Acta Patacina V. Sárospatak, 2001.

³⁶Jelentés a faluszeminárium 1946/47. tanévi működéséről. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2816. Ugyanakkor mindezt árnyalja egy 1948 januárjából fennmaradt szemináriumi könyvtárrend, melynek első pontja szerint „a faluszemináriumi könyvtár a Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának szakkönyvtára. Mint ilyen, elsősorban a mindenkori faluszemináriumi növendékek között végzett nevelői munka célját szolgálja. Mások csak a könyvtár vezetőjének esetről-esetre adott külön engedélyével használhatják.” A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának könyvtári szabályzata. 186/1947–48. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2828.

³⁷A vidékre vonatkozó történelmi események gyűjteményének szánták.

³⁸SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2816. és Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78.

³⁹Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78.

is optimista jövőképében és (több szinten) tervezte, várta a jövőt. Mindezt alátámasztani látszik Újszászy részletes tervezete a faluszeminárium feladatairól, melyben egyúttal egy regionális kutatóközpont kontúrjait is körvonalazta a professzor – aki ugyanakkor nem először készített szemináriumi munkaprogramot. Már 1934-ben „ötéves tervvel” állt elő, s vélhetően elsősorban nem rajta múlt megannyi gondolatának torzóban maradása.⁴⁰ Talán épp ezzel a hiányérzettel okolható, hogy 1947-es lelkesült írása elején leszögezi: ezúttal „feladatokról van szó, nem tervekről”, melyek könnyen füstbe mehetnek.⁴¹ Előadásának apropója a faluszeminaristák 1947-es találkozója volt. A rendezvényen a kilencven meghívott közül mintegy hatvan fő jelent meg, ami mutatja a másfél évtizeden keresztül lelkiismeretesen küldött körlevelek hasznosságát. A háromnapos összejövetel előadásai három témakör köré csoportosultak: a résztvevők megismerkedhettek a faluszeminárium helyzetével, az új országos művelődési intézményekkel és a falu időszerű művelődési kérdéseivel is.⁴² A rendezvény gerincét az előadások jelentették, közülük is kiemelkedtek a szemináriumvezető referátumai.

A faluszemináriumi nevelői szándék kidomborítása nem jelent újdonságot az említett tervezetben (*A szeminárium /jövő/ feladatai*), ám a „propagálásnál” már a három intézeti ág és a népfőiskola bevonásán túl a regös munka, Szabadművelődési Akadémia, a Kertészeti és Szőlészeti Középiskola, a szerveződő „parasztseminárium”,⁴³ sőt a római katolikus polgári iskola szorosabb bevonását is sürgette a szerző.⁴⁴ Mindemellett vidéken: Ricsén, Tokajban, Szerencsen, Szántón, Gönczön, Pálházán, Újhelyen és „szerte az országban” kis gyűjtemények alapítását indítványozta,⁴⁵ melyekből kinőhetnek majd a falumúzeumok, az „igazi” Nemzeti Múzeum alapjai, a vidék és a város közti kulturális távolság csökkentését szolgálendő. A szerző (egy későbbi írása) szerint „ha ezt elmulasztjuk, népi gyökereinktől elszakítottan nem marad más számunkra, mint a lassú megsemmisülés.”⁴⁶ Újszászy kiemelte, hogy a szeminárium célja egyben a „Patakon

⁴⁰A sárospataki református főiskola faluszemináriumi munkájának feladatai és célja (Újszászy Kálmán, 1934). SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2496.

⁴¹Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁴²SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78. és Az 1947. évi július 8-tól 10-ig tartandó faluszemináriumi találkozó programja. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2819.

⁴³A parasztszeminárium célja, „hogy a parasztleletforma mellett döntött 18–40 éves, tanulni vágyó parasztembereket hívna be szemináriumszerű foglalkozásra”, „kultur-milió” teremtése céljából. „Vezető és kiemelkedő személyiségek tartanak előadásokat számukra. A hallgatóság kéthetenként változna, hullámaná.” Az 1947. július 8–10-iki faluszemináriumi találkozó jegyzőkönyvei. Harsányi István előadása: A magyar népi művelődési intézet munkája. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁴⁴A pataki kollégium nyitását a katolikus egyház felé Illyés Gyula is megerősítette, aki említett, a cigándi és tokaji partikulát előkészítő, Németh Lászlóval megtett útja alkalmával megjegyezte, hogy a reformátusok „itt jobban mozogtak”, összefogtak még a katolikus plébánosokkal is. (Idézi: HARSÁNYI ISTVÁN: A Magyar Népi Művelődési Intézet /Történeti áttekintés és dokumentumok/. *Kultúra és közösség*, /1982/ 4. sz. 21.) Németh egyébként is elismerő véleménnyel volt Patakról és a faluszemináriumról: „a hegyen ülő kis iskolaváros, a gyönyörű táj, a faluszemináriumot fenntartó tanárok, diákok nemcsak munkaszobát ígértek, de burokol köré egy kis művelt magyar meleget is.” –írta egy 1948-as látogatása kapcsán. (NÉMETH LÁSZLÓ: *Homályból homályba II.* Bp., 1977. 105.)

⁴⁵Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁴⁶A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának 1946–47. évi körlevele. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

és a tájban folyó népi munkák háttérének kiépítése”, vagyis a gyűjtemények további fejlesztése, hogy hasonlóan hasznos adatbázist építsenek ki a későbbi kutatók számára, mint ahogyan az a – tervezetben hivatkozott – századelős gyűjtés⁴⁷ nyomán történt.⁴⁸

Ricsén még a falumúzeumoknál is nagyobb tervek szöttek az MNMI, mely olyan „tájkultúrás tanítóképző” alapítását szerette volna elérni, ahol a környékbeli fiatalok szerezhettek volna a helyi viszonyokhoz mért tanítói oklevelet. A ricsei „tájtanító intézet” végül nagy nehézségek árán – és Harsányi kitartásának köszönhetően – 1947 tavaszán meg is alakult, ám egy évet sem élt meg; beolvadt az pataki anyaintézetbe. Mindazonáltal megemlítendő, hogy szükségességét épp a faluszemináriumi munkatervvel próbálták bizonyítani, mely kiemelte Ricse regionális központi szerepét. További kapcsolat, hogy bár az egy vizsgaalkalmat megélt intézmény tanulói elég gyenge eredményeket produkáltak, ám történelemből és német nyelvből az országos viszonylatban működő öt tájtanítóképző közül ők teljesítettek a legjobban. Ezeket a tárgyakat Rózsai Tivadar felvidéki menekült, volt faluszeminarista – ekkor semjéni lelkész – tanította nekik.⁴⁹

Visszatérve a faluszemináriumi munkatervre, természetesen kulcsfontosságú

⁴⁷Ehhez lásd: BARTHA ÁKOS: „...S a buborék felszáll...” A kollégiumi népkutatás hagyományai Sárospatakon a faluszeminárium megalakulása előtt. *Néprajzi Látóhatár*, (2011) 3. sz. 5–59.

⁴⁸Újszászy Kálmán előadása: A szeminárium feladatai. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁴⁹HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*(könyv), 61 és 227–230. A „nyári foglalkoztatásra az Intézet behívott kb. 10 most végzett tanítót” is Ricsére. (Jegyzőkönyv. Dr. Harsányi István előadása: i. m. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 78.) A másik kapcsolódási pont a tájtanító intézetek és a faluszeminárium között Kiss Géza kákicsi református lelkésznek a csányoszlói iskolába való – sikertelen – bevonásához kötődik. Kisst, az *Ormánság* című nagy hatású munka íróját az 1933/34-es tanévben meglátogatta egy dunántúli tanulmányútra induló faluszemináriumi csoport és úgy látszik, részben erre az emlékre apellálva próbálta őt mozgósítani több mint egy évtizeddel később az MNMI. Harsányi István 1946. novemberi levelében egy leendő ormánsági néprajzi múzeum alapjainak lerakására kérte fel az ekkor már igen beteges kutatót, az alapokhoz pedig (a tanítóképző intézet mellett) egy faluszeminárium megszervezését is ildomosnak tartotta volna. Mint írta, „olyanféleképpen gondolunk, mint amilyen a Sárospataki Református Főiskola Teológiai Akadémiája mellett működik dr. Újszászy Kálmán teológiai professzor vezetése alatt. Természetes, hogy ennek a faluszemináriumnak minden tekintetben az Ormánság, illetőleg a Dunántúl speciális problémáihoz kell igazodnia. A faluszeminárium megszervezésének minden részletkérdését tetszése szerint oldhatná meg Nagytiszteletű Úr.” (Harsányi István levele Kiss Gézának 1946. nov. 22-én. Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*(könyv), 207–209.) Kiss Géza azonban megromlott egészségi állapotára, más elfoglaltságaira, valamint a színvonalcsúszástól való (nem is teljesen alaptalan) félelmére hivatkozva elhárította a felkérést, melynek már alapkoncepciójával sem értett egyet. Figyelemreméltó gondolatmenete szerint a hirtelenszerűen, gazdaságilag képzett parasztság helyett félművelt tanítókat terepre küldő új oktatáspolitikai kontraszelekciójával átesett a ló túlsó oldalára és nemigen lesz képes felülmúlni az 1945 előtti népművelés eredményeit sem. Mindezek mellett Kiss hivatkozott az alapfeltételek hiányára is: „nekem könyvekre, segédeszközökre, egy nagy tervezet kidolgozására lenne szükségem ahhoz, hogy nyugodt lelkiismerettel ülhessek a katedrára. S utánanézni elsősorban a pataki faluszeminárium munkájának, módszerének, tárgyainak, eredményeinek.” – utalt a pataki munkásságára a tudós lelkész. (Kiss Géza válaszevele Harsányi Istvánnak 1946. dec. 10-én. Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*(könyv/, 209–211.) Hasonlóan kritikus volt az MNMI ötleteivel kapcsolatban a faluszeminárium régi barátja, Turi Sándor paszabi iskolavezető tanító is, aki leveleiben érzékeltette kétségeit és Kisséhez hasonló koncepcionális aggályait: „Örülök a falu iránti nagy érdeklődésnek, de azt is tudom, hogy az édesanya nem mindig azért csókolgatja a gyermekét, mert nagyon szereti, hanem hogy ne sírjon. A szót meg könnyű kimondani, mert azt fekvő is megtehetjük.” – írta többek között. (Idézi: HARSÁNYI: *A Magyar Népi...*/könyv/, 24.)

feladat volt „a szemináriumon belül a kutató, rendező és feldolgozó munka megszervezése és a kutatási terület körülhatárolása”. Utóbbi, irányultságát tekintve kifejezetten interdiszciplináris: szociológiai–szociográfiai, történeti, művelődési, tájrajzi és néprajzi megközelítéseket jelentett, földrajzilag pedig (egyre bővülő spektrumú körként) Sárospatakot, a faluszeminárium hagyományos munkaterületét (Hegyköz, Hegyalja, Bodrogek), „Kelet–Tiszáninnen”-t, valamint a magyarlakta régió határon túli területeit és az amerikai magyarság lakóterületét. Nem meglepő, hogy a fentiekén túl az egyházi vonatkozásokat külön hangsúlyozta a szerző, újdonságként hat viszont, hogy a korszellemnek megfelelően a várost és a gyártelepeket is beemelte a kutatásba. Újszászy – vélhetően érezve a fénykor legszembeötlőbb helyi hiányosságát – ismételten hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a kutatómunka gyümölcsét minél többen publikálják adalékközlés, szaktanulmány és monográfia formájában. Az eredmények fő lelőhelye mindazonáltal természetesen az intézeti munkává kibővített faluszeminárium, amit tájmúzeummá alakítva kell az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni. A tájmúzeum meghatározásánál kiemelő, hogy nemcsak néprajzi gyűjteményről lenne szó, hanem a régió „egész életére kiterjedő” gyűjteményről. Az intézeti munkát ugyanakkor, mely nemcsak „tudósképzőként”, hanem a helyi ifjúság bevonásával működne, „különleges jellege miatt egyformán támogatná az állam, az egyház és a főiskola.” – vélte igen optimistán Újszászy.⁵⁰

Következő előadásában (*A szemináriumi munka és a volt szeminaristák*) a professzor kifejtette, hogy az egykori faluszeminaristák hálózatszerűen kiépülő kapcsolatrendszerükön keresztül egyre nagyobb szerepet kell kapjanak a szemináriumi munkában: egyrészt időnként el kell látogatniuk az Alma Mater-ba, hiszen – Újszászy szavaival – mintegy „élő monográfiaként” segíthetnek tapasztalataikkal a jelenlegi szeminaristákat, továbbá a kiszálló faluszeminaristák istápolása is rájuk hárulna. Ám mindemellett a konkrét gyűjtőmunkában, sőt a feldolgozásban, publikálásban való részvételüket is elvárta, hiszen a legkomplexebb problémákat (földreform, háború hatása, életmód, mentalitás változása) csak az értheti meg igazán, aki „folyamatos kiszálláson” van – és éppen ez, vagyis egy aktív, nyitott, művelt, népi beállítottságú vidéki intelligencia kinevelése volt eredendő célja a közösségnek. Ami a hangsúlyokat illeti, a professzor szerint „mindent párhuzamosan kell csinálni”, tehát a tudományos, „benti” munka nem válhat a faluvezetők hivatás rovására, főként, hogy egy falumúzeum létrehozása is a célkitűzések között szerepelt sok helyen.⁵¹ Ezért is emelte ki a szemináriumvezető 1947-es (két nappal a faluszemináriumi találkozót követően kiküldött) körlevelében, hogy mindenről másolatot kell készíteni, sőt, ha nincs mód írógéppel sokszorosítani a szöveget, a szeminárium ezt is magára vállalja (tetszőleges példányszámban), majd visszapostázza a faluba az iratot.⁵²

⁵⁰Újszászy Kálmán előadása: *A szeminárium feladatai*. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁵¹Újszászy Kálmán előadása: *A szemináriumi munka és a volt szeminaristák*. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁵²Ami a tartalmat illeti: „Célszerű volna az 1944 és 45 évek összefoglaló képét megrajzolni, úgy, ahogy az falutokban, vagy azon a helyen, ahol éppen tartózkodtatok lefolyt (...). Egy ilyen kis összefoglalónak mind magyarságtörténeti, mind tisztán történelmi szempontból óriási jelentősége van.”

Újszászy utolsó előadása (*Összefoglaló ismertetés a faluszemináriumi könyvtár 1945 óta begyűlt új szerzeményeiről*) a szeminárium könyvtárának gyarapodását tárgyalta az 1945-ös fordulat óta. A talán száraznak tűnhető előadascím magyarázatát szintén a körlevélben olvashatjuk. Eszerint „címek, könyvek, problémák ragadtak meg bennünket, melyekről jó tudni a volt faluszeminaristának. (...) Akármilyen felszínes az ilyen tájékozódás, mégis több a semminél és a szükséges biztonságot így is megadhatja sokszor nagyon is aktuális kérdések tisztázásánál.” Vagyis, a jó értelemben vett pragmatizmus szellemében igyekezett a szemináriumvezető felvértezni volt szeminaristáit az új irodalom(politika) legfőbb irányával, ami szükséges is lehetett a kulturális élettől jobbra elzárt, közvetlenül a háború után igen elfoglalt vidéki lelkészek számára. Újszászy ezt a kényes feladatot szenvtelenül, elfogulatlanul, ugyanakkor a fontos információkat sem elhallgatva végezte el.⁵³

„A nagyjából kétszáz kötetre terjedő új anyag” első részét a kevés számú (agrár)politikai tárgyú könyv adja. A szolid „felhozatal” okaként az előadó a problémák megoldását jelentő földreformot emelte ki, ám éles szeműen rámutatott arra is, hogy „a demokrácia, úgy látszik, még nem látta elérkezettnek az időt arra, hogy egész határozottan lekösse magát egy álláspont mellett a faluval, vagy a parasztsággal kapcsolatban.” Harmadik okként a népi írók egy részének „politikai vonalra” kerülését (ezáltal írói mivoltuk háttérbe szorulását), míg másoknak pedig éppen kompromittáltságuk általi háttérbe szorítását hangsúlyozta. Ami politikai mű bekerült a szemináriumba, az jobbra a népiességet – igen elfogultan – mérlegre tevő marxista szerzők (Révai József, *Marxizmus és népiesség*; Lukács György, *Népi írók a mérlegen*), vagy a még aktív népi írók (Veres Péter, Kovács Imre) agrárpolitikai munkái, írásai.⁵⁴

A második csoport a (szintén kevés számú) paraszti tárgyú szépirodalmi alkotásokat takarja. Újszászy szerint az írók ebbéli hallgatásának oka, hogy „nem oly mértékben központi problémája ma a magyarságnak a falu és benne a parasztság”, mint volt a háború előtt. Azért néhány – ma már nemigen jegyzett – agitativ mű (Kovai Lőrinc, *Föld... kenyér... szabadság...*; Gergely Sándor, *Úriszék*) mellett Szabó Pál egy regényének (*Nagy temető*) beszerzését fontosnak érezte a professzor. A drámák között is a kommunista, vagy legalábbis az új rendszerrel

Körlevél, 1946/47. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁵³Körlevél, 1946/47. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78. Egy példa a távirati stílusban ismertetett fontos alkotásokra (Révai József: *Marxizmus és népiesség*): „A könyv célja harcolni az ellen, hogy a népiesség a reakció búvóhelyévé váljék. Ugyanakkor pedig megvédeni a népiességet azoktól, akik a reakció búvóhelyének tartják. Ahol a népiesek mozgalmát feltétlenül el kell fogadni az a földreform kérdésében elfoglalt radikális álláspontjuk. Ennek keresztülvitele érdekében a marxizmusnak még a parasztegyeséget is támogatni kell. A hibát abban látja, hogy a népi írók mozgalma, mert erről van szó, gyökereit nem a múlt századvég parasztszociális forrongásaiban bírja, hanem a kapitalizmus válságában és az értelmiségnek a kapitalizmusból való kiábrándulásában. A fasiszta fertőzés veszedelme pedig nép, faj, nemzet kérdéséhez való viszonyuk tisztázatlanságából folyik (sic!). Az első állásfoglalás az ú. n. harmadikutas megoldás ellen. Ideál: parasztság és munkásság összefogása, amelyben az előbbi az utóbbira támaszkodik.” Újszászy Kálmán előadása: *Összefoglaló ismertetés a faluszemináriumi könyvtár 1945 óta begyűlt új szerzeményeiről*. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78.

⁵⁴Uo.

rokonszervező írók (Háy Gyula, Darvas József) dominálnak, gyakorta nem is új, de immáron itthon is kiadható alkotásaikkal (*Tiszazug*, *Szakadék*), hasonlóképp, mint a még a harmincas évekből „fiókban maradt” Illyés-kötet (*Hősökről beszélek...*) beszerzésénél láthatjuk. A fordításoknál Újszászy rámutatott, hogy most a szomszéd népek irodalma foglalja el „a fordulat előtt népszerűsített és népszerűvé lett finnek helyét”, név szerint kiemelve a délszláv irodalom terén jeleskedő Csuka Zoltánt és a Debrecenben román műveket fordító Lükő Gábort.⁵⁵

Az új könyvek javát a népi játékok és az ének–zene művek tették ki, „valamint az igen erős néprajzi, különösen pedig népművészeti tárgyú” alkotások. A professzor Muharay Elemér, Volly István, Molnár István és társaik sikerét azzal magyarázta, hogy kutatásaikkal „politikai mellékíz” nélkül, a gyakorlati életből merítve lehetett a kulturális élet népi fordulatát végrehajtani, hiszen „a földosztás után jönni kell a szellemi földosztásnak” is.⁵⁶ Újszászy kiterjedt kapcsolathálóját, a könyvbeszerzések módját és annak következményeit példázza Balassa Iván esete, akinek 1947-es tankönyvéről (*Magyar Néprajz. A mezőgazdasági középiskolák III. osztálya számára*) értesülve, a professzor kérte annak megküldését, melyet aztán be is sorolhatott a gyűjteménybe. Balassa kiemelte: „úgy látszik, felfogásához közelállónak ítélte, mert köszönő levelében nemcsak engem, hanem a Magyar Néprajzi Társaság vezetőségét is meghívta egy előadássorozatra. Ennek a meghívásnak 1947 szeptemberében eleget is tettünk. Rajtam kívül (akkor a Társaság elnöki teendőit láttam el) Tálasi István, Manga János is tartott előadást, és megismerhettük a Faluszeminárium gyűjteményeit. Megállapíthattuk, hogy a szociológia módszereit megőrizve, a néprajzra különleges súlyt helyezett. Ezért nem véletlen, hogy keze alól olyan lelkészek kerültek ki, akik a magyar néprajztudomány elsőrangú művelőivé váltak.” –tette hozzá a néprajzprofesszor.⁵⁷ Összességében a szemináriumi könyvtár gyarapodásával kapcsolatban a korszellemhez igazodó kötetek beszerzését kell hangsúlyozni, kiemelve, hogy ezek ismertetése az 1945 előtt már bevett, értelmező–megértő attitűddel történt. A faluszeminárium háború utáni két évét a szemináriumvezető az intézetté válás esélyeit latolgató szavaival lehet legtömörebben összegezni: „csak a keretek tágulnak, a kitágult keretek között azonban organikus egységgé fonja a vándorkönyvtármozgalmat, a gyűjteményeket, és a könyvtár kincseivel és a kiszállások tapasztalataival magát a nevelő ifjúságot a közös cél,” vagyis a komplex nevelői munka.⁵⁸

Pályázatok tanéve: 1947/48

Ha a háborút követő újrakezdés „a konszolidáció ideje” volt, akkor az 1947/48-

⁵⁵Uo.

⁵⁶Uo.

⁵⁷BALASSA IVÁN: Emlékeim Újszászy Kálmánról. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 561.

⁵⁸ÚJSZÁSZY: A sárospataki főiskola faluszemináriuma..., 19.

as tanévet nyugodtan nevezhetjük a „pályázatok tanévének”. Ekkor pályázott a faluszeminárium az Egyházak Világtanácsa négyéves újjáépítési tervében való részvételért, ekkor indították (ugyanebben a szervezésben) a felvidéki lelkészek impériumváltás utáni sorsát nyomon követő pályázatot, továbbá ekkor vette fel Újszászy a háború után ismét a kapcsolatot az amerikai közösségekkel és ekkor történt meg az egykori népfőiskolások bevonása – körlevélbeli felhívással – a szemináriumi munkába.

Bár mint már szó volt róla, a faluszeminárium nagyobb veszteség nélkül átvészelte a világegést, kisebb károsodások természetesen azért keletkeztek. S minthogy a háború utáni rendkívül nehéz anyagi helyzetben ezek a kisebb problémák is megoldhatatlan akadályt jelentettek önerőből, továbbá, mivel a recesszió következtében a munkaközösség aktuális munkája is veszélybe került, a szeminárium kénytelen volt az Egyházak Világtanácsának segítségét kérni és (nem túl részletes) négyéves újjáépítési ütemtervet készíteni. Az iratokból kitűnik, hogy néhány elveszett könyv pótlása mellett a legégetőbb kérdés a papír- és kartonhiányból adódott, mely – a kis teljesítményű írógéppel egyetemben – alapjaiban veszélyeztette a feldolgozó munka folytatását. Továbbá, az időközben igencsak felduzzadt tárgyi néprajzi gyűjtemény alapvető átalakításokat és tárlók készítését kívánta a szemináriumi helyiségekben, de pénzhiánnyal magyarázták a kiszállások elmaradását is. Összesen 12 200 Ft-ra taksálta az olyan „sürgősen fontos” dologi kiadásokat a szeminárium, melyre fedezettel nem rendelkeztek.⁵⁹

Az 1947/48-as év az amerikai kapcsolatfelvétel miatt is jelentős a faluszeminárium életében. A kollégium kapcsolatfelvétele még 1946-ban történt meg, melyben kissé abszurd módon egy ekkor már halott pataki diáknak volt döntő érdeme. Gönczy Árpád – az 1935-ös munkatábor „krónikása” – szeniorként Amerikába, Princeton-ba került, ahol tüdőbajban igen fiatalon elhunyt. Kinti működésének utóhatása azonban jelentős, mivel együtt diákoskodott Eugene Osterhavennel, aki a háború után, már a Hope College tanáraként rá emlékezve vette fel a kapcsolatot a pataki intézménnyel, megannyi segítséget nyújtva az alapítványaitól megfosztott kollégiumnak, megalapozva egyben annak amerikai kapcsolatait is.⁶⁰ Újszászy azonban maga is kezdeményezett. A kinti református magyar közösségekhez írt levelében – miután körvonala az a szeminárium régi-új hitvallását és terveit – felkérte a magyar közösségeket, hogy segítsék gyűjtőmunkájukat a tengeren túlról is. „Mindenre szükségünk van, ami a magyarság életével kapcsolatos tárgyi, vagy írott emlék” – hangsúlyozta a professzor, majd konkrét felsorolásába kezdett a gyűjtendő anyagoknak. Ezek a következők: térképek, fényképek, képeslapok, rajzok, festmények, irodalmi művek, újságok, plakátok, nyomtatványok, röpcédulák, levelek, levelezőlapok, népi eredetű írások és „általában az amerikai magyarság életével kapcsolatos mindenféle adalék: statisztika, grafikonok, ábrák, régebbi településsel kapcsolatos emlékek, stb..” A

⁵⁹A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának sürgősen fontos dologi kiadásai, melyekre fedezettel nem rendelkezik. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2824. és: A Sárospataki Főiskola Faluszemináriumának adatai az Egyházak Világtanácsa négyéves újjáépítési tervéhez. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2825.

⁶⁰KOVÁTS DÁNIEL: Egy beszélgetés morzsái. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 82.

levélben „hasznos és szeretetteljes” tanácsokat is adott a gyűjtés mikéntjére vonatkozóan, elsősorban az adatrögzítés pontosságát hangsúlyozva.⁶¹

Egy Benda Kálmánnak adott interjújában Újszászy az amerikai gyűjtés faluszemináriumi gyökereit emelte ki. Eszerint „a kiszállások alkalmával lépten-nyomon beleütköztünk a kivándorlás problémájába. Ez a táj a kivándorlás hazája, annak a legdélibb csücske. Itt nem lehetett egy bodrogi vagy hegyközi faluba kimenni úgy, hogy ne találjunk olyan családot, amelynek egy része még az első világháború előtt ne vándorolt volna ki, azután már nem tudott hazajönni. Tehát teljes képet egy faluról, egy bodrogi családról csak úgy lehetett kapni, ha az odakint lévő anyagot, ismereteket begyűjtjük. Nagyon érdekes módon, amikor a faluszeminaristák közül többen ösztöndíjként kijutottak Amerikába, ők maguk mondták, hogy »most vagyunk annál a cigándi családnál, akinél idehaza ekkor és ekkor voltam, és próbálom összeszedni azokat a tudnivalókat, amelyek a teljes kép kialakításához fontosak.«”⁶² Hogy Újszászy fáradozásai – melyet két későbbi személyes útja is jelez⁶³ – nem voltak hiábavalóak, azt alighanem a sárospataki Amerikai Református Gyűjtemény bizonyítja legékeesebben.⁶⁴

A másik kapcsolatfelvétel a népfőiskolások felé történt meg. Ehhez fontos adalék, hogy „a koalíciós időkben sok volt népfőiskolás aktivizálódott a demokratikus pártokban és a szabadművelődési tevékenységben.”⁶⁵ A szemináriumi körlevél hangsúlyozva a munkaközösség és a népfőiskola hagyományosan szoros kapcsolatát kért segítséget az egyre terebélyesedő szemináriumi munkában: „a szeminárium gyűjtőmunkájának van olyan része, amely a ti feladatokat, s szinte kizárólag csak ti végezhetitek el. Mindannyiunknál közelebb éltek a magyar néphez, benne éltek, de ugyanakkor kinyílt a szemetek a magyar paraszti élet értékeinek a meglátására is”. Vagyis Újszászy – némiképp hasonlóan, mint a volt faluszeminaristák esetében láthattuk – a helyi erők bevonásával igyekezett csökkenteni a szeminárium „antropológusi jellegét”, a „kutató” és „kutatott” szembenállását,⁶⁶ célozva ezzel nyilvánvalóan „város” és „falu” értékeinek

⁶¹Újszászy Kálmán levele. Kelt: 1947. szeptember 8. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2817.

⁶²Mr. Sárospatak. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 29.

⁶³Újszászy 1965-ben és 1971-ben három-három hónapot töltött az Egyesült Államokban. Mint írta, mindkét esetben felhasználta az alkalmat arra, „hogy az ottani magyar származású reformátusok elsősorban egyházi életére vonatkozó” dokumentumait összegyűjtse egy hazai gyűjtemény számára. ÚJSZÁSZY KÁLMÁN: Adalékok egy életrajzhoz. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 22–23.

⁶⁴Mivel tehát a századelős amerikai kivándorlás egyik fő gócpontja épp a főiskola vonzáskörzete volt, a kollégium és a faluszeminárium is kiemelt fontosságúnak feladatának tartotta az Amerikába kivándorolt reformátusok életének nyomon követését, ami egyrészt az itt maradtaktól való gyűjtést, másrészt a kintiekkel való kapcsolatfelvételt (és ily módon a kinti gyűjtőmunka megkezdését), valamint Patakon végzett lelkészek Amerikába való kijuttatását jelentette.

⁶⁵HARSÁNYI: *A Magyar Népi...* (könyv), 11. Később, a volt népfőiskolások kiszorultak „a falusi közéletből, sőt magából a faluból is, de egy részük a mezőgazdaság szocialista átszervezése után (...) kamatoztatni tudta szélesebb látókörét, szakismereteit és a társai körében élvezett tekintélyét.” Uo.

⁶⁶Az antropológiai megközelítéshez egy faluszemináriumi szociográfián keresztül: BARTHA ÁKOS: Népi szociográfia a népiek előtt? Egy korai falurajz a sárospataki faluszemináriumból. *Studia Historica Debreceniensis I.*, Szerk.: LUKÁCS ANNA. Debrecen, 2012. 9–21. Az antropológiai társadalomelemzéshez egy „élvonalbeli” szociográfia példáján: Uő: „Az autoritás mankói” (Kísérlet Nagy Lajos Kiskunhalom című művének antropológiai olvasatára). *Studia Litteraria XLVII.*, Szerk.:

egymáshoz közelebb hozatalát is. Ami a konkrét feladatokat illeti, a „karácsony utáni hetekre” tervezett népfőiskolás találkozóra a professzor már gyűjtési eredményeket kért. A gyűjtés – ugyanúgy, mint az amerikai felhívás – teljes körű, minden érdekes volt, „ami a magyar paraszti életnek értékes darabja”: használati és népművészeti tárgyak, térképek, fényképek, képeslapok, levelezőlapok, rajzok, festmények, régi írások, plakátok, nyomtatványok, röpcédulák, paraszti eredetű írások és a szellemi néprajz tágas repertoárja. Természetesen ez az iromány sem nélkülözte a gyűjtési útmutatót.⁶⁷

1947 októberében a Sárospataki Főiskola Faluszemináriuma az Egyházak Világtanácsa Magyarországi Menekültügyi Osztályával egyetértésben pályázatot hirdetett a Felvidékről menekült, illetve áttelepített lelkeszek között a „szétszóródó magyar református és evangélikus gyülekezeteink gyülekezetrajzának utólagos elkészítésére, illetve a gyülekezetekre vonatkozó adalékok összegyűjtésére.”⁶⁸ Vélhetően a kiírásra érkezett jelentős mennyiségű iromány hatására a pályázatot 1948-ban megismételték, azzal a kitétellel, hogy „különösen értékesnek minősülnek azok a pályamunkák, amelyek az utolsó tíz év történetét, s ezen belül is a kitelepítés és széttelepítés kérdéséhez szolgáltatnak adalékot.”⁶⁹ Ez a szándék érezhetően jelen van a beszámolóban, így rendkívül értékes forrást kapunk az 1938–1948 közti eseménydús tíz évről.

A „projekt” létrejöttében valószínűsíthetően fontos szereppel bírt, hogy a Menekültügyi Osztály élén álló Bíró Sándor Újszászy Kálmán egykori diákja, sőt faluszeminaristája volt.⁷⁰ Bíró miskolci csizmadia gyermekekét látta meg a napvilágot 1912-ben, majd a helybéli Lévy József Gimnázium elvégzése után került a pataki teológiára. Tehetségével és utcagyerekek közt végzett cserkészmissziójával⁷¹ hamar felfigyeltek rá a professzorok, így lelkeszképesítője után Amerikába küldték, ahol a Princetoni Egyetemen *Az ifjúkori bűnözés okairól* írt disszertációt, de a Yale-en is tanult, mindamellett, hogy egy bányász gyülekezetben lelkeszi szolgálatot teljesített. A háború alatt hazajött, beiratkozott a budapesti bölcsészkarra, majd a Don-kanyarba került tábori lelkeszként, ahonnan az összeomlás után neki kellett hazavezetnie az ezredből megmaradt mintegy négyszáz főt. Itthon hittanoktatóként ténykedett egy katonai–műszaki iskolában, ahonnan Németországba kellett volna vezetnie növendékeit a front közeledtével. A parancsot

BITSKEY ISTVÁN–IMRE LÁSZLÓ. Debrecen, 2009. 36–65.

⁶⁷Újszászy Kálmán levele. Kelt: 1947. szeptember 16. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2818.

⁶⁸Sárospataki Református Lapok (továbbiakban: SRL), (1947) 17. sz. 8. Ugyanebben az évben a Sárospataki Református Lapok címlapon értekezett „felvidéki magyar véreinkről” (SRL, /1947/ 2. sz. 1.), akiknek helyzetét állandó rovat segítségével is napirenden tartotta (Adalékok a szlovákiai magyar reformátusság életéhez). A kollégium 1945 utáni felvidéki kapcsolataihoz tartozik továbbá, hogy az újjáélesztett szupplikációkon még 1947-ben is nyíltan gyűjtöttek a felvidéki növendékek számára. Urbán Barna főiskolai közigazgató körlevelét közli: BILKAY–LACZKÓ: *Szupplikáció...*, 30.

⁶⁹Pályázati felhívás, 222/1947–48. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2791.

⁷⁰A faluszeminárium munkanaplói. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 1874–1881 és Pályázati felhívás. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 2790–2791). Az azonosítást megerősítette Papp Vilmos szíves közlése.

⁷¹A Pipacs ősrhöz : BARTHA ÁKOS: *A Sárospataki Református Főiskola faluszemináriuma (1931–1951) és előzményei*. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, doktori (Ph.D.) értekezés, Kézirat, 2012, 71–72.

Sopronnál megtagadva, tanítványait szélnek eresztette (aminek következtében egy német tiszt 65%-os rokkanttá nyomorította). A háború után letartóztatták, nem engedték lelkészként tevékenykedni, ezért tanárként helyezkedett el.⁷²

Noha a felvidéki helyzet nem lehetett teljesen ismeretlen Patakon (hiszen van 1947 előttről is vonatkozó szöveg a faluszemináriumi kéziratok közt⁷³) a beérkezett pályaművek komor képet festenek a „magyar időkben” hivatalt viselt lelkészek sorsáról: kitoloncolásukról az anyaországba, a lakosságcsere-programról és a cseh vidékekre való deportálásról.⁷⁴ A dokumentumok – a belvederei határok időszakában keletkezett patetikus hangvételű írásokkal⁷⁵ szemben – értelemszerűen apatikus hangulatot tükröznek. Mindemellett elmondható, hogy bár az 1947-es felvidéki pályázathoz kötődő beszámolók elsősorban egyházi szempontból értelmezték a mozgalmas időszakot, a dolgozatokban határozottan kidomborodnak a köztörténeti események. Nem véletlenül, hiszen a politikai döntések ezúttal konkrétan a szerzőket érintették (kitelepítésük által), így személyes beszámolójuk – élettörténetük meghatározó szelete – mind-mind a „nagy történelem” esettanulmányai is egyben.⁷⁶

Végjáték

Mint mi utólag tudhatjuk, a pályázatok közül a legfontosabbak az utolsó pillanatban születtek, mivel az 1948-ra totális hatalmat kiépítő kommunista államhatalom az amerikai magyarok és a kisebbségi magyarság témakörét is tabusította. Érdekes módon épp ez, vagyis az 1947/48-as volt a szeminárium világháború utáni legteljesebb munkaéve. Ez a tanév az első, amikor a szeminárium „munkája a megindulása óta kialakult munkaformák mindegyikében folyhatott, sőt

⁷²Élete alkonyán, 1986-tól 1999-ben bekövetkezett haláláig Kőbánya presbitereként működött. PAPP VILMOS: *Negyvenegy prédikátor. XX. századi magyar „gályarab”-prédikátorok I.* H. n. 2008. 30–34., *Presbiter*, (1996) 11–12. sz. 5. valamint *Kőbányai Református Élet*, (2011) 1. sz. 4.

⁷³Összesített kimutatás: a szlovákiai áttelepítéssel érintett ottani egyes református egyházak áttelepítési adatairól. Vagyoni helyzettel, 1945–1946. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 1296.

⁷⁴A Felvidékről cseh vidékre deportált magyarok sorsáról egy 1947-es levél tanúskodik. (SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 3579.) A kárpátaljai reformátusok helyzetének súlyosságáról, az új államhatalommal való viszonyról (többek között kitelepített hívekről, internált lelkészekről, a javadalmak megszűnéséről és az újjáéledő szektákról) egy 1946-os írás tudósít: Jelentés „Zakarpátszka” ukrainai magyar református egyház helyzetéről, 1946. SRKTGY Adattár. Fsz. Kt. 1292. Szakirodalom az atrocitásokhoz: NAGY ZOLTÁN MIHÁLY: *Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbségek veszteségei (1944–1948). Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Szerk.: BÁRDI NÁNDOR–FEDINEC CSILLA–SZARKA LÁSZLÓ. Bp., 2008. 192–200 és POPÉLY ÁRPÁD: *A csehszlovákiai magyar kisebbség jogfosztása: deportálás, lakosságcsere és reszlovakizáció. Uo.* 210–216. A felvidéki reformátusság helyzetéről az időszakban: SZABÓ ANTAL: *A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – II. rész. Regio*, 4 (1990) 4. sz. 204–221. Főként: 204–211.

⁷⁵Ezekhez lásd: BARTHA ÁKOS: *Adalék a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) felvidéki vonatkozásaihoz. Kapcsolatok az első bécsi döntéstől 1945-ig. Szemelvények ötszáz év magyar történelméből*, Szerk.: ANTOS BALÁZS–TAMÁS ÁGNES. Szeged, 2011. 117–131.

⁷⁶A pályázathoz részletesebben: BARTHA ÁKOS: *Iskola a határon. 20. századi felvidéki életutak és dokumentumok a sárospataki Faluszemináriumi Kéziratokban. Mediárium: Kommunikáció – Egyház – Társadalom. A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének folyóirata*, (2012) 4. sz. 5–25.

új munkaágak körvonalai is kibontakozhattak” –írta a szemináriumvezető 1948 júniusában. A heti összejöveteleket ekkor már a teológus és – a legnagyobb létszámot produkáló – tanítóképzős hallgatók mellett a kertészeti középiskolások, a leányinternátus, a Szabad Akadémia, valamint a fiú és lány népfőiskola diákjainak bevonásával tartották. „Az utóbbi tananyagába rendszeresen és kötelezően be volt építve a szemináriumi összejöveteleken való részvétel,” míg a többi vonalon továbbra is önkéntes formában folyt a munka.⁷⁷

A háború óta elmaradó kiszállások ősszel Hegyalja, tavasszal Hegyköz községeit érintették. Új szint vitt a munkába, hogy a teológusok és a képzősök együtt végezték az ezúttal elsősorban gyülekezetrajzra koncentráló gyűjtést. „A megnövekedett munkaközösség, a kiszállások és a szemináriumi munka iránt sok irányból megnyilvánult érdeklődés együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy a felvirágzó nevelői munka mellett az egyes munkaágak és a különböző gyűjtemények is ugrásszerű fejlődésnek indultak.” A gyarapodó könyvtár mellett ekkorra már nyolc vándorkönyvtárral bírt a munkaközösség, bár ebből csupán hat járta a régió falvait (a maradék kettő bevetése 1948/49 telén történt meg, amikor is már kilenc láda keringett a vidéken). Ezen a télen Tokaj, Láca, Golop, Perkupa és Hernádnémeti használta a köteteket, „általában igen nagy érdeklődés mellett, amit igazolnak a beérkezett kiviteli naplók.”⁷⁸

Úgy tűnik, volt foganatja az egykori szeminaristák és népfőiskolások felé történő nyitásnak is, mivel ők – Újszászy szavaival – „állandóan igénylik (...) az olyan könyveket, amelyek faluvezetői, vagy nevelői munkájukban mint kézikönyvek támogatnák őket.” Emiatt és a faluszemináriumi könyvtár tehermentesítése végett rakták le a „körzeti kölcsönkönyvtár” alapjait, ami a szabadművelődés szolgálatába állította a szemináriumi könyvtár egyes darabjait (a tágabb értelemben vett előadás-irodalmat).⁷⁹ Emellett – svédországi minta alapján – elindult a levelezőiskola, „egyelőre kísérleti formátumban”, két kurzussal: egy szociológiaival és egy irodalmival, Ráski Sándor vezetésével. Újszászy Kálmán „az első ilyen kezdeményezésnek” tartotta ezt hazánkban és pozitív visszajelzések esetén „nagyobb arányokban” tervezte kivitelezését. A harmadik újítás a kéziratgyűjtemény létrehozása volt, összefüggésben a felvidéki pályázattal, mivel itt helyezték el a beérkezett pályaműveket is.⁸⁰

Az 1947/48-as jelentés megemlékezett továbbá az amerikai kapcsolatfelvételtől, mely „valamennyi ottani magyar református gyülekezetet”, továbbá a ligonieri Bethlen Home-ot is érintette. „Az eddig beérkezett és eddig még nyilván nem tartott anyag bőven elegendő annak bizonyítására, hogy ez a feladatvállalásunk szoros összefüggésben van a szemináriumi munkánkkal” –tette hozzá a szemináriumvezető. Végezetül, a már korábban is körvonalazódó tájnaplók, „táji annales”-ek megindításáról is említést tett az irat (konkrétumok nélkül), megemlítve,

⁷⁷Jelentés, 1947/48. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2832.

⁷⁸Uo.

⁷⁹Szathmáry Lajos szerint a körzeti könyvtárakat a VKM létesítette. A szabadművelődés helyi ügyvezetői innen kölcsönözhetek köteteket falvaik számára, gyorsan és szelektáltan. SZATHMÁRY: i. m., 29. Valószínűsíthetően tehát Patakon a faluszeminárium vállalta magára ezt a szerepet.

⁸⁰Jelentés, 1947/48. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2832.

hogy a szeminárium könyvtárai, gyűjteményei „állandó munkahelyül, illetve segédeszközül szolgáltak a várban tartott szabadművelődési tanfolyamokon.”⁸¹

A már meglévő gyűjtemények is gyarapodtak, amint az „érdeklődő látogatók” egyre bővülő köre is érzékeltetett. A tárgyi néprajzi gyűjtés számára a már említett Bodnár- és Deák-féle hagyaték átvételének befejezése jelentette a fő feladatot, de „megfelelő kartonok birtokába jutva” végre a fényképgyűjtemény rendszerezése is megkezdődhetett. Ám nemcsak kartonok kerültek a faluszemináriumhoz, hanem egy új szemináriumi helyiséggel – szó szerint – nőttek a lehetőségek. Ez a fajta terebélyesedés több kiállítás megrendezését is lehetővé tette. Az egyik tárlat a Bodnár-hagyatékot mutatta be, egy másik pedig az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot (a centenárium kapcsán). Ami az anyagiakat illeti, a konvent és a VKM „igen tiszteletreméltó anyagi támogatásáról” tudósít a beszámoló, mely kiemelte Román János és Szabó Zoltán professzor szerepét, akik a szemináriumvezető svédországi tanulmányútjának három hónapja alatt vezették a munkaközösséget. A segítők közül Ráski Sándor, Ecsedy Lajosné gépíró, valamint Géczy Lajos és Szentimrei Mihály teológusok közreműködését említette az irat (utóbbiak az újságírók és nyomtatványgyűjtemény rendezésén dolgoztak).⁸²

Az 1948/49-es tanévben már a munkaközösségnek is szembesülnie kellett az államvezetés diktatórikus fordulataival, a koalíciós időszak végével. Sárospatakon államosították az általános iskolát és a szőlészeti és kertészeti középiskolát, a politikai légkör változása azonban igen összetett módon csapódott le a szemináriumi munkára. A megkisebbedett főiskolán ugyanis a korhangulattal némileg inverz módon megnövekedett a teológia jelentősége. Talán a kedvezőtlen folyamatok is szerepet játszhattak, hogy az ifjúság nagyobb létszámban csatlakozott az önképzőkörhöz és „elevenebbé, színesebbé tette életét az elmúlt évekkel szemben.” A szerdaesti összejöveteleken „hosszú idők óta nem vettek annyian részt”, mint ekkor, bár mint később kiderült, nem mindenkit az őszinte érdeklődés vezetett ide. A témát természetesen a falu korabeli problémái szolgáltatták, ami „aktualitásuknál fogva nagyon lekötötték a szeminárium figyelmét.”⁸³

Megszűntek viszont a kiszállások, melyek tehát mindösszesen egyetlen tanévre (1947/48) tértek vissza a munkaközösség életébe 1945 után. Helyüket a szupplikáció vette át, ami azonban nem a faluszeminárium keretein belül zajlott, hanem a kollégium pénztelenségén igyekezett segíteni elsősorban. Ennek következtében a gyülekezetrájk került az szemináriumi adatgyűjtés középpontjába, hiszen jobbára vallási fórumokon találkozhattak a falusi közösségekkel a szupplikáló faluszeminaristák. Ebben a tanévben a konfirmációt tanulmányozták a diákok (hegyközi falvakban), a 1949/50-ben pedig templomtörténeti adalékokat gyűjtöttek. Újszász szerint a kényszerű változtatások ugyanakkor egybeestek az ifjúság érdeklődésének megváltozásával.⁸⁴

Az összejövetelek színhelye ekkor már az ún. „zeneterem” lett, ahová az

⁸¹Uo.

⁸²Uo. Továbbá, részletesen: A Faluszeminárium 1947–48. évi összejöveteleinek munkanaplója. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 1877.

⁸³Jelentés, 1948/49. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2833.

⁸⁴Uo.

immáron cím- és szakkatalógussal ellátott könyvtár és az adaléktár is átkerült. A Gutenberg-teremben és a mellette lévő helyiségben tárgyi néprajzi kiállítást rendeztek be a Bodnár-hagyaték és a pataki fazekas munkát bemutató tárlat részére. A változásokat az tette lehetővé, hogy a szeminárium a kollégiumi pincében raktárhelyiséget kapott, ahol a gyűjtött, de nem kiállított tárgyak katalogizálva őrizhetőek lettek. Mindemellett a gyűjtemények száma is nőtt ebben az időben; kiemelendők közülük a mentalitástörténet számára ma sem érdektelen paraszttípusok: katonalevelek, versek, naplók (melyek értékével már a szeminárium is tisztában volt) és az „iskola- és várostörténeti szempontból figyelemreméltó” meghívó- és műsorgyűjtés.⁸⁵ A sárospataki fazekasmesterséget bemutató kiállítás miatt a tárgyi néprajzi gyűjtés ebben az évben elsősorban a bodrogi kerámiákra koncentrált.⁸⁶

Ezek a változások természetesen kiadásokkal jártak, amit egyre kevésbé érzett magáénak az államhatalom, vagyis az eddig patrónusként segítő VKM. Az intézetté válás útjára lépő faluszeminárium megnövekedett terheiről tudósítanak az 1948/49-es jelentés záró sorai: „Azon már régen túlfejlődött a szemináriumi munka, amikor egy ember elbírt ennek nemcsak irányítását, hanem a munkáját is. Ma a teológusifjúság fokozott bevonása, a vakációkon szerényen díjazott alkalmi diákmunkaerők alkalmazása, főleg azonban az Egyetemes Konvent által a szemináriumhoz beosztott okl. ref. lelkész, Román János kitüntető és hozzáértő szolgálata az, amelyen nyugszik a szemináriumi munka, amelynek anyagi terhére az E. E. T. Menekültügyi Osztálya megértő támogatása mellett ez évben szinte teljes mértékben a főiskola hordozta.”⁸⁷

Az utolsóelőtti tanévben (1949/50) folytatódott a vallási témakörökre fókuszáló – tehát némiképp „árral szembeni” – gyűjtés: „jelenünk kívánja meg tőlünk, hogy eredeti célkitűzéseinkhez híven, mégis jobban, mint a 18 esztendő múlt alatt bármikor, érvényesüljenek a gyülekezetismereti szempontok munkánkban és ennek megfelelően szoruljanak háttérbe az olyan lehetőségek, amelyekkel élés már nem a mi kizárólagos kötelességünk és feladatunk” – utalt alighanem a pataki Szabad Akadémia gyűjtéseire és pályázataira a szemináriumvezető. Ugyanakkor: „pedagógiai és szociológiai dolgozatok kiírásával is igyekeztünk a szeminárium gyülekezetismereti adalékgyűjtő munkáját segíteni” – vallotta ugyanő.⁸⁸

A gyarapodó gyűjtemények feldolgozása is folytatódott: befejeződött a könyvtár és a kézirattár katalogizálása, valamint a fényképgyűjtemény is cédulakatalógust kapott (amellett, hogy egy egyházi katalógus is készült ebben az évben). A fejlesztéseknek és a pincehelyiségben kialakított raktárnak köszönhetően „a MOK a vidéki gyűjtemények számbavételénél és egy központi leltár számára készülő, külön ezt a célt szolgáló szakkatalógus elkészítésénél” a faluszemináriumi gyűjteményeket „vette elsőként munkába”, a kiállított tárgyak – Román János általi – monografikus feldolgozása pedig a szakemberek körében aratott „őszinte elismerést”.⁸⁹ A

⁸⁵Uo.

⁸⁶*Ethnographia*, (1949) 395.

⁸⁷Jelentés, 1948/49. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2833.

⁸⁸Jelentés, 1949/50. (Jelzet nélkül.)

⁸⁹Adalékok a sárospataki fazekasság monográfiájához (Román János). Sárospatak, 1949. SRKTGy

Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának „elismerése” komoly tételt bírt, mivel a „nem megfelelően tárolt” magángyűjteményeket – magángyűjteménynek minősültek az egyházi gyűjtemények is – egy törvényerejű rendelet (13/1949) alapján államosították. A faluszemináriumi anyagok megmentésében oroszlánrésze lehetett Balassa Ivánnak, a Néprajzi Múzeum igazgatójának, aki gyakornokával, Hoffman Tamással személyesen Patakra utazott, hogy elkészítvén a néprajzi tárgyak ún. leírókartonjait, saját kezűleg írjon jelentést a „kiváló állapotok”-ról.⁹⁰

„A szeminárium az elmúlt tanévben is tudott újat, frisset produkálni és ezzel bizonyította jogát a jövőjéhez” – zárta talán inkább kétségbeesetten, mintsem optimistán Újszászy 1949/50-es jelentését, bár valószínűleg ő bízott benne, hogy a következő beszámoló nem az utolsó lesz a szeminárium történetében. Az 1950/51-es tanévre 12–15 főre zsugorodott létszám okaként rámutatott, hogy „azok, akik elsősorban ideológiai vonatkozású problémákban való nagyobb tájékozódás céljából kapcsolódtak be a szemináriumi munkába, az elmúlt évben a külön ezt a célt szolgáló összejöveteleken találták meg igazi helyüket.”⁹¹ Sajnos nem tudni, kiket takarhatott az óvatos megfogalmazás, ugyanakkor a korhangulatot jól érzékelteti a professzor egy interjúja, ahol a pataki teológia helyzetével kapcsolatban arról értekezett, hogy „sohasem lehetett tudni, hogy kit küldtek oda, kik érezték magukról azt, hogy most jött le az ő idejük, s kik voltak alapjában véve jó szándékú, de rendkívül idealisztikus elképzelésekkel rendelkező személyek.”⁹² Mindenesetre „a szemináriumi összejövetelek nevelő hatósugarának csökkenése erőteljesebben kidomborította a szeminárium gyűjteménymegőrző szerepét”. Azt az adaléktárat, melynek régebben a kiszállási jelentések jelentették a gerincét, most „az ifjúság alapvizsgái, gyakorlati teológiai, közelebbről gyülekezetismereti, továbbá néptudományi és szociológiai” adalékgyűjtései táplálták.⁹³

Adattár. Fsz. Kt. 216. A szerző a témát a faluszeminárium megszűnte után, az ötvenes évek második felében több kötetben (és nyelven) feldolgozta, megjelentette: ROMÁN JÁNOS: *Sárospataki kerámia*. Bp., 1955. Uő: *Pottery of Sárospatak*. Bp., 1955. és Uő: *A habánok Sárospatakon*. Sárospatak, 1959. A MOK a Műemlékek Országos Bizottságát 1949-ben felváltó Múzeumok és Műemlékek Országos Központját (később: Múzeumok Országos Központja) takarja, mely a VKM felügyelete és irányítása alatt 1952-ig működő szerv volt. (Elnöke: Ortutay Gyula.) A „szervezet feladata többek között a hatósági ügyintézés, az elvi kérdések tisztázása és a műemlékek nyilvántartása lett.” Magyar Nemzeti Múzeum honlapja (Nemzeti Örökségvédelmi Központ).

<http://www.mnm-nok.gov.hu/intezmeny/intezmenytortenet.html> (Letöltve: 2012. április 11.)

⁹⁰BALASSA IVÁN: Emlékeim Újszászy Kálmánról. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 563. Anyagiak terén ebben az évben a kollégium „teljes egészében maga fedezte a szemináriumi költségeket”, továbbá a raktárhelyiség kialakításával kapcsolatos kiadásokat, de napi kétórányi diákmunkaerőt is biztosított a 20–25 főt számláló közösség munkájához, melyben ismét kizárólag teológusok vettek részt. Jelentés, 1949/50. Jelzet nélkül, az 1945 utáni jelentések közt.

⁹¹Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2834.

⁹²„Hit, haza, emberiség”. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 49.

⁹³Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2834.

Részleg	1947/db	1951/db
A faluszemináriumi könyvtár állománya	1614	2536
Kézirattár	43	251
Tárgyi néprajzi gyűjtemény	867	1404
Fényképgyűjtemény	1333	2595
Újságcikkgyűjtemény (kisnyomtatványokkal)	730	2645
Népköltési gyűjtemény	6174	
Néphagyomány gyűjtemény	207	
Levelezőlap gyűjtemény		4139
Rajzgyűjtemény		168

2. ábra. A faluszemináriumi gyűjtemények gyarapodása 1947 és 1951 között.⁹⁴

A gyűjtési eredmények hűen tükrözik a megváltozott viszonyokat. A konvent háromezer forintos adományából vett fényképezőgép érzékelte hatását a fényképgyűjteményben, a néprajzi gyűjtés azonban stagnált. Ennek oka a Vármúzeumként is működő Szabad Akadémia már említett tevékenysége. A könyvtári gyűjtemény kisebb részt a Nagykönyvtár duplumtárából, jobbára azonban vásárlás és adományok útján jelentős gyarapodást mutatott. (Mindazonáltal már az előző években is történtek utalások az olvasási kedv visszaesésére, melyet az ifjúság megváltozásával és a szórakoztatva tanító szépirodalmi munkák hiányával magyarázott ezúttal a professzor.) A „gyűjteménymegőrző” szerep szellemében két kiállítást ebben az évben is rendeztek: egyrészt három 19. századi pataki lelkész pályáját mutatták be, másrészt Mátyás Ernő hajdani professzor emléke előtt adóztak a növendékek. A szemináriumi munkát továbbra is a kollégium támogatta legintenzívebben, ezúttal (egész éven át, nyáron is) két ösztöndíjas teológus dolgozott napi két órában a gyűjteményeken.⁹⁵

A professzor mintha búcsúzkodott volna jelentése végén: „megköszönöm kartársaimnak azt, hogy az idén még jobban éreztem, mint eddig, hogy a szeminárium munkáját, főleg annak gyűjteményeit a kar közös ügyének, ezek fejlesztését közös programjuknak tartották és ennek megfelelően járultak hozzá gyarapodásához.” Sejtelmes zárószorai pedig egy majd két évtizedes munkaközösség aktív korszakának végére tettek pontot 1951. június 16-án: „Isten olyan lehetőségeket rejtegethet – ha ez tetszésének megfelel – a szemináriumban, amelyek, amint az évek haladnak, mindinkább időt állóbbá teszik nemcsak a szemináriumi munkát, hanem erősítik a munka tápláló dajkáját, akadémiánkat és az egész iskolarendszerünket is.” A sárospataki teológia a következő évben már nem nyitotta

⁹⁴Újszászy Kálmán beszámolója. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 78. és Jelentés, 1950/51. SRKTGy Adattár. Fsz. Kt. 2834.

⁹⁵Uo.

meg kapuit, hallgatói Debrecenbe, vagy Budapestre kényszerültek átiratkozni, ezzel pedig kezdetét vette a pataki teológusok „exodusa” és egyben a faluszeminárium – valóban időtálló – gyűjteményi korszaka.⁹⁶

⁹⁶Uo. Újszászyt és kartársait természetesen nem érték teljesen váratlanul az események, bár igyekeztek alkalmazkodni az új rendszerhez. A professzor többek közt a legfontosabb marxista gondolkodók munkásságával is megismertette teológushallgatóit. „Hit, haza, emberiség”. *Újszászy Kálmán emlékkönyv*: i. m., 49.

PÁSZTOR ÉVA

A Magyar Digitális Helynévtár. A települések helynévrendszerének megjelenítése, elemzési útjai és lehetőségei*

Helynévgyűjtések a magyar névtudományban

A magyar helynévkutatás fennállása óta lényegi kérdésnek számított a helynevek gyűjtése, hiszen ez szolgálhatott mindenféle további elméleti kutatás alapjául. E tevékenység a 20. század első felében az ún. erdélyi iskola révén SZABÓ T. ATTILA irányítása mellett (leginkább településenként) folyt; majd az 1960-as évektől kezdve az MTA Nyelvtudományi Intézete immáron megyei keretek között vitte tovább. A korszak gyűjtésének módszereit, az egyes földrajzi egységekből kiadott megyei, járási köteteket s az egyéni gyűjtőmunkákat 2002-ig részletesen tárgyalja HOFFMANN ISTVÁN.¹

A 2002 óta eltelt időszakban két fontos aspektus látszik kirajzolódni: egyrészt a gyűjtések földrajzi vetületét tekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a határon túli térségek névanyagának egybeállítása és kiadása vett nagyobb lendületet. Másrészt a nyelvészeti orgánumok szolgálnak leginkább a helynevek közlésének alapjaivá.² 2002 után tehát főként a *Magyar Nyelvjárások*, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a *Magyar Névtani Dolgozatok* és a *Névtani Értesítő* közöl folyamatosan a k á r p á t - a l j a i³ és a r o m á n i a i m a g y a r l a k t a⁴ területekről gyűjtéseket. Amíg a

*A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP 4.2.2./B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹HOFFMANN ISTVÁN: *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. Debrecen, 2003. 57–90.

²Az áttekintés során csupán azokat a gyűjtéseket veszem számításba, amelyek külterületi helyneveket (is) közölnek, a csak belterületi: utcaneveknek, közterek, stb. elnevezéseinek a gyűjteményére nem vagyok tekintettel.

³BARTA VIKTÓRIA: A kárpátaljai Gyula helynevei. *Magyar Nyelvjárások*, 47. (2009) 213–224., KOCÁN BÉLA: Aklihegy helynevei. *Névtani Értesítő*, 26. (2004) 101–105., KOCÁN BÉLA: Akli helynevei. *Névtani Értesítő*, 27. (2005) 188–190., KOVÁCS ANDRÁS: Som földrajzi nevei. *Névtani Értesítő*, 28. (2006) 91–100., SEBESTYÉN ZSOLT: Tíz település helynevei a kárpátaljai Beregvidékről. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 183. (2003). Ez utóbbi kötet első része 2002-ben jelent meg: SEBESTYÉN ZSOLT: A Beregszászi járás 11 településének helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 178. (2002).

határontúli területekről bőségesen adtak ki gyűjteményeket, anyaországiak az utóbbi időszakban csak igen szóróványosan jelentek meg: N. FODOR JÁNOS a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tiszaújlak helyneveit jelentette meg; két további munka pedig mára történeti, ám a gyűjtés idején (az 1960-as években) élőnyelvi helyneveket tartalmazott: EÖRY VILMA a Győr-Moson-Sopron megyei Kisbábótról közöl helyneveket, és az önálló kiadványok sorába illeszkedik FEKETE PÉTER tollából szülőfalujának, Tiszaszőlősnak a helyneveit bemutató munkája.⁵

A tapasztalatokat összegezve azt mondhatjuk, hogy a névgyűjtés a korábbiakhoz képest már az 1990-es évekre jelentős visszaesést, lényegében elakadást mutat. HOFFMANN ISTVÁN ennek egyik okaként a feldolgozás technikai körülményeit jelölte meg.⁶ Napjainkban azonban a technika gyors fejlődésének és az internetnek köszönhetően ezen a téren elhárultak az akadályok, és a digitális kultúra fejlődésének köszönhetően immáron nagy mennyiségű helynévállományok válhatnak bárki számára hozzáférhetővé.

Magyar Digitális Helynévtár

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke 2010 júliusától a TÁMOP által finanszírozott kutatóegyetemi pályázat keretében indította el azt a nagyszabású vállalkozást, amelynek alapvető célkitűzése a magyar nyelvterület, a Kárpát-medence lehetőség szerint összes helynévének az egybegyűjtése, adatbázis-

⁴BÖLCSKEI ANDREA–HAVAS PÉTER–SLÍZ MARIANN: A háromszéki Angyalos és Kököcs család- és helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 203. (2008), BUBOLY MAGDOLNA: Kémer (Szilágy m.) helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 187. (2004), BURA LÁSZLÓ: Szatmári helynevek I. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 182. (2003), BURA LÁSZLÓ: Tövisvári helynevek. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 189. (2004), BURA LÁSZLÓ: Szatmár megye helynevei (földrajzi nevei). I–II. Csíkszereda, 2008, CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Karcfalva helynevei I. *Magyar Nyelvjárások*, 42. (2004) 180–203. [rövidebb formában: *Felcsik helynevei. I.* *Magyar Névtani Dolgozatok* 149. Budapest, 1997], CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Karcfalva helynevei II. *Magyar Nyelvjárások*, 43. (2005a) 173–212., CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Öt alcsiki település helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 49. (2005b) 133–146., CSOMORTÁNI MAGDOLNA: A Hargita megyei Csíkszentmihály község helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 50. (2006) 124–138., CSOMORTÁNI MAGDOLNA: A Hargita megyei Csíksomlyó, Csíktapolca és Csobotfalva helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 51. (2007) 128–137., CSOMORTÁNI MAGDOLNA: A Hargita megyei Csíkborszova, Csíkcsonomán és Csíkszentmiklós helynevei. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 52. (2008) 81–91., FARKAS TAMÁS–ZÁNTÓ EDINA: A háromszéki Kilyén és Szotyor család- és helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 202. (2008), HINTS MIKLÓS: A Komlód völgye két településének család- és helynevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 196. (2004), JANITSEK JENŐ–FERENCZI RÉKA: Székelydála jelenkori és történeti hely- és családnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 186. (2003), JANITSEK JENŐ–SZÖCS LAJOS: Szolokma történeti és jelenkori hely- és családnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 184. (2003), JANITSEK JENŐ: Miklósvárszék történeti és jelenkori hely- és családnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 188. (2004), JANITSEK JENŐ: A háromszéki Székföld jelenkori és történeti hely- és családnevei. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 201. (2008), SZOPOS ANDRÁS: Csíkszentimre helynevei 1602–2000. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 193. (2004).

⁵N. FODOR JÁNOS: Tiszaújlak külterületi helynevei. *Névtani Értesítő*, 25. (2003) 63–70., EÖRY VILMA: Kisbábó néhány dűlőnévéről. *Névtani Értesítő*, 26. (2004) 97–100., FEKETE PÉTER: *Szülőfalum, Tiszaszőlős a nevekben, földrajzi neveinek tükrében*. Eger, 2010.

⁶HOFFMANN: i. m., 88.

ban való rögzítése, térképi ábrázolása, s közzététele online, mindenki számára nyilvános formában.⁷

A program kiindulásának alapját az jelentette, hogy a Dél-Dunántúl területéről Somogy, Tolna és Baranya megye helynévgyűjteményeinek teljes digitális helynévanyaga a tanszék rendelkezésre állt.⁸ Így egyik oldalról ezek Excel adatbázisban való rögzítését kezdtük el, majd a helynevek georeferált térképeken való elhelyezését végeztük el, s ezeket a 4D adatbázis-kezelő révén az MDH honlapjára folyamatosan töltjük fel. Innen az adatbank elemei, a helynevek a Google Föld segítségével jeleníthetők meg. Más oldalról az egyetem tágabb környezetében lévő térség, Hajdú-Bihar megye névanyagának egybeállítását kezdtük el, hiszen e területen szervezett gyűjtés csak részben folyt ez idáig (erről a későbbiekben ejtek szót). E térségek (és reményeink szerint az idő előrehaladtával továbbiak) alkotják az online adatbázis „Újkori helynévtár” modulját, amelyben elsősorban modern kori helynevek találhatók.⁹ Ezzel párhuzamosan a honlap egy „Korai helynévtár” modullal is rendelkezik, ahová történeti, főképpen 1350 előtti adatok kerülnek.

Úgy tűnik tehát, hogy a technikai fejlődés révén magának a helynévgyűjtésnek a munkafolyamata és közzététele is meggyorsítható lett. A térinformatikai programok, s újabb geoinformatikai módszerek nagyban elősegítették és megkönnyítették például a helynevek térképen való ábrázolását. E programokról, használatukról a projektben térinformatikus szakemberként közreműködő ZICHAR MARIANNA ír részletesen, a nyelvészeti kutatásokban való további felhasználási lehetőségeit elméleti és gyakorlati oldalról pedig a TÓTH VALÉRIÁVAL közösen publikált írásukban vázolták fel,¹⁰ így ennek bemutatásától itt eltekinthetünk.

⁷A Magyar Digitális Helynévtár (a továbbiakban MDH) elérhetősége: <http://mdh.unideb.hu/> (a letöltés ideje: 2012. április 3.). A projekt előzményeiről, társadalmi és tudományos jelentőségéről, kialakításáról, működéséről és jelenlegi helyzetéről legutóbb TÓTH VALÉRIA számolt be részletesen két tanulmányban is (TÓTH VALÉRIA: A térinformatika alkalmazási lehetőségei a nyelvészetben. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában II.* Szerk.: LÓKI JÓZSEF. Debrecen, 2011. 143–150., TÓTH VALÉRIA: Mai Magyar Digitális Helynévtár. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 19–27.).

⁸Somogy megye földrajzi nevei. Szerk.: PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1974, Tolna megye földrajzi nevei. Szerk.: VÉGH JÓZSEF–ÖRDÖG FERENC–PAPP LÁSZLÓ. Bp., 1981, Baranya megye földrajzi nevei I–II. Szerk.: PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.

⁹Természetesen Dél-Dunántúl helynévgyűjtései a 20. század második harmadából való adatokat tartalmaznak, amelyek joggal tarthatók mára történeti korpusznak, azonban a kötetek alapossága és gyűjtési módszere alapján anyaguk alapvető jelentőséggel bír a névtani kutatások számára, illetve kitűnő alapjául szolgálhatnak a jövőbeli gyűjtéseknek is. Újabban – a tanszék és más intézmények együttműködése révén – más földrajzi területek helynévanyaga is bekerült (és kerül be folyamatosan) az online adatbázisba (lásd erről bővebben az MDH honlapját). Jelenleg az adatbázis közel 80 ezer névadatot tartalmaz, ám adatbázisban van több mint 200 ezer adat, amelynek feltöltése folyamatosan zajlik.

¹⁰ZICHAR MARIANNA: KML, mint geovizualizációs eszköz. *Informatika a felsőoktatásban 2011 konferencia.* Szerk.: CSER LÁSZLÓ–HERDON MIKLÓS. Debrecen, 2011. 413–419., ZICHAR MARIANNA: Interaktív térképek a neten. *Az elmélet és a gyakorlat találkozása a térinformatikában II.* Szerk.: LÓKI JÓZSEF. Debrecen, 2011. 365–372., TÓTH VALÉRIA–ZICHAR MARIANNA: Informatika a nyelvtudomány szolgálatában. *Informatika a felsőoktatásban 2011 konferencia.* Szerk.: CSER LÁSZLÓ–HERDON MIKLÓS. Debrecen, 2011. 843–848.

Hajdú-Bihar megye a Magyar Digitális Helynévtárban

Mint ahogyan azt fentebb említettem, az 1960-as évektől főként megyei keretek közt folyt az országos helynévgyűjtés. Ebből a szempontból Hajdú-Bihar megye ez idáig elhanyagolt területe volt a magyar névtudománynak. Az tehát, hogy az MDH előzetes tervezete során ezt a térséget választottuk, valójában több szempontból is önként adódott, hiszen valamelyest a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének az adóssága is e terület fehér foltként szereplése a helynévgyűjtés térképén. S bár szervezett helynévgyűjtés valóban nem folyt a megyében, a tanszék kéziratárában mégis jó néhány olyan kézirat (hallgatói gyűjtés, szemináriumi dolgozat, szakdolgozat) található, amelyek a környező településekről érkező hallgatók szülőfalujának helyneveit tartalmazzák.

A Magyar Digitális Helynévtár hajdú-bihari programjának keretein belül lényegében a megye helyneveit településenként gyűjtjük össze. Az előmunkálatok során két alapvető kérdés merült föl: 1. a t e r ü l e t i s é g kérdése, azaz a megye mely területét dolgozzuk fel elsőként; illetve 2. a f o r r á s m i n i m u m kiválogatása, a feldolgozandó források körének megállapítása.

A területiség kapcsán úgy határoztunk, hogy a településenkénti feldolgozás során a megye egy-egy nagyobb egységének településeit önálló kötetekben dolgozzuk fel, s a munkát a megye északi, északkeleti területeivel indítjuk, nevezetesen a Hajdúhát térségével. Ehhez az alábbi települések tartoznak: Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúhadház, Téglás és Bocskai kert. A kiválasztást az befolyásolta, hogy egyrészt (a bihari térséghez képest) e terület eltérő történeti háttérrel rendelkezik, kiváltságolt jogállású volt, egykor Szabolcs vármegyéhez tartozott; s a bihari aprófalvas településszerkezettel szemben itt főként nagy határú városok találhatók.

A feldolgozandó források körének megállapítása egészen más jellegű eljárást követelt meg, mint a Dél-Dunántúlon, hiszen ott az 1960-as évektől kezdve rendelkezésre állnak kiadott megyei, járási helynévkötetek, tehát az online adatbankba nagy mennyiségű és alapos gyűjtések anyagai kerülhetnek be viszonylag rövid idő alatt, s így a további helynévgyűjtő-munka alapjai is biztosítottak. Hajdú-Bihar kapcsán viszont — ahogyan arra utaltam is — efféle módszeres és kiterjedt gyűjtésről nem beszélhetünk. Mindössze a megye egy járásának névanyagát adták ki,¹¹ a Hajdúhát települései közül Böszörmény, Nánás és Hadház határnévanyagát jelentette meg egy-egy szerző 1959 és 1970 között, s ezeken túl a településmonográfiák és kisebb közlemények tartalmazznak névanyagot.¹²

¹¹TÓTH KATALIN: A Polgári járás földrajzi nevei. Bp., 1970.

¹²H. FEKETE PÉTER: Hajdúböszörmény helyneveinek adattára. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* (1959) 102. sz., É. KISS SÁNDOR: Hajdúhadház nevei 1. Belsőégi elnevezések. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1968) 495–544., É. KISS SÁNDOR: Hajdúhadház nevei 2. Külsőégi elnevezések. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* (1970) 429–511. (A Hajdúnánásra vonatkozó forrásokról a későbbiekben szölok.)

A megye középkori településneveit két munka tartalmazza: RÁCZ ANITA a régi Bihar vármegye, NÉMETH PÉTER pedig Szabolcs vármegye településneveit adta ki.¹³ Ez utóbbi a 15. század elejéig tartalmazza az egykor Szabolcs vármegyéhez tartozó, ma Hajdú-Bihar megye északi részén lévő Hajdúhát településeinek történeti adatait. A korai ómagyar kor bihari határneveit a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” című kiadvány első kötete foglalja magába.¹⁴ PESTY FRIGYES 1864-es (történeti, ám a maga korában) élőnyelvi gyűjtése Biharra vonatkozóan teljes egészében megjelent, ahogyan Szabolcs megye teljes kötete is, azonban a hajdúvárosok anyaga hiányzik (e települések ebben az időben jogilag a vármegyétől elkülönülő Hajdúkerületbe tömörültek), s azt az eredeti dokumentum sem tartalmazza; a Hajdúhát települései közül csupán Téglás határnévanyaga áll a kutatók rendelkezésére.¹⁵ RÉVÉSZ IMRE 1853. évi (szintén élőnyelvi) helynévgyűjtése pedig Böszörményre, Nánásra, Hadházra és Téglásra vonatkozóan tartalmaz neveket.¹⁶

Összeségében Hajdú-Bihar megye Hajdúhát településeinek névállományát 15 000–20 000 névadatra becsüljük (amelybe természetesen az egy-egy helyre vonatkozó névváltozatok is beleértendők). 2013 év elején tervezzük megjelentetni e települések névanyagát, amely Hajdú-Bihar megye teljes helynévgyűjteményének első köteteként lát napvilágot. A kötet szerkezetét településenként, s azon belül szócikk formában alakítjuk ki, s az egyes szócikkek az egy objektumhoz tartozó nevek valamennyi adatát tartalmazzák. Az egyes települések helynévanyagának bemutatását az adott település rövid településtörténeti áttekintése vezeti be. A megjelenő kötetet természetesen online formában is közzé kívánjuk tenni, a névadatokat pedig az MDH adatbázisába is importáljuk.

Hajdúnánás a Magyar Digitális Helynévtárban

Jómagam tudományos kutatómunkámban — a Magyar Digitális Helynévtár hajdú-bihari vállalásaihoz is szervesen kapcsolódva — arra vállalkoztam, hogy a Hajdúhát egy településének, Hajdúnánásnak a történeti és élőnyelvi helynévkincsét összegyűjtsem (e névanyag a doktori értekezésem alapját is képezi). A több mint 25 ezer hektár területtel rendelkező település kellően nagyszámú (közel 6000) névadata megítélésem szerint egy ilyesfajta feldolgozó munkához kitűnő alapul szolgálhat. Magának a névkorpusznak a kialakítása a Magyar Digitális Helynévtár adatbázisához igazodik. A névállomány alapjául négy egykori élőnyelvi gyűjtés szolgált,¹⁷

¹³NÉMETH PÉTER: *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, 1997., RÁCZ ANITA: *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen, 2007.

¹⁴HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA (közétevéők): *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból*. 1. *Abauj–Csongrád vármegye*. Debrecen, 1997.

¹⁵HOFFMANN ISTVÁN–KIS TAMÁS (közétevéők): *Bihar vármegye I–II. Pesty Frigyes kéziratosa helynévtárából 1864*. Debrecen, 1996. (I.), 1998. (II.), MIZSER LAJOS (közétevéő): *Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában*. A *nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve*, 42. (2000) 227–372.

¹⁶É. KISS SÁNDOR: Révész Imre 1853. évi helynévgyűjteménye. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 21. (1981).

¹⁷KISS ESZTER: *Hajdúnánási tájszó- és szöveggyűjtés*. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Kézirattára (K 26). Debrecen, [a 20. század első fele], MOLNÁR JÓZSEF: *Hajdúnánási határnevek és azok hagyományai*. *Hajdúnánási Református Gimnázium Értesítője*.

amelyek közül kettő tartalmaz százas nagyságrendben helyneveket. A kéziratos források közül a helyneveket a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Hajdúböszörményi Fiók-levéltárában fellelhető kiadatlan kéziratos és kataszteri térképekről, illetve közgyűlési jegyzőkönyvekből, telekkönyvekből, a település pusztáinak irataiból gyűjtöttem össze. Ezek mellett újabb forrásokat is bevontam vizsgálódásaimba: áttekintettem az Országos Széchényi Könyvtár kéziratos térképeit, a Magyar Országos Levéltár kamarai és helytartótanácsi térképeinek gyűjteményét, Lipszky János és Görög Deme-ter térképeit, oklevél- és okmánytárakat, boszorkányperek anyagait, urbáriumokat, összeírásokat, helységnévtárakat. A névanyag gerincét az e forrásokból származó adatok alkotják, maga a történeti adatállomány összesen 196 forrás révén állt egybe. Az ily módon egybeállt névanyag szolgált aztán alapul az élőnyelvi gyűjtéshez is, amely a — település határának kiterjedését figyelembe véve — 40 adatközlővel folytatott interjúk formájában realizálódott.

A továbbiakban olyan kérdéseket járok körül, amelyek az MDH adatbankjába való feltöltést megelőzően problémaként jelentkeztek. Az adatbázis végleges formájának elkészítéséhez az első lépés az volt, hogy a névadatokat azonosítóval láttuk el. Ez az eljárás a Dél-Dunántúl településeinek adatai kapcsán nem okozott különösebb nehézséget, hiszen a kiadott névgyűjteményekben az egyes objektumok sorszámozva szerepelnek. Ezzel szemben azokon a területeken, ahol rendszeres helynévgyűjtés nem folyt, elsőként az azonos objektumhoz tartozó névváltozatokat kellett meghatároz-oznunk, hiszen a későbbiekben ez biztosítja az egyes helyek, s azok nevének össze-kapcsolását a térképes állománnyal.

A nehézséget ennek kapcsán főként az jelentheti, hogy a névállomány egybeállításhoz felhasznált források köre igen tág, olykor merőben eltérő korú, jellegű és alaposágú. A történeti térképeken például többnyire nincs jelölve a települések közötti közigazgatási határ, így azt sem egyszerű meghatározni, hogy az adott hely mely településhez tartozik. Ennek eldöntésében más típusú források, illetve legfőképpen az élőnyelvi gyűjtés nyújthat segítséget. Az objektumok azonosítása kapcsán a helységnévtárak mint források is okozhatnak problémát, hiszen például a települé-
sek külterületi lakott helyeként használt *Réti tanyák*-típusú összefoglaló megnevezé-
sek egy pontként való elhelyezése nem könnyen kivitelezhető, mivel a fenti meg-
nevezés alatt valójában több száz tanya értendő. Helyjelölés tekintetében problé-
ma adódhat a többnyire egyszeri előfordulású, történeti forrásban felbukkanó névada-
tokkal, amelyek szövegkörnyezete közelebbi helyhez kötést nem ad meg: például a
boszorkányperek anyagában előforduló nánási *Bukró szénégető hegye* adat a szö-
vegkörnyezet alapján nem lokalizálható, s a mai, élő névanyagban sem szerepel. A
térképek kapcsán ez a helyzet az ugyancsak egyszeri előfordulású és csak történeti
adattal rendelkező helynevekkel, ám ebben az esetben általában a mai térképen való
elhelyezésük viszonyítási pontok segítségével elvégezhető, ha például a térkép töb-
bi, ám későbből is adatolható helyéhez képest viszonyítunk (attól milyen irányban
fekszik stb.). Magát a nyelvi adatot is nehéz lehet olykor pontosan megállapítani az
olyan történeti források (például határjárási levelek) kapcsán, amelyekben a névtest

Hajdúnánás, 1938. 7–18., KÖRÖSI SÁNDOR, *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. A Debreceni Egyetem Magyar és Finnugor Nyelvtudományi Intézetének Kézirattára (K 648). Debrecen, 1972., DRAVICZKY IMRE: *Hajdúnánás földrajzi nevei*. Hajdúnánás, 1990.

nem különíthető el egyértelműen a szöveggörnyezettől.¹⁸ Ahhoz, hogy e kérdések nagy bizonyossággal eldönthetők legyenek, az adott névanyagban való nagyfokú jártasságra kell a kutatónak szert tennie.

A Magyar Digitális Helynévtár nyújtotta lehetőségek

A Magyar Digitális Helynévtár általános felhasználói felülete révén egy-egy konkrét helynévre, névrészre vagy egy-egy település kiválasztásával annak valamennyi helynévére kereshetünk rá, és megjeleníthetjük azokat a Google Földön.¹⁹ A névlista bármely helynévének megjelenítésekor bőséges információk nyerhetők a megjelenő adatlapról, amelyen a helynév különféle forrásokban előforduló betűhív formái, a hely fajtája, toldalékos alakjai, a szinonim névformák, az adott helyre vonatkozó információ(k) szerepelnek. A földgömb ikonra kattintva a hely a Google Föld programban is megjeleníthető. A Helynévtár egyik előnye az, hogy egy helynévre történő kereséskor annak névkörnyezetét is látjuk a térképen. Maga az adatbázis pedig névtipológiai elemzések alapját is képezheti, azaz általa az egy földrajzi területre jellemző, a helynevekben megjelenő szemantikai tartalmakat és a névformák nyelvi felépítését tárhatjuk fel. A Helynévtár lehetővé teszi azt is, hogy ne csupán helynévre, hanem annak egy-egy darabjára, lexémájára is rákereshessünk (például a *lapos*, *ér* stb. szavakra). Ez akár abban az esetben is igen hasznos lehet, ha tudomásunk van a kutatott területen egykori, elpusztult középkori településekről. E falvak pusztasodását követően ugyanis többnyire a települések neveiből névbokrok alakultak. A részben Hajdúnánás határába olvadt középkori Vid falu neve például helynevek névalkotójaként nagy számban tűnik föl: a hajdani település neve megmaradt egyrészt az adott terület jelölésére szolgáló megnevezésként, s csupán az alakját érintően szenvedett el különféle módosulásokat (*Rác-Vid*, *Vidi-pusztá*, *Rác-Vidi-puszták*, *Rác-Vidi-pusztá*). A név módosulásainak másik típusaként viszont a jelentés (azaz a denotatív vonatkozás) és a névtest egyaránt változáson ment keresztül. Az így keletkező helynevek (pl. *Vidi-halom*, *Vidi-ér*, *Vidi-telek* stb.) által megjelölt területek mind az elpusztult *Vid* névadási egységén, azaz az egykori település határain belül találhatók meg. Ha tehát a Helynévtár „Kereső” mezőjébe beírjuk a *Vid* nevet, akkor nem csupán a középkori település adatai választódnak ki, hanem minden olyan helynév, amelyben ez a lexéma előfordul, s így ezek térképre vetítését követően körvonalazódhat az egykori település határa. Sőt — az adatbank folyamatos gyarapodásával — nem csupán az adott területre vonatkozóan kaphatunk adatokat, hanem a nyelvterület többi részéről is listázódnak az effajta lexémát tartalmazó nevek, amelyek ilyen módon egyúttal annak elterjedtségét is megmutatják, vagy akár a további etimológiai elemzésekhez is segítséget nyújthatnak.

A Helynévtár adatbankja változásvizsgálatok alapjául is szolgálhat. Az egyes kronológiai rétegek összevetése alapján például a kétrészes helynevek lexikális

¹⁸Lásd ehhez PÁSZTOR ÉVA: A történeti források szocioonomasztikai felhasználhatósága a helynévrendszerek vizsgálatában. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 133–150.

¹⁹A „Keresés” és „Kiválasztás” funkcióira nézve bővebben lásd: TÓTH V.: Mai Magyar Digitális Helynévtár..., 23–24.

struktúráiban lehet változékonyságot vagy éppenséggel állandóságot kimutatni: az egykor vízjárta térségek helyneveiben bizonyos utótagok visszaszorultak (pl. *sziget*, *fenék*), míg mások elszaporodtak (pl. *dűlő*). Egy-egy terület tüzetesebb ismerete kapcsán felderíthető, hogy a különféle földrajzi, birtokjogi, közigazgatási változások (azaz bizonyos nyelven kívüli tényezők) milyen hatást gyakoroltak magára a névrendszerre. A több száz évet átfogó névtár lehetőséget biztosít különféle névtípusok változásának vizsgálatára is, amely részben a névtípusok terén történő elmozdulásokra lehet tekintettel (azaz tipológiai természetű), másrészt az egyes határnevek módosulásait is leírhatja. S minthogy a névtárban az egyes helynevek valamennyi történeti és élőnyelvi adatát együtt láthatjuk, a névszociológia és a forráskritika együttes bevonásával a névhasználatra vonatkozó általános, elméleti megállapítások levonására is lehetőségünk nyílhat. Feltárhatjuk például a régi és az újabb korok tényleges, valós névhasználatát éppúgy, mint a népi és a hivatalos névhasználat viszonyát, de információkat szerezhetünk az alkalmi névhasználat természetére vonatkozóan is.

Összegzés

A konferencia címében is megjelenő interdiszciplinaritás a Magyar Digitális Helynévtár működésében, funkcióiban egyértelműen megjelenik. Maga a névtan, a névkutatás is jellemzően interdiszciplináris tudomány, s a Magyar Digitális Helynévtárnak is az egyik deklarált célja az, hogy más tudományoknak, tudományágaknak (így például a történettudománynak, a régészetnek, a néprajznak stb.) az igényeit is igyekezzen kielégíteni.²⁰ Emellett a helynévtörténet, honismeret iránt érdeklődőket, a mindennapi felhasználókat is bőséges ismeretekhez juttatja és kiszolgálja. Magától értetődő mindazonáltal, hogy az említett tudományterületek is folyamatosan hozzájárulnak a Magyar Digitális Helynévtár adatbankjának a kialakításához, így például a régészet a nevek által megjelölt helyekről (temető, középkori templom, stb.) adhat újabb információkat, vagy például a helynevek egyszerű, gyors és látványos térképi megjelenítéséhez a térinformatika eszközszerrendszere nyújt megbízható megoldásokat.

²⁰TÓTH V.: A térinformatika alkalmazási lehetőségei..., 144, 148.

KATONA PÉTER–SZIKLA GERGŐ

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár elektronikus adatbázisai

Bevezető

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ, illetve a Nagyváradi Polgármesteri Hivatal a magyar–román együttműködés (HURO) keretében 2009-ben 110 millió forintot nyert egy pályázaton. A tényleges munka 2010. május elsejével kezdődött, egy éven át tartott, és a vállalt feladatok fenntarthatóságát még öt évig kell biztosítani.

A pénz nagyobb részét felemésztő eszközbeszerzéseken túl konferenciákra, vándorkiállításra, interaktív vetélkedőre, könyv és DVD kiadására, digitalizálásra és adatbázis építésére fordították az összeget. Az utoljára említett tevékenységek keretein belül a három intézmény összesen 40 000 felvétel elkészítését és 40 000 rekord bevitelét vállalta a pályázat egy éve alatt. Ebben az esetben a digitalizálás és az adatbázis készítése nincs különválasztva, hiszen ugyanazon iratokhoz készült adatbázis, mint amelyek digitalizálásra kerültek.

Az összesen hét különálló adatbázis két helyről is elérhető:

Az egyik a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár honlapjának (<http://hbml.archivportal.hu>) „Adatbázisok” menüpontja.

- A másik a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ honlapjának (www.hbmk.hu) „Projektek” menüpontja.

A Levéltár adatbázisai saját adatbázis szerverükön, MySQL adatbázis kezelő rendszerben, Dublin Core¹ megfeleltetéssel készültek és bármilyen formában kiexportálhatók. A kereső felület PHP nyelven íródott és két nyelven (magyar-román) jelenik meg.

¹Dublin Core: ez egy szabványrendszer, amely segítségével a különböző intézményekben készült adatbázisokat meg lehet egymásnak feleltetni – nemzetközi viszonylatban is.

A levéltári iratok digitalizálása a pályázat keretében vásárolt két új gépen történik:

- Contex Sd 4490 lapáthúzó térképszkenner: 152 cm szélességben, bármilyen hosszúságú térképet, tervrajzot és egyéb egy lapos iratot be tud szkennelni.

- Bookeye 3 könyvszkennert: A1-es méretig bármilyen irat és kötet digitalizálható vele; két különálló tálcájának köszönhetően állítható a kötet formájához; A2-es méretben, 300 dpi felbontásban 600–800 felvétel/munkanap (1200–1600 A3-as oldal) teljesítményre képes.

A Levéltár adatbázisai

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár munkatársai által készített öt különálló adatbázisban – amelyek adatokkal és/vagy mellékletekkel való feltöltése jelenleg is tart – a történelmi Bihar vármegye múltjának dokumentumai kerültek feldolgozásra: oklevelek, kézíratos térképek, szabályrendeletek, vízügyi iratok és egyházi anyakönyvek.

A honlap „Adatbázisok” menüpontjának megnyitása után magyarul és románul olvashatunk általános ismertetőt az adatbázisokról.

Híreink Levéltárunkról Közérdekű adatok Kutató- és ügyfélszolgálat Virtuális levéltár Kiadványaink Galéria Segédletek Adatbázisok HURO	Adatbázisok Kedves Kutatók! Stimați vizitatori! A magyar-román együttműködés (HURO) keretében megvalósult programunk tette lehetővé, hogy Önök egy teljesen új adatbázisban böngészhessenek, kutathassanak. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ, illetve a Nagyváradi Polgármesteri Hivatal közös munkája teremtette meg a feltételt annak, hogy több tízezer levéltári és könyvtári dokumentumot tekinthessenek meg internetes oldalunkon, határon innen és határon túl. Az egykori Bihar vármegye anyakönyveinek másodpéldányai, oklevelei, szabályrendeletei, kézíratos térképei és vízügyi iratai kerültek oldalunkra, az eredeti dokumentumok digitális másolatainak közreadásával és azok adatainak közzétételével. Internetes oldalunkon a történelmi Bihar vármegye múltjának fentebb említett forrásaiból adunk ízelítőt, egyre bővülő feldolgozottsággal. Dolgunk egy volt. Hídat verni a jelenben a múlt és a jövő között. És ennek a hídnak a pilléreibe szándékunk szerint beépítettük azt, amit a múltból a jövőbe átvinni érdemes. Prin beneficiul unuiu program realizat prin colaborare transfrontalieră româno-maghiară aveți posibilitatea să accesați o nouă bază de date. Prin efortul comun al Arhivei și bibliotecii județului Hajdú-Bihar împreună cu Primăria Municipiului Oradea a devenit posibilă ca Dumneavoastră să aveți acces gratuit prin acest portal la zeci de mii de documente arhivistice și de bibliotecă din ambele părți ale frontierei româno-maghiare. Puteți găsi pe acest site registrele de stare civilă și reglementări ale comunelor fostului comitat Bihar, diplome, documente hidrografice sub formă de copii digitale și datele arhivistice ale acestora. Realizatorii acestui portal de la bun început au avut ca scop prezentarea unei monstre ale izvoarelor istorice pe care le au în custodie știind de la bun început că o digitalizare exhaustivă a colecțiilor noastre este aproape imposibil de realizat. Am avut însă un singur obiectiv: să construim în prezent un pod între trecut și viitor încercând să construim pilonii acestui pod pe ceea ce am considerat mai important în drumul nostru spre viitor.	Támogatóink NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA NEMZETI ARCHIVUMS- ÉS KÖNYVTÁRSZOLGÁLAT Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat
 Adatbázisok Bazele de date		
 Magyarország-Románia Határon Átívelő Együttműködési Program 2007-2013 Programul De Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013 Két ország, egy cél, közös siker! Două țări, un scop, succes comun! Európai Unió Európai Regionális Fejlesztési Alap Uniunea Europeană Fondul European de Dezvoltare Regională		
www.huro-cbc.eu www.hungary-romania-cbc.eu		

A kétnyelvű szöveg alatt jönnek sorban az adatbázisok, melyeket alább külön-külön ismertetünk.

BIHAR VÁRMEGYE REFORMÁTUS EGYHÁZI ANYAKÖNYVEI 1826-1895

A családkutatás alappdokumentumai az anyakönyvek: Három típusuk van: a születési (keresztelési), a házassági és a halotti anyakönyvek. Az 1827. évi XXIII. to. rendelte el az egyházi anyakönyvek két példányban történő vezetését, amelyekből a másodpéldányok a területileg illetékes vármegye levéltárában kerültek megőrzésre. Az ezt megelőző időszak egyház anyakönyvei általában az illető egyházközség őrzetében, vagy az egyházi levéltárakban lehetők fel.

[tovább >>](#)

OKLEVELEK

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött oklevelek tartalmazzák Debrecen városának, a Hajdú területnek, valamint Bihar vármegyének okleveleit. A gyűjtemény első darabja 1311-ben, az utolsó 1895-ben kelet. Az adatbázisban 93 darab Mohács előtti (Meo.), illetve 287 db Mohács utáni (Muo.) oklevél szerepel.

[tovább >>](#)

KÉZIRATOS TÉRKÉPEK

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár térképgyűjteményében kéziratos, nyomtatott, kataszteri és katonai térképeket őrz. A kéziratos térképgyűjtemény a XV. 3. fondszám alatt szerepel, amelyen belül különböző sorozatok alakultak ki: Debrecen városi (Dvt), Hajdú városi (Hvt), Bihar megyei (Bmt), Hajdú megyei (Hmt) és Szabolcs megyei (Szmt) térképek. Az adatbázisban jelenleg a Bihar megyei (Bmt) térképek láthatók.

[tovább >>](#)

BIHAR VÁRMEGYEI SZABÁLYRENDELETEK

Az adatbázis Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteményét dolgozza fel, amely a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban a IV.B. 457. fondszám alatt található. A gyűjtemény községek szerinti csoportosításban, Bihar vármegye egész területére kiterjedően tartalmazza a községek szervezési szabályzatát, továbbá a tűzrendszetre, hűvizsgálatra, községélezésre, legelőrendtartásra, hegyrendszetre és más kérdésekre vonatkozó szabályrendeleteket.

[tovább >>](#)

BIHAR VÁRMEGYE VÍZÜGYI IRATAI

Az 1885. évi XXIII. vízigazgatási törvényekről szóló törvények szerint a vízszabályozásra, vízhasználatra és vizek elleni védelemre vonatkozó ügyekben a területileg illetékes közigazgatási hatóság (a vármegye alispánja vagy a törvényhatósági joggal felruházott város polgármestere) adta ki az engedélyeket. Az engedély kiadása után az adott ügyben keletkezett összes iratot átadták a megye vagy város levéltárnak, aki ellátta egy csomaggal és egy vízikönyvi számmal és a továbbiakban kezelte azokat.

Megnyitása után minden adatbázisról találunk leírást és eljuthatunk a kereső oldalára is.

Bihar vármegye református egyházi anyakönyvei 1826–1895:

Híreink

Levéltárunkról

Közérdekű adatok

Kutató- és ügyfélszolgálat

Virtuális levéltár

Kiadványaink

Galéria

Segédletek

Adatbázisok

HURO

BIHAR VÁRMEGYE REFORMÁTUS EGYHÁZI ANYAKÖNYVEI 1826-1895

A családkutatás alapdokumentumai az anyakönyvek. Három típusuk van: a születési (keresztezési), a házassági és a halotti anyakönyvek. Az 1827. évi XXIII. tc. rendelte el az egyházi anyakönyvek két példányban történő vezetését, amelyekből a másodpéldányok a területileg illetékes vármegye levéltárában kerültek megőrzésre. Az ezt megelőző időszak egyházi anyakönyvei általában az illető egyházközség őrzetében, vagy az egyházi levéltárakban lelhetők fel.

Levéltárunkban is az 1820-as évek végétől találhatók meg IV.B 465-470-es fonszám alatt Bihar vármegye településeinek református, római katolikus, görög katolikus, görögkeleti (ortodox), és izraelita egyházi anyakönyvei. A felekezet szerinti egyházi anyakönyvezést 1895. október 1-től váltotta fel az állami anyakönyvezés.

Az anyakönyvek adattartalma típusonként és koronként jelentősen eltérő lehet. Fontos tudnivaló, hogy az egyházi anyakönyveket többféle nyelven is vezethették. Leggyakoribb a magyar és a latin használata, de előfordul a német vagy a román nyelv is. A kutatást nehezíti, hogy sok település neve, illetve egyes személynévek írásmódja megváltozott napjainkra. E problémák kiszűrésében is segítséget nyújt adatbázisunk, mely első lépésben Bihar megye református anyakönyvei egy részének feldolgozásával várja a kutatókat.

Folyamatos feltöltés alatt!

 Keresési segédlet

[Az adatbázis kereső oldala](#)

Magyarország-Románia Határon Átívelő Együttműködési Program 2007-2013
Programul De Cooperare Transfrontaliară Ungaria-România 2007-2013

Két ország, egy cél, közös siker!
Două țări, un scop, succes comun!

Európai Unió
Európai Regionális Fejlesztési Alap
Uniunea Europeană
Fondul European de Dezvoltare Regională

www.huro-cbc.eu
www.hungary-romania-cbc.eu

Támogatóink

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat

Az 1827. évi XXIII. tc. rendelte el az egyházi anyakönyvek két példányban történő vezetését, amelyekből a másodpéldányok a területileg illetékes vármegye levéltárában kerültek megőrzésre. Voltak egyházközségek, amelyek nem egyből, hanem 5–10 év múlva visszamenőleg másolták le az anyakönyveiket, és voltak egyházközségek, amelyek az 1827-es évet megelőző egy-két évről is elkészítették a másodpéldányokat. Az ezt megelőző időszak egyházi anyakönyvei általában az illető egyházközség őrzetében vagy az egyházi levéltárakban lelhetők fel, illetve a Magyar Országos Levéltárból mikrofilmen² kikölcsönözhetők. A felekezet szerinti egyházi anyakönyvezést 1895. október 1-től váltotta fel az állami anyakönyvezés.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban is az 1820-as évek végétől találhatók meg a IV. B. 465–470-es fonszámok alatt Bihar vármegye településeinek református, római katolikus, görög katolikus, görögkeleti (ortodox) és izraelita egyházi (keresztezési, házassági és halálozási) anyakönyvei. Az iratanyag nem teljes, szinte mindegyik település anyagából hiányzik jó pár év valamelyik típusú anyakönyvből, amelyeket évtizedekig kettéhajtva tároltak. A 20. század közepén, kritikán aluli módon kötötték be őket: több helyen lapok és anyakönyvtípusok lettek összekeverve és gyakori, hogy olvashatatlan a lapok széle.

²1959-ben a Mormon felekezet engedélyt kapott arra, hogy a Magyarország területén lévő egyházi anyakönyveket mikrofilmre vegye. Cserébe a mikrofilmekről másolatokat kellett adnia a Magyar Országos Levéltárnak.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Folyamatos feltöltés alatt van, de természetesen a digitalizálás jóval megelőzi az adatbázis feltöltését: az előbbi befejezéséhez kb. egy év szükséges, az utóbbiéhoz még több évtized.

- A fentebb említett feldolgozottsági szintről ad tájékoztatást a „Keresési segédlet”, amely segítségével megállapítható, hogy az egyes települések egyes kötetei, milyen kereséssel kutathatók: van ahol csak a helységekre és van ahol már a névre, időpontra is rá tudunk keresni.

Keresési segédlet

Az anyakönyvi adatbázis folyamatos feltöltés alatt áll. Jelenleg az alábbi települések esetében részletes, dátum és, vagy névszerinti keresés végezhető.

A további települések esetén jelenleg az anyakönyvek digitalizált fotóiban kereshet egyedi átnézésel.

A folyamatos feltöltés miatt, vannak olyan települések amelyeket mindkét módszer szerint érdemes keresni.

Név szerinti keresés

Település	Jelzet	Kötet	Anyakönyv típusa	Év
Álmosd	IV.B.465/a	1.	születési	1823-1833, 1841-1845, 1847-1880, 1882-1890, 1892-1895
Ártánd	IV.B.465/b	1.	születési	1828-1845, 1847-1880, 1882-1884, 1895
Ártánd	IV.B.465/b	2.	házassági	1828-1845, 1847-1863, 1865-1880, 1882-1884, 1895
			halálzási	1828-1845, 1847-1850, 1882-1884, 1895
Bagamér	IV.B.465/c	1.	születési	1829-1833, 1835-1836, 1843-1845, 1847-1854, 1856-1878, 1880, 1882-1884
Bagamér	IV.B.465/c	2.	születési	1885-1895
Berekbőszörmény	IV.B.465/f	1.	születési	1840-1847, 1853-1854, 1859-1866, 1870-1878, 1885
Berekbőszörmény	IV.B.465/f	2.	házassági	1840-1847, 1853-1854, 1859-1865, 1870-1878

Település szerinti keresés

Település	Jelzet	Kötet	Anyakönyv típusa	Év
Álmosd	IV.B.465/a	2.	házassági	1823-1833, 1841-1845, 1847, 1863-1872, 1886-1890, 1892-1895
Álmosd	IV.B.465/a	3.	halálzási	1828-1833, 1841-1845, 1847-1856, 1863-1872, 1886-1890, 1892-1895
Bagamér	IV.B.465/c	3.	házassági	1829-1830, 1843, 1847-1854, 1856-1880, 1882-1894
Bagamér	IV.B.465/c	4.	halálzási	1829-1830, 1843-1844, 1847-1854, 1856-1880, 1882-1895
Bakonszeg	IV.B.465/d	1.	születési	1835-1845, 1847-1861, 1863-1880, 1882-1895
Bakonszeg	IV.B.465/d	2.	házassági	1835-1839, 1841-1845, 1847-1861, 1863-1880, 1882-1895

- Az adatbázis bővítve lesz, hiszen a bihari református anyakönyvek után a többi felekezet, majd a Hajdú vármegyei és a debreceni egyházi anyakönyvek is feldolgozásra kerülnek.

- Az anyakönyvek adattartalma felekezetenként, típusonként és koronként jelentősen eltérő lehet, ezért nem minden adat került bevitelre, csak a legfontosabbak, amelyek majdnem az összes anyakönyvben megtalálhatóak és a pontos kereséshez feltétlenül szükségesek.

- A kutatást nehezítheti, hogy sok település neve, illetve egyes személynevek írásmódja megváltozott napjainkra, ezért az eredeti névalakok mellett fel lettek tüntetve a napjainkban használatosak is.

- Az adatbázis mezői: a metaadatokon³ kívül bevitelre került a felekezet és az anyakönyv típusának megnevezése, a helység neve, az esemény időpontja, a fonto-

³Az iratot őrző intézményre, az adott adatbázisra és a feldolgozott fondra/állagra vonatkozó adatok.

sabb személyek (gyermek, férj, feleség, apa, anya) neve és életkora, a halál oka. A sor elején pedig a csatolt melléklet (JPG kiterjesztés) található.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYE REFORMÁTUS EGYHÁZI ANYAKÖNYVEI 1826-1895

Helység:

Név:

Időpont:

Kép	Metatár neve	Levéltár	Fond	Jelzet	Helység neve	Helység egyeztetett neve	Vallás felekezet	Anyakönyv típusa	Folyószám	Esemény időpontja	Név 1	Egyéb névalak 1	Életkor 1	Név 2	Egyéb névalak 2	Életkor 2	Apa neve	Egyéb névalak apa	Életkor apa	Anyanya neve	Egyéb névalak anyanya	Életkor anyanya	Halál oka
-----	--------------	----------	------	--------	--------------	--------------------------	------------------	------------------	-----------	-------------------	-------	-----------------	-----------	-------	-----------------	-----------	----------	-------------------	-------------	--------------	-----------------------	-----------------	-----------

- Keresni az adatbázisban feldolgozottságtól függően kétféleképpen lehet:

1. Helység és/vagy név és/vagy időpont szerinti keresés a teljesen kész állományban.

Például: *Álmosd, Szilágyi Zsuzsanna*

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYE REFORMÁTUS EGYHÁZI ANYAKÖNYVEI 1826-1895

Helység:

Név:

Időpont:

Találatok száma: 54

Kép	Metatár neve	Levéltár	Fond	Jelzet	Helység neve	Helység egyeztetett neve	Vallás felekezet	Anyakönyv típusa	Folyószám	Esemény időpontja	Név 1	Egyéb névalak 1	Életkor 1	Név 2	Egyéb névalak 2	Életkor 2	Apa neve	Egyéb névalak apa	Életkor apa	Anyanya neve	Egyéb névalak anyanya	Életkor anyanya	Halál oka
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi			1828.02.05.	Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna					Szilágyi Dániel			Kurti Sára			
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi			1830.09.25.	Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna					Szilágyi István			Kovács Erzsébet	Kovács Erzsébet		
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi	8		1841.02.04.	Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna					Szilágyi János			Otyling Sára			
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi			1845.10.16.	Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna					Szilágyi Sándor			Lakatos Zsuzsanna	Lakatos Zsuzsanna		
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi	40		1852.08.08.	Elek Júlia						Elek Sándor			Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna		
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi	8		1854.02.26.	Szilágyi Zsuzsanna	Szilágyi Zsuzsanna					Szilágyi István			Bónyi Erzsébet	Bónyi Erzsébet		
Kép megnévezése	Anyakönyvek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	IV. B. 465. Bihar Vármegye református egyházi anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye	HU HBM.LRH.FI IV. B. 465 a.1.	Álmosd		református szilágyi	42		1855.12.16.	Elek						Elek			Szilágyi	Szilágyi		

Oklevelek:

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött oklevelek gyűjteménye XV. 1. fondszám alatt található, és a többi fondból kiemelt Bihar és Hajdú vármegyei okleveleket, valamint Debrecen szabad királyi város diplomagyűjteményét tartalmazza. A Levéltár dolgozói az 1950-es években hozták létre ezt a szervezetlen fondot, amelynek első darabja 1311-ben, az utolsó 1895-ben kelt. Az adatbázisban közel 100 darab Mohács előtti (Meo.), illetve közel 300 darab Mohács utáni (Muo.) oklevél szerepel. A gyűjtemény kialakításakor a legtöbb esetben nem jelölték, hogy honnan kerültek elő az oklevelek, pedig a kutatás szempontjából fontosak lennének azok az iratok is, amelyekhez csatolva voltak.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Szinte teljesen kész van: pár nagyon rossz állapotban lévő oklevél nincs még digitalizálva, amelyeket előbb restauráltatni kell; a személy- és a helynevek mezői nem lettek még kitöltve.
- Az elkövetkező években még egy-két oklevél előkerülhet, de jelentősen már nem fog gyarapodni a gyűjtemény.
- Az adatbázis kibővíthető a többi oklevél gyűjteménnyel (török oklevelek, oklevél másolatok).
- Az adatbázis mezői: a metaadatokon kívül bevitelre kerültek az oklevél tartalmára (kibocsátó, hely, dátum, nyelv, jelleg, tartalom)⁴ és a formai jellemzőire (méret, anyag, állapot, pecsét) vonatkozó adatok. A sor végén az oklevéllel kapcsolatos egyéb információ olvasható, az elején pedig a csatolt melléklet (JPG kiterjesztés) található.

⁴Idetartoznak a már fentebb említett, kitöltetlen személy- és helynév mezők is.

OKLEVELEK

Keresés:

Kibocsátó:

Keltezés dátuma:

Kép	Metatár neve	Levéltár	Jelzet	Kibocsátó	Keltezés dátuma	Keltezés helye	Regesta	Íratanyag nyelve	Előforduló helynevek	Helynév megfeleltetés	Előforduló személynevek	Személynév megfeleltetés	Fennmaradási forma	Oklevél jellege	Átirásokra vonatkozó adatok	Oklevél mérete	Anyaga	Állapota	Pecsett leírása	Megjegyzés
	Metatár neve	Levéltár	Jelzet	Kibocsátó	Keltezés dátuma	Keltezés helye	Regesta	Íratanyag nyelve	Előforduló helynevek	Helynév megfeleltetés	Előforduló személynevek	Személynév megfeleltetés	Fennmaradási forma	Oklevél jellege	Átirásokra vonatkozó adatok	Oklevél mérete	Anyaga	Állapota	Pecsett leírása	Megjegyzés

- Keresni az adatbázisban kulcsszó és/vagy kibocsátó és/vagy dátum szerint lehet.
Például: *Lipót*, 1690.08.22.

OKLEVELEK

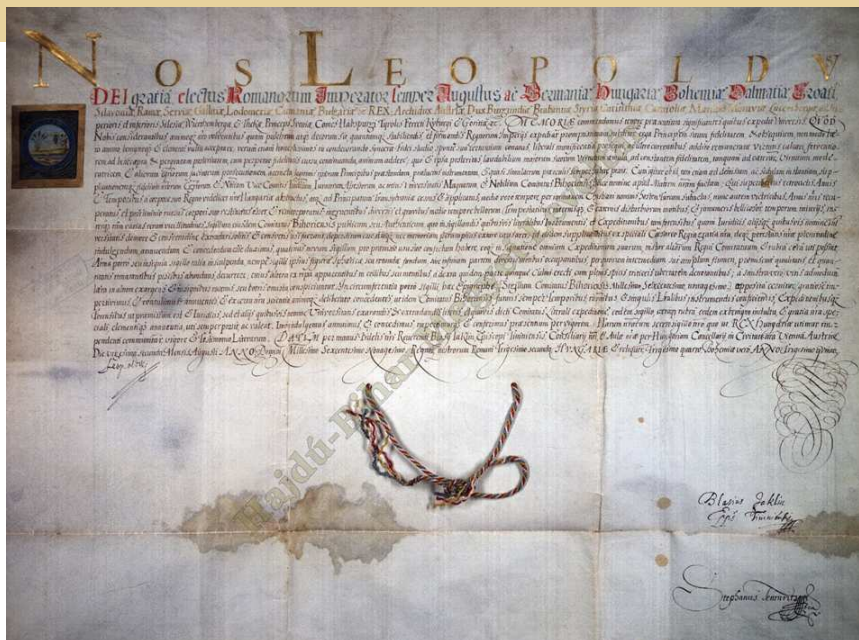
Keresés:

Kibocsátó:

Keltezés dátuma:

Találatok száma: 1

Kép	Metatár neve	Levéltár	Jelzet	Kibocsátó	Keltezés dátuma	Keltezés helye	Regesta	Íratanyag nyelve	Előforduló helynevek	Helynév megfeleltetés	Előforduló személynevek	Személynév megfeleltetés	Fennmaradási forma	Oklevél jellege	Átirásokra vonatkozó adatok	Oklevél mérete	Anyaga	Állapota	Pecsett leírása
	Metatár neve	Levéltár	Jelzet	Kibocsátó	Keltezés dátuma	Keltezés helye	Regesta	Íratanyag nyelve	Előforduló helynevek	Helynév megfeleltetés	Előforduló személynevek	Személynév megfeleltetés	Fennmaradási forma	Oklevél jellege	Átirásokra vonatkozó adatok	Oklevél mérete	Anyaga	Állapota	Pecsett leírása
	Metatár neve	Levéltár	Jelzet	Kibocsátó	Keltezés dátuma	Keltezés helye	Regesta	Íratanyag nyelve	Előforduló helynevek	Helynév megfeleltetés	Előforduló személynevek	Személynév megfeleltetés	Fennmaradási forma	Oklevél jellege	Átirásokra vonatkozó adatok	Oklevél mérete	Anyaga	Állapota	Pecsett leírása

Kézírtos térképek:

Ez szintén egy, az 1950-es években létrehozott szervesetlen fond (XV. 3.), amelyen belül különböző sorozatokat alakítottak ki: Bihar vármegyei (BmT), Hajdú vármegyei (HmT), Szabolcs vármegyei (SzmT), Debrecen városi (DvT) és hajdúvárosi (HvT) térképek. Sok esetben ennél a gyűjteménynél sincsen jelölve a térképek kiemelés előtti jelzete, viszont az is előfordul, hogy a térkép az eredeti helyén maradt, csak kapott egy gyűjteményi számot.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Szinte teljesen kész van, a nagyon rossz állapotban lévő és a Békés Megyei Levéltárnak átadott⁵ térképek nincsenek még digitalizálva.
- Az adatbázis jelenleg a Bihar vármegyei (BmT) térképeket tartalmazza, de bővíthető a fentebb említett kézírtos térképekkel.
- A rekordok száma közel 300, de az elkövetkező években még több, különböző iratanyagokból előkerülő térképpel gyarapodhat a gyűjtemény.
- Az adatbázis mezői: a metaadatokon kívül bevitelre kerültek a térkép tartalmára (cím, keletkezési év, készítő, tárgy, méretarány, melléktérkép) és a formai jellemzőire (méret, darabszám, állapot, színesség, készítési mód) vonatkozó adatok. A sor végén a térképpel kapcsolatos egyéb információ olvasható, az elején pedig a csatolt melléklet (JPG kiterjesztés) található.

⁵1950-ben a Cséffa-nagyszalontai járást Sarkadi járás néven Békés megyéhez csatolták, ezért a jól elkülöníthető, arra a területre vonatkozó iratok is átkerültek.

KÉZIRATOS TÉRKÉPEK

Keresés:

Készítő:

Keltezés éve:

Kép Adatbázis Levéltár Levéltári jelzet További azonosító Cím Keltekezés éve Készítő Tárgy Méretarány Mellékletkép Darabszám Méret Melléklet Színezés Készítési mód Retro-verzió Állapot Biztonsági másolat Megjegyzés

- Keresni az adatbázisban kulcsszó és/vagy készítő és/vagy keltezés éve szerint lehet.
Például: *Darvas*

KÉZIRATOS TÉRKÉPEK

Keresés:

Készítő:

Keltezés éve:

Találatok száma: 3

Kép	Adatbázis	Levéltár	Levéltári jelzet	További azonosító	Cím	Keltekezés éve	Készítő	Tárgy	Méretarány	Mellékletkép	Darabszám	Méret	Melléklet	Színezés	Készítési mód	Retro-verzió	Állapot	Biztonsági másolat	Megjegyzés
Kép megnévezése	Térképek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU HBML XV. 3. BMT 93/1.		n.a.	1845	n.a.	Darvas urbéri térképe	m.n.			57x57		színezett	kéziratos		restaurált, hiányos		
Kép megnévezése	Térképek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU HBML XV. 3. BMT 123.		Darvas község határának urbérileg szabályozott és majorságiilag tagosított térképe	[1860]	n.a.	Darvas urbéri térképe	500 becsi öl=130 mm	Darvas belső telkeinek térképe (37x25)		104x96		színezett	kéziratos		restaurált		
Kép megnévezése	Térképek	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU HBML XV. 3. BMT 139.		Darvas község határának urbérileg szabályozott majorságiilag tagosított térképe	1863	Bányai Pál	Darvas község határának térképvázlata	100 becsi öl=26 mm			114x94		részben színezett	kéziratos				

A találati listából már csak ki kell választani a megfelelő sort, és megnyitni a csatolt mellékletet.

Például: Darvas község határának urbérileg szabályozott és majorságilag tagosított térkép, [1860]

Bihar vármegyei szabályrendeletek:

Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye (IV. B. 457.) is egy gyűjteményes fond, de ezt nem a levéltárban, hanem a keletkezési helyén, Bihar Vármegye Alispáni Hivatalában hozták létre. A 19. század második felétől kezdve a hivatal megszűnéséig az iktatott iratokból kiválogatva, külön kezelte ezeket a dokumentumokat a vármegye levéltárnoka.

A gyűjtemény községek szerinti csoportosításban, Bihar vármegye egész területére kiterjedően tartalmazza a községek szervezési szabályzatát, továbbá a tűzrendszetre, húsvizsgálatra, közegélyezésre, legelőrendtartásra, hegyrendészetre és más kérdésekre vonatkozó szabályrendeleteket. A trianoni békediktátum előtti időkből szinte az összes bihari településről küldtek be valamilyen szabályrendeletet a vármegyéhez, míg az azt követő időkből természetesen csak a csonka Bihar vármegye területén maradtakból. A fond végén nemcsak községi szabályrendeletek találhatók, hanem vármegyeiek is.

A szabályrendeletek nagy része helységenként változó, egyedi, kézzel vagy írógéppel írt, még kisebb része minden településen ugyanaz, központilag kinyomtatott, a község nevében és néhány adatban különbözik, amelyeket a kihagyott helyekre kellett beírni.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Teljesen kész adatbázis mind digitalizálási, mind adatbeviteli szempontból.
- Még számos további, ki nem emelt szabályrendelet található a községek és az alispáni hivatal anyagában.
- Sok település nevének írásmódja megváltozhatott napjainkra, ezért az eredeti névalakok mellett fel lettek tüntetve az egységesített névalakok, a határon túli települések esetében pedig a román elnevezések is.
- Az adatbázis mezői: a metaadatokon kívül bevitelre került a helység neve (járás és vármegye), a létrehozó megnevezése, a szabályrendelet tárgya és keltezésének ideje. A sor végén a dokumentummal kapcsolatos egyéb információ olvasható, az elején pedig a csatolt, többoldalas melléklet (PDF kiterjesztés) található.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYEI SZABÁLYRENDELETEK

Keresés:

Helység:

Keltezés dátuma:

Kép Metatár neve Helység neve Helység egyszerűsített neve Helység mai neve Járás Vármegye Létrehozó neve Tárgya Keltezés dátuma Levéltár Levéltári jelzet Fond További azonosító Megjegyzés

- Keresni az adatbázisban kulcsszó és/vagy helység és/vagy keltezés dátuma szerint lehet.

Például: *Báránd*

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYEI SZABÁLYRENDELETEK

Keresés:

Helység:

Keltezés dátuma:

Találatok száma: 20

Kép	Metatár neve	Helység neve	Helység egyszerűsített neve	Helység mai neve	Járás	Vármegye	Létrehozó neve	Tárgya	Keltezés dátuma	Levéltár	Levéltári jelzet	Fond	További azonosító	Megjegyzés
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Szervezési szabályrendelet	1872.08.02.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Szervezési szabályrendelet	1887.05.10.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Pótszabályrendelet a községi családok fiókeiről	1908.01.10.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Ingatlan vagyonatróhási iratok	1937.04.15.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	A kötelezett tízoltóságáról	1932.05.08.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Bor- és húsforgasztási adó, illetve szőlő- és szőlőgyesztési adópolgárok kivételével, borsóval, szőlővel és kocsival	1935.12.10.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Szervezési szabályrendelet	1925.12.01.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	Szervezési szabályrendelet	1927.04.28.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	
Kép megnévezése	Szabályrendeletek	Báránd			Sárvéti	Bihar	Báránd község központosított községi levéltára	A kötelezett tízoltóság szabályzata	1925.10.27.	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	HU.HB.M.L. IV.B.457.1.1. doboz	IV.B.457. Bihar vármegye községi szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye	Báránd község szabályrendelatai	

A találati listából már csak ki kell választani a megfelelő sort, és megnyitni a csatolt mellékletet.

Bihar vármegye vízügyi iratai:

Hajdú-Bihar Megyei Levéltár

Főoldal / Adatbázisok /

BIHAR VÁRMEGYE VÍZÜGYI IRATAI

Keresés

Támogatóink

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

Hireink
Levéltárunkról
Közérdekű adatok
Kutató- és ügyfélszolgálat
Virtuális levéltár
Kiadványaink
Galéria
Segédletek
Adatbázisok
HURO

Az 1885. évi XXIII. vízjogról szóló törvénycikk szerint a vízszabályozásra, vízhasználatra és vizek elleni védelemre vonatkozó ügyekben a területileg illetékes közigazgatási hatóság (a vármegye alispánja vagy a törvényhatósági joggal felruházott város polgármestere) adta ki az engedélyeket. Az engedély kiadása után az adott ügyben keletkezett összes iratot átadták a megye vagy város levéltárnokának, aki ellátta egy csomag- és egy vízikönyvi számmal és a továbbiakban kezelte azokat.

A csomagszámot a levéltárba kerülés sorrendjében kapták az iratanyagok, míg a vízikönyvi szám két részből állt: az első – a római szám – azt a folyót vagy nagyobb patakot és vízgyűjtő területét jelölte, ahol a vízi mű létesült, a második – az arab szám – pedig az engedély kiadásának sorrendjére utalt az adott területen belül. A vízikönyvi számhoz tartozott egy 4 oldalas vízikönyv is, amibe a vízi mű fontosabb adatait bevezették. A Trianoni Békediktátum életbe lépése után, Magyarországon újakezdték a számozást, ezeket az iratokat TU jelöléssel különböztették meg a korábbiaktól.

Az adatbázisban, – amely Bihar vármegye vízügyi csomagjait dolgozza fel – a következőkre lehet keresni:

- a településre (vízi mű építésének helye, tulajdonos lakhelye) és a vízrajzi helyre: korabeli és mai névvel; magyar és román elnevezés szerint
- névre (építtető, tulajdonos, tervező): lehet személy, község, intézmény vagy akár a Magyar Állam is;
- a vízi mű fontosabb adataira: csomagszáma (pl. 23., 501., TU 81.), vízikönyvi számára (pl. I/14., IV/3., TU II/34.) és típusára (pl. vízimalom, partbiztosítás, artézi kút, öntözőcsatorna).

Folyamatos feltöltés alatt!

Az adatbázis kereső oldala

Magyarország–Románia
Nádlépcső Környezetvédelmi
Program 2007–2013
Programul De Cooperare
Transfrontalieră
Ungaria–România 2007–2013

Két ország, egy cél, közös siker!
Două țări, un scop, succes comun!

Európai Unió
Európai Regionális Fejlesztési Alap
Uniunea Europeană
Fondul European de Dezvoltare Regională

www.huro-cbc.eu
www.hungary-romania-cbc.eu

Az 1885. évi XXIII. vízjogról szóló törvénycikk szerint a vízszabályozásra, vízhasználatra és vizek elleni védelemre vonatkozó ügyekben a területileg illetékes közigazgatási hatóság (a vármegye alispánja vagy a törvényhatósági joggal felruházott város polgármestere) adta ki az engedélyeket. Az engedély kiadása után az adott ügyben keletkezett összes iratot átadták a megye vagy város levéltárnokának, aki ellátta egy csomag- és egy vízikönyvi számmal és a továbbiakban kezelte azokat.

A csomagszámot a levéltárba kerülés sorrendjében kapták az iratanyagok, míg a vízikönyvi szám két részből állt: az első – a római szám – azt a folyót vagy nagyobb patakot és vízgyűjtő területét jelölte, ahol a vízi mű létesült, a második – az arab szám – pedig az engedély kiadásának sorrendjére utalt az adott területen belül. A vízikönyvi számhoz tartozott egy 4 oldalas vízikönyv is, amibe a vízi mű fontosabb adatait bevezették. A trianoni békediktátum életbe lépése után Romániában folytatták, Magyarországon pedig újakezdték a számozást. Utóbbi iratok TU jelöléssel lettek megkülönböztetve a korábbiaktól.

Bihar vármegye vízügyi iratai (IV. B. 459.) szintén egy olyan gyűjteményes fond, amit nem a levéltárban, hanem a keletkezési helyén, Bihar Vármegye Alispáni Hivatalában hozták létre.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Folyamatos feltöltés alatt van, az adatok bevitele párhuzamosan történik a digitalizálással.

- A rekordokként 26 mező, 0–15 melléklet nagy mennyiségű információt tartalmaz a különböző témákban kutatók számára, úgymint a családfakutatóknak, a helytörténészeknek, a nyelvészeknek, a technika történetét kutatóknak és a történeti földrajzzal foglalkozóknak.

- Egy rekordba az egy vízügyi csomagra vonatkozó összes adat került bevitelre, mellékelve hozzá a készítőik által szubjektív módon kiválogatott fontosabb és érdekesebb iratok, tervrajzok digitális másolata. (Egy vízügyi csomag lehet egy, de lehet akár több mint száz lapból álló is, és 400–500 darab van a fondban.)

- Sok település nevének írásmódja megváltozhatott napjainkra, ezért az eredeti névalakok mellett fel lettek tüntetve az egységesített névalakok, a határon túli települések esetében pedig a román elnevezések is.

- A vízrajzi helyek – mivel erre vonatkozóan semmilyen forrás nem áll a rendelkezésre – mai magyar és román elnevezése az internet és térképek segítségével lett megállapítva.

- Az adatbázis mezői: a metaadatokon kívül bevitelre került a vízügyi csomag tárgya és évköre, helység és vízrajzi hely megnevezése (korabeli és mai járás, megye és ország), az építető, tulajdonos és tervező neve, a tulajdonos lakhelye, az iratok és tervek típusa. A sor végén a dokumentummal kapcsolatos egyéb információ olvasható, az elején pedig a csatolt mellékletek (JPG és PDF kiterjesztés) található.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYE VÍZÜGYI IRATAI

Település és vízrajzi hely:

Név (építető, tulajdonos, tervező):

Vízi mű:

Melléklet megjelölése	Levéltár	Jelen	Csomag	Vízikönyvi	Tárgy	Iratok	Helység	Helység	Helység	Vízrajzi	Vízrajzi hely	Név	Név	Helység	Helység	Helység	Név	Terdokumentációk	Iratok	Vármegye	Járási	Ország	Magyar	Ország	Nyit	Megjegyzés
							korabeli	mai	korabeli	mai	korabeli	mai	korabeli	mai	korabeli	mai	korabeli			korabeli	korabeli	korabeli	mai	mai		

- Keresni az adatbázisban hely és/vagy név és/vagy vízi mű szerint lehet: településre (vízi mű építésének helye, tulajdonos lakhelye) és a vízrajzi helyre korabeli és mai névalak, magyar és román elnevezés szerint. A név (építető, tulajdonos, tervező) lehet személy, község, intézmény vagy akár a magyar állam is; a vízi mű csomagszámára (23., 501., TU 81., stb.), vízikönyvi számára (I/14., IV/3., TU II/34., stb.) és típusára (vízimalom, partbiztosítás, artézi kút, öntözőcsatorna, stb.).

Például: Nagyváradi Római Katolikus Püspökség, Püspökfürdő

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

BIHAR VÁRMEGYE VÍZÜGYI IRATAI

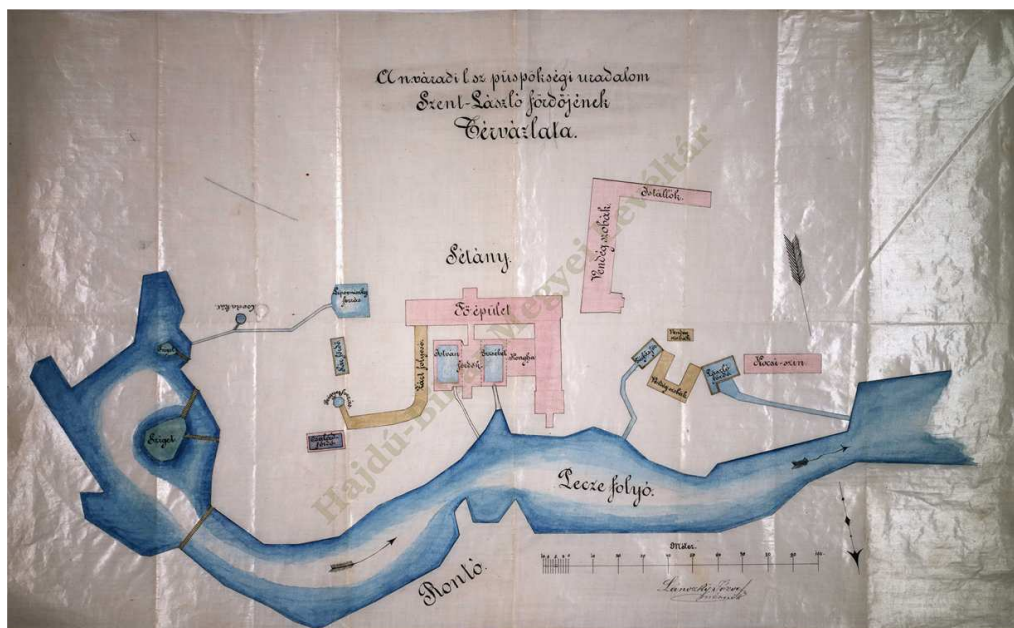
Település és vízrajzi hely:

Név (építető, tulajdonos, tervező):

Vízi mű:

Találatok száma: 2

Melléklet megjelenítése	Levéltár	Jelzet	Csomag sorszáma	Vizikönyvi szám	Tárgy	Íratok éve	Helység	Helység egységesített megnevezése	Helység mai megnevezése	Vízrajzi hely	Vízrajzi hely mai megnevezése	Név (építető)	Név (tulajdonos)	Helység (tulajdonos lakhelye)	Helység (tulajdonos lakhelye) egységesített megnevezése	Helység (tulajdonos lakhelye) mai megnevezése	Név (tulajdonos)
térvezet, leírás, értékesítés	Melléklet Melléklet Melléklet	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	301.	XV/11.	Nagyváradi Római Katolikus Püspökség püspökfürdő vízhasználati jogszabvány igazolása	1899. 1901	Püspökfürdő		Május 1. Fürdő - Bálle 1. Mai	Pecse patak	Pecse patak - püspöki Pata		Nagyváradi Római Katolikus Püspökség [Nagyváradi Latin Szerzetes Püspökség]	Nagyváradi		Nagyváradi - Oradea	Lár Józ (me
helyszínrajz, műszaki leírás, engedély	Melléklet Melléklet Melléklet	Hajdú-Bihar Megyei Levéltár	565.	I/283.	A Tenkei Római Katolikus Püspökség vízhasználati jogszabvány elvezetése	1907. 1908	Tenke		Tenke - Tünc	Holt Fekete Körös [Holt Körös, Holt Körös, Holt Körös, O Körös, O Körös]	Már nem létezik.	Nagyváradi Római Katolikus Püspökség [Nagyváradi Latin Szerzetes Püspökség]	Tenkei Római Katolikus Püspökség	Tenke		Tenke - Tünc	Pei Ká (un- vár- pü- fő-

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1043 1044 10

04/10/1904

22

[illegible]

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

L. m. l.

1871

A társintézmények adatbázisai

Nagyvárad Polgármesteri Hivatal adatbázisa:

[Híreink](#)
[Levéltárunkról](#)
[Közérdekű adatok](#)
[Kutató- és ügyfélszolgálat](#)
[Virtuális levéltár](#)
[Kiadványaink](#)
[Galeria](#)
[Segédletek](#)
[Adatbázisok](#)
[HURO](#)

NAGYVÁRAD VÁROSI JEGYZŐKÖNYVEK

Nagyváradnak a 18. század elejétől három, különböző jogállású városrésze volt: Olaszi és Velence a váradi püspök, Újváros a káptalan földesúri hatalma alatt állt. Később, a váradi vár katonai jelentőségének csökkenésével és a Helytartótanács engedélyével a várak közvetlen nyugati előterében, Váralja néven újabb településmag jött létre, amelynek önálló hatóságát 1792-től állították fel. 1850-ben bekövetkezett egyesítésükig ezek, a bizonyos fokú önkormányzatisággal rendelkező településrészek önálló választott képviselőtestülettel és magisztrátussal rendelkeztek.

Adatbázisunk a kezdetektől a város 1850-es egyesítéséig adja közre a négy városrész tanácsi jegyzőkönyveit, melyek közül Újvárosé 1716-tól marad fent 71 kötetben, Olaszié 1740-től kezdődően 63 kötetben, Váralja 1802-től 18 kötetben, Velencéé pedig 1803-tól 3 kötetben. A jegyzőkönyvek eredeti példányai a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának, *Primăria Municipiului Oradea* nevű, 143-as számmal jelzett fondjában találhatók.

Az adatbázisban a jegyzőkönyv keltezése és a városrész neve alapján lehet keresni. A találatok pontossága érdekében kérjük, hogy a keresett dátumokat arab számokkal, a számok után ponttal írják be a megfelelő keresőmezőbe (Pl.: 1803. 02. 13.) Természetesen lehet csupán évre, illetve évre és hónapra is keresni. A keresést tovább szűkíthetik a városrész (Újváros, Olaszi, Velence, Váralja) megjelölésével.

Adatbázisunkban jelenleg Újváros városi tanácsának jegyzőkönyvei érhetők el, amelyet a közeljövőben a többi városrész hasonló dokumentumaival szeretnénk kibővíteni.

[Az adatbázis kereső oldala](#)

Támogatóink

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat

Nagyváradnak a 18. század elejétől három, különböző jogállású városrésze volt: Olaszi és Velence a váradi püspök, Újváros a káptalan földesúri hatalma alatt állt. 1792-től a várak közvetlen nyugati előterében Váralja néven újabb település jött létre. 1850-ben bekövetkezett egyesítésükig ezek a bizonyos fokú önkormányzatisággal rendelkező településrészek önálló, választott képviselőtestülettel és magisztrátussal rendelkeztek.

Nagyvárad városi jegyzőkönyveinek adatbázisa a kezdetektől az egyesítésig adja közre a négy városrész tanácsi jegyzőkönyveit, melyek közül Újvárosé 1716-tól marad fent, Olaszié 1740-től, Váralja 1802-től, Velencéé pedig 1803-tól. A jegyzőkönyvek a Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatóságának *Primăria Municipiului Oradea* elnevezésű, 143-as számmal jelzett fondjában találhatók.

Tudnivalók az adatbázisról:

- Folyamatos feltöltés alatt van: jelenleg az Újváros városi tanácsának jegyzőkönyvei érhetők el, de a közeljövőben a többi városrésze is feltöltésre kerül; a leírás mezői pedig még nem lettek kitöltve.

- Az adatbázis mezői: a metaadatokon kívül bevitelre került a városrész neve és a jegyzőkönyv keltezése. A sor elején pedig a csatolt melléklet (PDF kiterjesztés) található.

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár adatbázisai

NAGYVÁRAD VÁROSI JEGYZŐKÖNYVEK

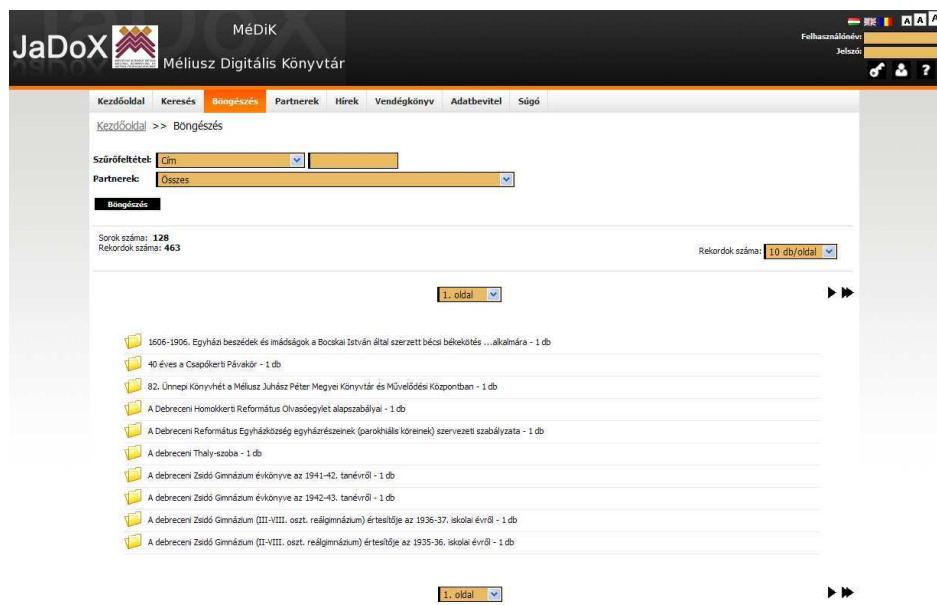
Város:

Kelzés éve:

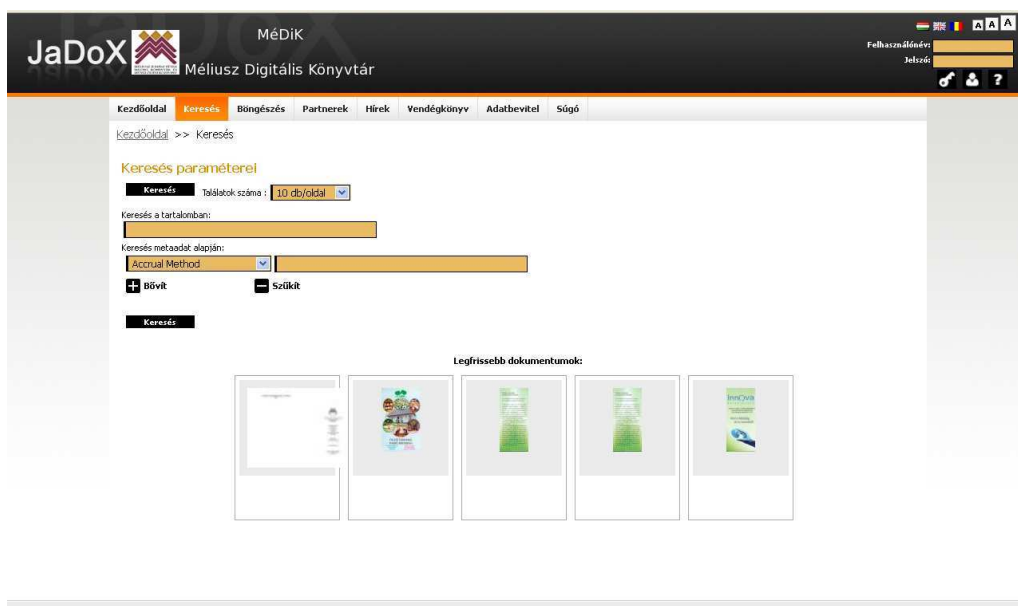
Melléklet Metatár Levéltár Fond Jelzet Város Dátum Leírás

- Keresni az adatbázisban városrész és/vagy dátum szerint lehet.

Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ adatbázisa:

A Megyei Könyvtárban több mint 450 darab helytörténeti témájú könyvet, folyóiratot, iskolai évkönyvet és értesítőt, stb. digitalizáltak be, amely állományhoz egy böngésző és egy kereső van hozzárendelve.

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

A házassági névválasztás jogszabályi és motivációs háttere Debrecenben

Köztudomású, hogy az elmúlt esztendőkből bővült a házasságkötéskor választható névformák köre. Ez a bővülés jelentősnek mondható abban a tekintetben, hogy a házassági névválasztás lehetőségét a férfiakra is kiterjesztette a jogalkotó, így 2004. január 1. óta ők is élhetnek ezzel a lehetőséggel. Ez az újdonság adja az apropóját a házassági nevekről kapcsolatos vizsgálatnak. A másik indoka a kutatásnak, hogy a házassági névszabályok változásai, azaz történeti fejlődésük tükrözik a nők társadalmi megítélését. Ez röviden, anélkül, hogy részletekbe merülnék a következőképpen vázolható:

Az 1894-ben megjelent egyházpolitikai törvények¹ mintegy rögzítették azt az évszázadok óta élő szokásjogot, amely szerint a férj vezeté- és utónevéhez kapcsolódik a házasságra utaló „-né” toldat (Kovács Istvánné). Ez egy sajátos házassági névforma, amely kifejezte a nő férfinak való alárendeltségét, helyzetét a családban. Az 1952-ben megalkotott családjogi törvény² a nők és férfiak Alkotmányon alapuló egyenjogúságának indokával megengedte, hogy a nő saját nevét (leánykori nevét) megtarthassa a házasságban. Majd a családjogi törvény 1974-es jelentős módosításakor³ – mintegy a hétköznapi gyakorlat törvényi szintre emelésével – újabb névformákkal bővült a választási lehetőségek köre: a férj vezetéknévéhez kapcsolt „-né” toldatot követi a leánykori név, illetve lehetőség nyílt, hogy a feleség férje vezetéke után saját keresztnévét viselhesse.

A következő harminc évben nem történt változás ezen a téren, egészen addig, míg a férfiaknak nem adódott a fent nevezett névválasztási lehetőség. Ennek háttérében az Alkotmánybíróság 58/2001. (XII.7.) sz. határozata állt, amely a jogalkotó számára előírta a névviselési szabályok rendezését. Ennek eredményeként születtek meg 2002-ben azok a törvények⁴, amelyek amellest, hogy a férfiakra is kiterjesztették a házassági névválasztás lehetőségét – azzal az indokkal, hogy a férfiak és nők egyenjogúsága csorbul akkor, amikor a jogalkotó csak a nők számára tette lehetővé

¹1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról; 1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermek vallásáról; 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről.

²1952. évi IV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról

³1974. évi I. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről

⁴2002. évi XLIV. törvény a házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény módosításáról; 2002. évi XLV. törvény az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet módosításáról

a házasságkötés-kori névválasztást –, a névviselés más szabályait egy jogszabály keretei közé helyezték, s ezzel felszámolták a korábbi jogforrási szétszórtságot.

A házassági névviselés mindig érdekes területe a névvel foglalkozó tudományoknak, mert számos háttérinformáció, motivációs tényező húzódik meg egy-egy névforma, illetve annak választása mögött. 2007-ben végeztem Debrecenben és környékén egy kérdőíves felmérést e motivációk feltárására, arra keresve a választ, hogy a társadalomban milyen a viszonyulás a módosuló jogszabályok adta új lehetőségek irányában. E céllal kapcsolatban a következő kérdések fogalmazódtak meg:

1. Az egyes választható hivatalos házassági névformák miként jelennek meg a gyakorlatban, azaz ki, *miért* választja őket?
2. Milyen a népszerűségük, azaz *mennyien* választják az egyes névformákat?
3. Valamint, a jogalkotó az új házassági névválasztási lehetőségek bevezetésével csupán csak az Alkotmánybíróság által kimondott jogszabály-változtatási kötelezettségének tett eleget, *vagy társadalmi igényekre is választ adott?*

A kérdések megválaszolására a társadalomtudományokban bevett kérdőíves módszer kínálkozott a legalkalmasabbnak, mivel e kérdésben leíró, magyarázó illetve felderítő céllal a legcélszerűbb vizsgálatot folytatni.⁵ A másik oka a kérdőív alkalmasságának, hogy a név viselésének vizsgálata nagyméretű minta figyelembevételét igényli. Mivel mindenki visel valamilyen nevet, ami óriási mennyiségű adatot jelent, így elengedhetetlen a névviselés egyes részterületeit kiemelni, azaz csak bizonyos összefüggésben vizsgálni a neveket. A névválasztás és a név megváltozása képezik a névviselés területén belül azokat a szűkebb tartományokat, amelyek alkalmasak az adott kutatás lefolytatására. A vizsgált terület szűkítése mellett tehát a minta kiválasztása is fontos a felteendő kérdések megfogalmazásában. A névtani irodalomban leginkább egy-egy települést vesznek a minta alapjául. Ezzel az adott közösség névallományát térképezik fel. Egy ilyen kisebb egység kiválasztása érthető, s amellet, hogy elsősorban az adott településre vonatkoztatható következtetések vonhatók le, bizonyos tekintetben (pl. névválasztási tendenciák) régiós vagy országos konzekvenciákat is megmutathatnak.⁶

A névválasztás – a jogszabályi kötöttségek ellenére is – egy szabad, belső motiváción alapuló folyamat, s azt, hogy milyen megfontolás áll a névválasztás mögött, kérdőívekkel lehet feltérképezni. Válaszként megjelenhet a hagyománytisztelet, családi szokások, irodalmi vagy más hatások, divatjelenségek, más kultúrák befolyása. A névtani szakirodalomban szép példákat találunk arra vonatkozóan, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg a házasság megkötésekor történő névválasztásban.

⁵Vö. BABBIE, EARL: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, 2003. 274. és *Bevezetés az alkalmazott kutatómódszertanba*. Szerk.: FÓNAI MIHÁLY–KERÜLŐ JUDIT–TAKÁCS PÉTER, Nyíregyháza, 2003.

⁶Fercsik Erzsébet 2002-ben megjelent tanulmánya bevezetőjében összefoglalta a házassági nevek felmérésének addig alkalmazott módszereit: anyakönyvi adatgyűjtés, kérdőívesítés, adatközlők kikérdezése, személyes megfigyelés, más célú adatbázisok elemzése. (Vö. FERCSIK ERZSÉBET: A házassági névviselés a XX. század utolsó éveiben – Öt év statisztikáinak tükrében. *Névtani Értesítő*, 24. /2002/ 99–100.)

Egy ilyen példa Laczkó Krisztináé, aki a budapesti asszonyneveket vizsgálta.⁷ Lackó Krisztina 1995-ben végezte a kutatását, amely során az akkor hivatalos öt házassági névforma megítélését és választásának motivációit vizsgálta. Raátz Judit is hasonló jellegű kutatást végzett 2002-ben, de itt már az új névformák is megjelentek a vizsgálatban, amelyet egyetemi és főiskolai hallgatók körében végzett.⁸ A szerző a névjogi szabályok tanulmányozása után arra volt kíváncsi, vajon hogyan vélekednek ezekről az új lehetőségekről a mai huszonévesek, a leendő házassági névviselők és leendő szülők. A hallgatók kiválasztásakor igyekezett humán és reálszakon tanulókat egyaránt bevonni. E példák nyomán indult a 2007-es debreceni felmérés az alábbi eredményekkel.

A házassági nevek megítélése Debrecenben és környékén 2007-ben

A ma választható házassági névformák véleményezésére, azok választási motívációinak felderítésére megfogalmazott kérdőívvel elsősorban Debrecenben, illetve a város környékén folyt az adatgyűjtés. Debrecen vizsgálata minden szempontból indokolt, hiszen az észak-alföldi régió központja, az ország második legnépesebb városa, kulturális és felsőoktatási központ. A környező, régióban található településeken is folyt a felmérés azzal a céllal, hogy – a szakirodalmi példákkal ellentétben – ne csak egy település névviselési tendenciái kerüljenek megvilágításra, hanem egy nagyobb földrajzi egységé is, amely *talán* alkalmasabb arra, hogy az országra vonatkozó következtetéseket levonhassunk.

A kérdőív három nagy egységből állt (1. *melléklet*). Az első kérdéskör a válaszadó személyére vonatkozott (nem, kor, családi állapot, ha már házas /volt/, házasságát mikor kötötte, születési hely, gyerekkori lakóhely, tartózkodási hely, jelenlegi lakóhely, legmagasabb iskolai végzettség, foglalkozási terület, munkanélküli-e). A második kérdéskör az egyes választható házassági névformák véleményezésére irányult. Mivel a névválasztás egy meglehetősen szubjektív folyamat, egyéni indokok állnak a háttérben, először nyitott kérdések feltétele látszott célszerűnek. Ez annál is inkább indokolt, mert a névválasztó, a válaszadó az adott névformáról kialakított saját véleményét szeretnénk megismerni. S ez esetben nem volna célszerű lehetséges válaszokkal befolyásolni a válaszadót. Azonban egy nyomós érv a feleletválasztós kérdőív mellett szólt, nevezetesen az egyszerűbb kitölthetőség. Mivel ez a kérdőív mondhatni mindenki számára relevanciával bírt, így szükséges volt figyelembe venni, hogy minél könnyebben kitölthető legyen, illetve relatíve gyorsan lehessen válaszokat adni. Mindez azt kívánta meg, hogy előre megfogalmazott válaszok közül választhasson a válaszadó. Így az egyes házassági névformáknál a szakirodalomban olvasható és a józan ész diktálta legtalálhatóbb jellemzőket kellett felsorolni, amelyeket figyelembe véve adta meg választát a kérdőív kitöltője. Természetesen egy „egyéb” rovat is nyitva maradt az önálló szempont kifejtésére. Az egyes névformák leírása

⁷LACKÓ KRISZTINA: A mai asszonynévhasználat Budapesten. *Magyar Nyelvőr*, 120. (1996) 161–167.

⁸RAÁTZ JUDIT: A névviselés szabályozása – új névformák. Előadás formájában elhangzott 2002. október 17-én és 18-án Jászberényben a SZIE Jászberényi Főiskolai Kara, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a TIT Jászszági Szervezete és a Jászok Egyesülete által rendezett tudományos tanácskozáson. Megjelent a Szent István Egyetem Egyetemi Újságjában (V. évf. 13. sz.): http://www2.szie.hu/ujsag/v_13/index.html (letöltés ideje: 2009.09.09.)

(pl. a férj vezeték- és utóneve és a „-né” toldat) mellett példák is megjelentek, hiszen így könnyebben volt azonosítható a szóban forgó névforma. A példák Kovács István és Széplaki Éva esteleges házasságkötésekor választható névformákat jelenítették meg, azokat, amelyek e két kitalált névből képezhetők. Ezt követően a válaszadó az egyes névtípusnál felsorolt jellemzőt értékelhette egy 1-től 5-ig terjedő skálán, hogy mennyire befolyásolta őt az adott jellemző a névválasztásban, és milyen irányban, azaz negatívan vagy pozitívan hatott-e rá. A következő kérdések a házassági nevek választásához kapcsolódtak. A válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy mely házassági névformát választották, vagy választanák, s milyen indokokkal. Majd ennek hátterére kérdezett rá, azaz befolyásolta-e a válaszadót valaki más személy családjából, ismeretségi köréből vagy önállóan választotta az adott nevet. A házas válaszadók esetleges névmódosítási szándékukról is nyilatkozhattak. Külön kérdésben szerepelt az, hogy a válaszadó honnan, milyen forrásból ismerte az egyes névformákat: jogszabályból, anyakönyvvezetőtől, médiumokból, ismerőseitől, stb. Majd arra is kitért a kérdőív, hogy bizonyos nem hivatalos névformákat hivatalossá tenne-e a válaszadó. Három formát sorol fel (a példákkal élve): K. Széplaki Éva, Kovácsné Sz. Éva, Kovácsné Éva. A harmadik kérdéskör a gyermek névviselésére vonatkozott. (Milyen vezetéknevet visel, viseljen gyermeke?) Ezt zárt formában volt érdemes megkérdezni a kisszámú lehetőségek miatt (apa családi neve, anya családi neve, szülők családi nevei – kettős családi név). Itt is jelezhetette a válaszadó, hogy milyen ok miatt adná gyermekének a választott nevet.

Értékelés

A közel három hetes lekérdezés során (2007 júniusa) 121 darab kitöltött, értékelhető kérdőív érkezett vissza. A megkérdezettek 19,8%-a (24 fő) férfi, 80,2%-a (97 fő) nő volt. A nemek aránya mutatta azt is, hogy a férfiak kevésbé érzik érintettnek magukat egy házassági névvel kapcsolatos kérdéssorra való válaszolásban. A legidősebb válaszadó 1927-ben, a legfiatalabb 1990-ben született, tehát 17 és 80 év között oszlott meg a kérdőívet kitöltők életkora. A fiatalok, fiatal felnőttek (15–24 év) aránya 44,62% (54 fő), a felnőtteké (25–60 év) 54,54% (66 fő) és az időskorúaké (60 év felett) 0,8% (1 fő) volt. Valamennyi megkérdezett kapcsolódott valamilyen mértékben Debrecenhez és környékéhez, vagy mert itt él (51,2%), vagy mert itt dolgozik, tanul. Természetesen így kerülhettek a mintába. Ettől függetlenül a megkérdezettnek meg kellett jelölnie, melyik településen van lakhelye. A válaszok alapján az adott települést a következő típusokba soroltam be (1. táblázat):

Településtípus	fő	%
Budapest	1	0,8
nagyváros/megyeszékhely	80	66,7
közepes város (30 ezer lakos fölött, de nem megyeszékhely)	1	0,8
kisváros (30 ezer lakos alatt)	10	8,3
község	28	23,3
válaszhiány	1	

1. táblázat: A felmérésben résztvevők lakhely szerinti megoszlása. Adatok forrása: saját felmérés.

A kérdőív kitöltőinek 64,2%-a hajadon, illetve nőtlen, 25%-a házas, 9,2%-a elvált és 1,7%-a özvegy volt családi állapotukat tekintve. A házasságok illetve elváltak 1945 illetve 2006 között kötötték a házasságukat, a legtöbben (15,4%) 1989-ben. A házasságkötés időpontja a választási lehetőségek hatályba lépésének szempontjából bírt relevanciával. Az iskolai végzettség tekintetében is vegyes képet mutatott a minta (2. táblázat):

végzettség	fő	%
8 általános iskolai osztály, vagy kevesebb	34	28,3
szakmunkásképző	7	5,8
szakközépiskola	11	9,2
gimnázium	27	22,5
főiskola	19	15,8
egyetem	22	18,3
válaszhiány	1	0,8

2. táblázat: A felmérésben résztvevők iskolai végzettség szerinti megoszlása. Adatok forrása: saját felmérés.

Legnagyobb arányban a 8, vagy kevesebb általános iskolai osztályt végzettek képviseltetik magukat, ezek java része azonban érettségi előtt álló fiatal volt. Az egyes házassági névformák értékelésére minták alapján került sor:

„Széplaki Éva”

A példák sorát a leánykori név kezdte. Ez a feleség (menyasszony) saját, születéskor kapott neve. Jellemzően az a név, amely a legtöbb esetben eshet át változáson, eltekintve attól, amikor a nő a házasságban is meg kívánja tartani. A válaszadók a leánykori név megtartását zömmel pozitívan értékelték: 68,8%-uk előnyösnek tartotta ezt, és csaknem 30%-uknak az, hogy megtarthatják eredeti nevüket, kifejezetten befolyásoló tényezőt jelentett a választás, illetőleg a megtartás mellett. Csaknem kétharmaduk ugyancsak pozitívan értékelte, hogy e névforma a nő önállóságát fejezi ki, tehát a nő a házasságkötés ellenére sem veszti el szuverenitását, nem lesz férje alárendeltje, ami nevében is megmutatkozik. E név megtartásában jelentősen

közrejátsszik az is, hogy ez már egy megszokott név, sőt az is, hogy szeretik a leánykori nevüket. E két pszichikai jellemzőt 64,2%-uk értékelte pozitívan. Az érzelmi motivációk mellett megjelent a praktikum is. Az a tény, hogy ismert nevek esetében nem célszerű a nevet még a házasságkötés ellenére sem megváltoztatni, az értékelés során is visszaköszönt. A válaszadók 70%-a ezt fontosnak tartotta. Jellemzően a leánykori név megtartása mellett azok az értelmiségi pályán tevékenykedő nők döntöttek, akiket tágabb illetve szűkebb szakmai környezetükben már e néven ismertek meg. 19-en választanák/választották e névformát a válaszadók közül, akik közül 17 főnek ez a szempont pozitív értékkel bírt, s tizenegyüket jelentős mértékben befolyásolta a döntésben. A válaszok – összevetve az iskolai végzettséggel – ugyancsak alátámasztották ezt, hiszen míg az alacsonyabb fokú képzésben részesültek 54-64%-a, addig a gimnáziumot végzetek 77, a főiskolai végzettségűek 70, az egyetemet végzetteknek pedig 83%-a pozitívan értékelte e célszerűséget. Úgyszintén a legmagasabbban kvalifikáltak körében a leginkább befolyásoló tényező volt az, hogy ismertsége miatt megtartsák leánykori nevüket. Mutatta ezt az, hogy míg az általános iskolai végzettségűek 24%-ának, addig az egyetemen tanultak 45%-ának jelentősen befolyásoló tényező e szempont. Már nem annyira domináns, de mégis a leánykori név megtartásában játszik szerepet az, hogy az adott név a személyi iratokban már úgy szerepel, s azok kicserélését elkerülendő, nem választanak más nevet a házasságkötéskor. Különösen igaz ez azok esetében, akik már korábban házasok voltak, s előző házasságuk után visszavéve leánykori nevüket, nem kívánnak ismételtén átadni a névváltozással járó procedúrán, nem beszélve annak költségeiről. Az elváltak 63%-a pozitívan értékelte e jellemzőt. A leánykori névvel szemben azonban negatív jellemző is felhozható, azaz, hogy nem utal a családi állapotra. A kérdőívet kitöltők 62,4%-a ekként értékelte azt, hogy a leánykori név megtartása elfedi a családi állapotot. Ez ugyanis a mindennapi életben nem mindig célszerű, főként a gyermekek szemszögéből.

„Kovács Istvánné”

E konvencionális asszonynévforma az évtizedek folyamán lassan-lassan kiment a divatból. Annak ellenére állítható ez, hogy a 2007. évi népességnyelvántartási adatok szerint a házasságban élő nők 65,9, az özvegy nők 95,6 és az elvált nők 51,3%-a ezt a névformát viseli.⁹ Az újonnan házasulók körében egyre ritkább e házassági névforma melletti döntés. A felmérés szerint e névforma hagyományos volta megosztotta a névválasztókat, azaz szinte ugyanannyian ítélték pozitívnak illetve negatívnak ezt a jellemzőt (50/49%), és csak a válaszadók ötödének volt meghatározó ez. Az, hogy a házasságban élő nők közül sokan viselik még ezt a névformát (l. a fenti adatot), inkább visszatartó hatású a névválasztás során (52,3%-uk negatívan ítéli meg). További ellenérv a hagyományos formával szemben, hogy a férfi dominanciáját fejezi ki, nem mutatja meg a leánykori nevet és még a keresztnévét sem ismerhetjük meg a nőnek, ami a mindennapi kommunikációban kifejezetten célszerűtlen. A válaszadók 60-70%-a e jellemzőket negatívan értékelte. Mindemellett a maradék 30%-nyi pozitív válaszon is érdemes elgondolkodni, hiszen a vázolt tendencia elle-

⁹Népességnyelvántartási füzetek, 2007.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2007/2007_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

nére is akadtak olyanok, akik a hagyomány, illetve más szubjektív megfontolások miatt ezt a nevet választanák. Megmutatkozott ez azon pozitívan értékelt jellemzőkben is, amelyek szerint e névforma kifejezi, hogy a nő férjezett (76,6% értékelte ezt pozitívan, és 28,2%-ukat ez jelentősen befolyásolja is), valamint a nő férfihez tartozását is jelzi (65,8% szintén pozitívan értékelte ezt, és 26,7%-ot jelentősen befolyásolt). E házassági névváltozat más névformákhoz viszonyított rövidegsége fele-fele arányban bizonyult pozitívna, illetve negatívna, és nem meghatározó befolyásoló tényező.

„Kovács Éva”

Ez a valamivel több, mint három évtizedes névválasztási lehetőség nem aratott túl nagy sikert, ugyanis a 2007-es országos adatok szerint a házasságban élő nőknek csupán az 6,2%-a viseli férje vezetékeve mellett születési utónevét.¹⁰ E névformához a kérdőív felvette a „manapság divatos” jelzőt, de a többség (54,4%) ezt negatív jellemzőként értékelte. Összességében is elég vegyes volt e névváltozat megítélése: negatíván ítélték meg, hogy nyugat-európai jellegű, valamint azt is, hogy nem mutatja nyíltan a családi állapotot, tehát nem derül ki, hogy az adott nevet viselő nő férjezett-e vagy sem, bár a válaszadók 40,6%-a szerint épp ez az előnye e formának. További kérdések is felmerültek ezzel a házassági névvel kapcsolatban. Például abban az esetben, amikor a nő e formát választja a házasság megkötésekor, akkor ezen aktus útján kvázi úgy változik meg a neve, mintha névváltoztatás következett volna be, legalábbis a kívülről így vélheti. A gyakorlatban speciális megkülönböztetés érvényesül ezen formával szemben, ami a házasság felbontása illetve újabb házasságkötés kapcsán jelentkezik. Ezt a házassági nevet – ellentétben a hagyományos „-né” képzős változatokkal – a nő a következő házasságába is továbbviheti. Ez azt jelenti, hogy az ilyen formában szerzett név *saját névként viselkedik*. Ez az eset ritka, de előfordul: az elvált vagy özvegy nők az újabb házasságkötésnél nem mondanak le előző férjük családi nevééről, hanem azt is, vagy csak azt használják tovább (45, illetve 176 eset¹¹). E névforma a hagyományos „-né” képzős házassági nevek rövidítésének is tekinthető. Ez a jellemzője megosztotta a válaszadókat, s nem is befolyásolta őket a választásban. Mindezzel ellentétben pozitívan értékelték azt, hogy jelen névtípus élőbeszédben gyakori (58,3%), és hogy kifejezi a családi összetartozást (73,1%). Szintén ekként ítélték meg azt is, hogy ez a név a családtagokkal egyenértékű pozíciót jelöl (68,6%), holott éppen ezzel a névtípussal szemben szokták a nők kifogásolni: „nem vagyok a férjem testvére.”

„Kovácsné Széplaki Éva”

Az újonnan házasulók között egyre többször fordul elő, hogy a férjnek csak a családi nevét veszik fel „-né” toldattal, és mellette születési családi és utónevüket használják. A példa szerint: Kovácsné Széplaki Éva. Tagadhatatlan, hogy napjainkban ez a legnépszerűbb házassági névforma, s ezt a felmérés is visszaigazolta,

¹⁰Népességnyilvántartási füzetek, 2007.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2007/2007_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

¹¹Népességnyilvántartási füzetek, 2007.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2007/2007_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

ugyanis valamennyi e névnél feltüntetett jellemzőt jelentős mértékben pozitívan értékelték a kérdőív kitöltői. A válaszadók kétharmada számára maga a népszerűség ténye is pozitív értékkel bírt, s a többséget befolyásolta is ez a választás során. E név felvétele mögött gyakran az a megfontolás áll, hogy a leendő feleségnek tetszős leendő férje családi neve (79,2% pozitívan ítélte meg e jellemzőt), ezért szívesen viselné azt a házasságban. Úgyszintén pozitív, hogy ez a névtípus hagyományos elemet, azaz „-né” toldatot tartalmaz (66,7%), az, hogy gyakran fordul elő (68,3%), vagy az, hogy mindkét házastárs nevét tartalmazza (84,4%), illetve, hogy megmutatja a nő keresztnévét (89,1%). A leginkább előnyösnek tartott jellemzője ennek a névnek, hogy mindent kifejez, azaz, hogy a nő férjezett, de ugyanakkor leánykor nevét is megismerhetjük. Ezt a válaszadók 94,7%-a pozitívnak jelölte, s 46,6%-ukat kifejezetten jelentősen, 28,4%-ukat pedig jelentősen befolyásolja e tény a választásban.

„Kovács Istvánné Széplaki Éva”

Ez a névforma mind a két házaspár nevét magába foglalja, s szintén hagyományosnak mondható. Érdekes, hogy e jellemzőjét, azaz, hogy hagyományos, ennél a névtípusnál a válaszadók többsége (60,8%) negatívan értékelte. Azok a jellemzők, hogy e név is megmutatja, hogy férjezett a nő, megismerhető a keresztnév, kifejezi a férfihez tartozást, 66-76%-ban pozitívként minősült a kitöltők körében. A válaszok kétharmada ugyanígy értékelte azt is, hogy a férj neve mellé állított leánykori név a nő családon belüli önállóságát fejezi ki. Látszatra tehát e névforma is kedvező megítélésnek örvend. Azonban egy fontos momentum mégis ellene szól: a válaszadók közül sokan az egyéb jellemző mellett megjelölték, hogy e névforma túl hosszú. Valóban, két nevet kell egymás után leírni, vagy elmondani, ami lassítja a kommunikációt. E forma rövidítéseként jelentkezett a Kovácsné Széplaki Éva névváltozat az 1974-es módosításkor. Révész Katalin érdekes megjegyzést tett e típussal kapcsolatban kutatását összegző munkájában: *„Rendkívül különösnek tartom, hogy 1974 előtt senki nem élt ezzel a hagyományos, mégis egyéniséget, saját nevet őrző névformával. Különösen az teszi furcsává a kapott eredményt, hogy 1974 előtt házasságot kötő nők, oly nagy százaléka elégedetlen a tulajdonképpen kényszeresen választott változattal. Véleményem szerint elképzelhető, hogy sok anyakönyvvezetőnek (és ezáltal ifjú asszonynak is) elkerülte a figyelmét e névtípusnak a létezése. A családjogi törvény ugyanis – elég félrevezető módon – egyetlen a, pontban vonja össze a Nagy Jánosné- és a Nagy Jánosné Kiss Mária-féle típusokat. Az 1974 előtt házasodó alanyaiknak majdnem száz százaléka állította határozottan, hogy az »ő idejében« még csak két névforma volt hivatalos. Talán a variációk felszaporodása miatt olvasásuk most valamivel részletesebben, körültekintőbben ezt a dokumentumot, és ez lehet az oka annak, hogy 1974 után szórványosan mégis előfordul ez a névtípus.”*¹² Ez a névtípus a 2007-es országos adatok szerint sem túl gyakori, a házasságok között arányuk alig 0,2%.¹³

¹²RÉVÉSZ KATALIN: Asszonynevek a szentendrei névhasználat tükrében. *Névtani Értesítő*, 23. (2001) 64.

¹³Népességnyelvántartási füzetek, 2007.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2007/2007_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

„Kovács-Széplaki Éva / Széplaki-Kovács Éva”

A házassági névváltozatok között ez a típus a legújabbak közé tartozik, 2004. január 1. óta választható. Ezt az újdonságot a megkérdezettek többsége negatívan ítélte meg, és a választásban is kevésbé befolyásolja őket. Tehát idegenkednek (még) ettől az új formától. Mindemellett e névforma divatos, egyre többször találkozni vele, s nem egy közszereplő választja e nevet még akár a névváltozást is felvállalva. Úgy tűnik azonban, hogy a válaszadók körében ez sem volt túl meggyőző: a „divatos” jelzőt 61,8, a „közismert emberek is viselik” jelzőt pedig 65,1%-os arányban találták negatívnak. A további megadott sajátosságok is negatív besorolást kaptak, ami szintén az idegenkedésre utal, s rámutat e névtípus hiányosságaira: ennél a névnél nem lehet tudni, hogy melyik elem a feleség, s melyik a férj eredeti neve. Sőt, az sem egyértelmű, hogy házassági névről van-e szó, ugyanis kettős családi név más okból is képződhet. Bár maga az a tulajdonság, hogy elfedi a családi állapotot, mégis utalhat rá, előny is lehet – miként az sok e nevet választó megjegyzéséből kiderült. Azonban a válaszolók csaknem háromnegyede negatívan értékelte ezt. E névváltozat ellen szólt az, hogy hosszú, bonyolult, össze nem illő elemekből álló nevek keletkezhetnek. Igaz, mivel választható a forma, ezek elkerülhetők.¹⁴ Sokak éppen azért döntenek e forma mellett, mert nem tartalmazza a „-né” asszony-névképzőt. S az is pozitívumként jelentkezett, hogy a név a házastársak egyenrangúságát fejezi ki (57,9%). Az országos adatokat figyelembe véve elmondható, hogy ezt az új névformát tömegesen még nem választják, azonban a számok tükrében a népszerűsége növekszik. A 2005-ös adatok szerint 2383¹⁵, a 2007-es adatok szerint 10030¹⁶, a 2010-esek szerint pedig már 26619 esetben¹⁷ viselik ezt a formát a nők a házasságban.

A férfiak házassági nevei

Miként már esett róla szó, 2004. január elsejével jelentős változás következett be a házassági névviselés szabályok terén, ugyanis ekkor léptek hatályba azok a rendelkezések, amelyek a névválasztás jogát kiterjesztették a férfiakra is. Ettől az időponttól kezdve – a 2002-es módosításoknak köszönhetően – házasságkötéskor immár nemcsak a menyasszonynak, hanem a vőlegénynek is módjában áll, hogy meghatározza, milyen nevet kíván viselni a házasság folyamán. Két lehetőség adott: vagy felesége vezetéckneve mellett saját, születéskor kapott keresztnévét viseli, vagy – az utolsó asszonynévhez hasonlóan – saját illetve felesége családi nevét összefűzi kötőjellel kettős családi névvé. A kérdőívekben e névváltozatok is helyet kaptak.

¹⁴Raátz Judit érdekes példákkal illusztrálja ezt: Szegény-Király, Kormos-Korpás, Vörös-Fekete, Budai-Királyfi, Száraz-Boros, Vörös-Boros, Fehér-Boros, Vitéz-Katona, Som-Bokor, Török-Tatár. (RAÁTZ JUDIT: i. m.)

¹⁵Népességnyelvántartási füzetek, 2005, 19.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2005/2005_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

¹⁶Népességnyelvántartási füzetek, 2007, 19.: http://nyilvantarto.hu/archiv_honlap/fixhtml/nepessegfuzet/2007/2007_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

¹⁷Népességnyelvántartási füzetek, 2010, 22.: http://nyilvantarto.hu/letoltes/kiadvanyok_2010_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

„Kovács-Széplaki István / Széplaki-Kovács István”

Ez a névváriáció tehát az egyik új lehetősége a férfiaknak, akik szeretnék feleségük nevét viselni. Ebben az esetben – ahogy a példa is mutatja – a két fél családi nevét kötheti össze. Ez az újszerű, nem hagyományos forma 71,9%-ban negatívnak minősült a kérdőívet kitöltők körében. S az a jellemző, hogy divatos e forma, szintén (65,6%-ban) negatív értékkel bírt, csakúgy, mint az, hogy ismert emberek is viselik (74,2%). Az utolsóként tárgyalt asszonynévhez hasonlóan, e névnél sem lehet elkülöníteni, melyik elem, melyik felet takarja (76,3%-ban negatív), illetve az is ellene szól, hogy nem egyértelműen utal a családi állapotra (80,2%-ban negatív). Az sem kedvező, hogy bonyolult, hosszú nevet eredményezhet. Az, hogy ez a névtípus is a házastársak egyenrangúságát fejezi ki, fele-fele arányban minősült pozitívnak, illetve negatívnak. Mindössze az esett kedvező megítélés alá (59,1%), hogy ezzel a formával a férj megtisztelti feleségét, s mintegy – a névben is megmutatva – egyenrangú félnek tekinti őt. A legutóbbi országos adatok azt mutatják, hogy e névformát nagyon ritkán választják a férfiak. A 2010. január 1-jei adatok szerint 1332 esetben viselik saját és feleségük vezetéknévét saját utónevükkel a házas férfiak.¹⁸

„Széplaki István”

A Kovács Éva formának a férfi megfelelője ez a névtípus, azaz a férj felesége családi neve mellett viseli születési utónevét. Az előző példa mellett ez a másik lehetőség áll a férfiak előtt a házassági névválasztásban. A kérdőívben e forma is hasonló értékelendő jellemzőket kapott, s a fentihez hasonló eredmények is születtek. Ugyanazok az elutasító vélemények jelentkeznek. Negatív hatású e névforma újszerűsége (81,3%), divatos volta (74,7%), az, hogy ismert emberek is viselik (83,2%), hogy nem egyértelműen utal a családi állapotra (75%), idegen, szokatlan (81,1%). Még azt is negatívan értékelték, hogy e név célszerű lehet akkor, ha a feleségnek különleges neve van (70,2%). Csaknem 80%-ban az is a forma ellen szól, hogy ezzel – ezúttal – a férj neve tűnik el. S az előző lehetőséghez hasonlóan fele-fele arányban pozitív, illetve negatív, hogy a férj e választással megtisztelti feleségét. A 2010. január 1-jei adatok szerint mindössze 729 esetben viselik ezt a névformát a házas férfiak.¹⁹

Mindezekből lesűrhető, hogy ezek az új házassági névformák a válaszadók többségének nem nyerték el a tetszését. Nem ismerik őket, idegenkednek tőlük. Így már most választ lehet adni a bevezetőben feltett kérdésre: a jogalkotó e névtípusok választhatóvá tételével megelőzte a társadalmi igényeket. Ez akkor is joggal állítható, ha azt vesszük figyelembe, hogy magának az alkotmánybírósági névhatározatnak a kiváltója is a társadalom tagjai közt jelentkező igény volt. Ezzel az új szabályozással a jogalkotó – igazodva az európai országok gyakorlatához – valóban megteremtette a házasfelek közötti egyenlőséget, azonban mégsem mondhatjuk, hogy figyelem mindenre kiterjedt. Raátz Judit hívta fel a figyelmet arra, hogy bár az új házassági névformák esetében is érvényesül az az elv, hogy a házassági név csak kéttagú lehet, azonban a keletkező nevek hosszúsága mégsem korlátozódik egyértelműen.

¹⁸Népességnylvántartási füzetek, 2010, 22.: http://nyilvantarto.hu/letoltes/kiadvanyok_2010_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

¹⁹Népességnylvántartási füzetek, 2010, 22.: http://nyilvantarto.hu/letoltes/kiadvanyok_2010_jan_szoveg.doc (letöltés ideje: 2012.03.27.)

„A jogalkotók arra nem gondoltak, hogy a kettős családnevek elterjedésével egyre hosszabbá válhatnak a hivatalos nevek. Hiszen egy kettős családnevű férj nevéhez illesztett –né toldalék + a leánykori név minden megkötés nélkül használható. Egy valós példa: Kasnya-Kovácsné Bakacs Judit.”²⁰ Persze „felmenthetjük” a jogalkotót, hiszen a házassági nevek esetében szabad a választás a formák között, s mindenki „magára vessen” ha túl hosszú nevet választott.

Névválasztások

Az egyes házassági névtípusok értékelése után érdemes arra is kitérni, hogy azok milyen népszerűségnek örvendenek, azaz milyen arányban választanak közülük. A felmérés alapján a következő táblázat mutatja be ezeket az arányokat (3. táblázat):

Névtípus	%
Széplaki Éva (leánykor név)	16,5
Kovács Istvánné (férj vezeték- és utóneve a „-né” toldattal)	17,4
Kovács Éva (férj vezetékneve és a feleség utóneve)	4,3
Kovácsné Széplaki Éva (a férj vezetékneve a „-né” toldattal és a feleség születési vezeték- és utóneve)	49,6
Kovács Istvánné Széplaki Éva (férj vezeték- és utóneve a „-né” toldattal, és a feleség születési vezeték- és utóneve)	7,0
Kovács-Széplaki Éva / Széplaki-Kovács Éva (a házastársak vezetéknevei összefűzve és a feleség utóneve)	3,5
Kovács-Széplaki István / Széplaki-Kovács István (a házastársak vezetéknevei összefűzve és a férj utóneve)	1,7
Széplaki István (a feleség vezetékneve és a férj utóneve)	0

3. táblázat: Az egyes házassági névtípusok választási aránya a felmérés adatai alapján. Adatok forrása: saját felmérés.

Ezek az adatok érzékletesen mutatják, hogy – miként már az értékelésnél kiderült – a legnépszerűbb házassági névforma az, amikor a férj „-né” toldattal ellátott vezetékneve mellett a feleség születési teljes nevét viseli. A kérdésre válaszolók fele ezt a névtípust részesíti előnyben azokkal a leggyakrabban feltüntetett indokokkal, hogy e forma kifejezi a nő férjzettségét, ugyanakkor a leánykori nevet is megismerhetjük. A 2007. évi országos adatokkal való összevetéshez a névválasztási

²⁰RAÁTZ JUDIT: Új névformákkal az Európai Unióba!? *Névtani Értesítő*, 26. (2004) 71.

arányokat a családi állapot szerint kell figyelembe venni. A felmérés óta eltelt néhány év változásainak érzékeltetése végett a legutóbbi, 2010-es adatokat is feltüntetem. (4. táblázat)

Névtípus	Házas %			Elvált %			Özvegy %		
	Felmérés	Országos		Felmérés	Országos		Felmérés	Országos	
	2007	2007	2010	2007	2007	2010	2007	2007	2010
Széplaki Éva	13,8	5,4	6,6	22,2	33,7	36,4	0	0,8	1,0
Kovács Istvánné	31,0	65,9	61,5	33,3	51,3	47,5	100	95,6	94,6
Kovács Éva	6,9	6,2	7,0	0	2,9	3,3	0	1,3	1,5
Kovácsné Széplaki Éva	48,3	21,8	23,8	44,4	12,0	12,6	0	2,2	2,8
Kovács Istvánné Széplaki Éva	0	0,2	0,3	0	0,1	0,1	0	0,1	0,1
Kovács-Széplaki Éva / Széplaki-Kovács Éva (Egyéb) ²¹	0	0,5	1,3	0	0,0	0,1	0	0,0	0,0
Kovács-Széplaki István / Széplaki-Kovács István	2,7	„Ritka”	1332 eset	0	Nincs adat	119 eset	0	Nincs adat	24 eset
Széplaki István	-		729 eset		Nincs adat			Nincs adat	

4. táblázat: A névválasztási arányok megoszlása a családi állapot szerint. Adatok forrása: Népszégnyelvnyilvántartási füzetek, 2007, 2010; saját felmérés.

Az adatokból kiderül, hogy a debreceni felmérés eredményei tendenciájukban, sok helyen közel azonos mértékben az országos adatokkal hasonlatosak. A legnagyobb eltérés éppen a legnépszerűbb névforma, a Kovácsné Széplaki Éva név eseté-

²¹A Népszégnyelvnyilvántartási füzetek az újabb női házassági névformákat az „Egyéb” rovatban tünteti fel. A 4. táblázatban található adatok így ezeket összesített formában tükrözik.

ben mutatkozott, amelynek oka, hogy a megkérdezettek inkább a fiatalabb nők közül kerültek ki, akik az elmúlt két évtizedben kötötték házasságukat. A teljes mintával összevetve (azaz figyelembe véve a férfiakat is, akik feleségük nevééről is nyilatkoztak) azonban közel azonos eredményt kaptunk: e névtípust a házások közül 24,6, az elváltak közül 7% választotta, özvegyek közül senki sem viselte. Egy válaszadó pedig 1970-ben kötötte házasságát, így akkor nem választhatta e névformát, de amikor lehetősége nyílt rá, a Belügyminisztérium által engedélyeztette e forma viselését.

A felmérés arra is rákérdezett, hogy a házasságkötéskor hogyan születik az egyes névformák melletti döntés, azaz önállóan, vagy más befolyás hatására választanak. A válaszadók 77,6%-a önállóan döntött, amikor nevet választott, illetve egyedül kíván nevet választani. 18,4%-uk közösen, párjukkal együtt határozzák meg, hogy mely nevet viseljék a házasságban. Ez többnyire azt jelenti, hogy általában a férfiak szeretnék, hogy feleségük valamilyen formában vegyék fel az ő nevüket, s ez akkor is elmondható, ha a leendő feleség önállóan döntött. A megjegyzésekből kiderült, hogy a nők is – többnyire a hagyományra hivatkozva – szívesen használják férjük nevét. A döntéshozatalban elenyésző hatása van a felmérés szerint a környezetnek, az ismerősök, barátok javaslatai mindössze a válaszadók 2,6%-ánál játszottak szerepet. A kérdőív kitöltőinek 88,9%-a a házasságkötés előtt tisztában volt, hogy milyen névformák közül választhat. 43,1%-uk a barátaik, ismerőseik által ismeri a névtípusokat, 34,9%-uk a médiából, sajtóból, 19,2%-uk jogszabályból, 15,6%-uk az anyakönyvvezetőtől. Elenyésző mértékben, de a világhálón is találkoztak a választható lehetőségekkel. Olyan is akadt közülük, aki e kérdőív által szerzett tudomást ezekről a névtípusokról.

A megkérdezettek fele elégedett volt használt házassági nevével, ezért nem választana másikat, 28,3%-uk sem tenné ezt, mert már így ismerik. Viszont 26,1%-uknak tetszettek az új névformák, s ezért szívesen választanának másikat, 39,1%-uk ezt azért tenné, mert saját nevét használná inkább. Mindez tehát azt mutatja, hogy javarészt elégedettek a választott házassági névvel, azonban a lassan egyre ismertebbé váló új formák vonzóak a névválasztók számára. Az a tény, hogy ezek a néhány éve hatályba lépett változások, amelyek megengedik a házasságfeleknek, hogy a hagyományostól eltérő, de mégis a köteléket kifejező neveket viseljenek, úgy tűnik, egyre fontosabb szerepet játszik.

Bár a válaszadók – ahogy kiderült – szeretnék viselni saját nevüket a házasságban is, ugyanis majdnem felük (46,75%) születéskori nevét használná a házasságban is. Minderre megalapozottabb választ több idő távlatából lehet majd adni.

Kell-e bővíteni a kört?

2004-től tehát jelentősen bővült a házassági névvariációk köre. S mint láttuk, e tekintetben a jogalkotó megelőzte a társadalmi igényeket. Ettől eltekintve viszont érdemes azon is elgondolkodni, hogy kell-e még több lehetőséget biztosítani a névválasztásban a házasságfeleknek. Úgy tűnik, a férfiak esetében nem, igaz, nyelvészeti szempontból nincs is további formákra lehetőség. Azonban – miként a hetvenes évek közepén megjelent a Kovácsné Széplaki Éva mint rövidített, rövidebb

forma – manapság is szóba kerülhetnek újabb lehetőségek a nők számára. Ezek a következők:

„K. Széplaki Éva”

Ez a változat a Kovácsné Széplaki Éva rövidített formája. Ugyanazokat az érveket hozták fel mellette, mint a hosszabb változatnál: utal(hat) a családi állapotra és megismerhető a leánykori név. Rövidsége miatt gyakran találkozunk e formával a mindennapokban. Praktikus. S arra az igényre is választ ad, amely a „-né” képző elhagyását követeli. E típus pozitív tulajdonságai ellenére a válaszadók 81,4%-a nem szerette volna, hogy ez a forma hivatalosan is választható legyen. Akik viszont e névforma mellett tették le a voksukat 61,1%-ban felsőfokú végzettségűek voltak.

„Kovácsné Sz. Éva”

Ez szintén rövidített forma, csak itt a születési családi nevet jelzi a betű. Az előzőhöz hasonlóan ez is kifejezi a családi állapotot, s itt nem is burkoltan. Megismerhető a keresztnév, ami a mindennapi kommunikációba kap nagyobb jelentőséget, mint a vezetéknév. De ezt a nevet sem kívánta a válaszadók 79%-a hivatalossá tenni. Pedig a helyeslők válaszai szerint e névforma praktikus, rövid, könnyen megjegyezhető, sőt a hagyománnyal sem szakít, hiszen a „-né” toldat nem tűnik el. Olyan véleményekkel is lehet találkozni, hogy az üzleti életben sokan gyakorta így mutatkoznak be. Érdekes, hogy az előző nem hivatalos változattal szemben a felmérés szerint ezt a formát inkább az alacsonyabb végzettségűek tennék szívesen hivatalossá. A helyeslők 42,9%-a nyolc általános iskolai osztályt vagy kevesebbet végzett. Igaz, árnyalja ezt a képet, hogy a mintában ez az alacsonyabb végzettségű csoport java része érettségi előtt álló fiatal volt!

„Kovácsné Éva”

Az előzőekhez hasonlóan ez a név is rövidségével nyeri el sok nő tetszését. Ugyancsak tartalmazza a hagyományos elemet. Ezt a formát is gyakran használják a mindennapi életben, hiszen a legfontosabbakat jelzi: a férjezett nevet és a keresztnévet. De ezt a nevet sem szerette volna a válaszadók 87,2%-a hivatalossá tenni. Sokan megjegyezték, hogy ez a névtípus „slampos”, „csúnya” és egyfajta „nyelvi torzulás, erőzítő”, sőt olyan is akadt, aki a következő megjegyzés tette: „olyan, mintha nem lenne a nőnek vezetéke.”

A fentiek tehát, azt mutatják, hogy e rövidebb formák, praktikusságuk ellenére sem jelentenek olyan mérvű társadalmi igényt, amelyre a jogalkotónak válaszolni kellene. Talán néhány évtized múlva. A névviselési gyakorlatban még ma kezdenek megjelenni az új formák okozta problémák, bonyodalmak, így egyelőre nem is célszerű bővíteni a választási lehetőségek körét.

Összegzés

Ahogy a korábbiakban szó esett róla, a névállomány vizsgálatát célszerű egy kis területen végezni, s – lehetőség szerint – abból következtetni az országos tendenciákra, névviselési szokásokra, változásokra. A Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) minden évben közzéteszi adatait, ame-

lyekből fény derül az országos átlagra.²² Ezek viszont csak statisztikai adatok, amelyek nem biztos, hogy megmutatják, hogy miért népszerűbbek egyes névtípusok másoknál. Ahhoz, hogy az okokat is megismerhessük, magukat a névválasztókat kell megkérdezni.

A Debrecenben és környékén végzett felmérés – talán a terület nagysága és heterogenitása miatt – az országos adatoktól jelentősen eltérő eredményt nem hozott. Mindez ugyanakkor visszaigazolja jelen felmérés létjogosultságát is, annak ellenére, hogy az eszközök és a lehetőségek szűkös volta miatt a kutatás nem tekinthető reprezentatívnak. A felmérés célja tehát az volt, hogy megtudhassuk, ki miért választja az adott házassági nevet. A hagyományos formájú házassági neveink – mint kiderült – ismertek, megszokottak és sokan használják őket. A legnépszerűbb forma a Kovácsné Széplaki Éva típus, amely úgy tűnik „minden igényt kielégít.” Megjelenik a férj neve a házasságra utaló toldással, s a feleség születéskori nevét is megismerhetjük. Sok menyasszony épp ezért dönt e forma mellett, mert a kötelék jelzése mellett, a hagyomány tiszteletén át az is szerepet játszik, hogy saját nevük, ezáltal ők maguk sem oldódnak fel a kapcsolatban. A debreceni adatok szerint is inkább az újonnan házasulók körében örvend népszerűségnek. Ez a névforma annak ellenére, hogy már harminc éve választható, még csak az utóbbi évtizedben érte el az anyakönyvezésben a nagyobb arányt. Az életkori összetételből adódóan országosan is még mindig a legtöbb asszony a Kovács Istvánné típust viseli. Az új házassági névformáknak is időt kell adni, hogy egyrészt beépüljenek a köztudatba, másrészt megméressenek a használat folyamán. Még most – ahogy az adatok mutatják – nagyfokú az elutasítás e nevekkel kapcsolatban, s ez leginkább a férfiak neveinél tapasztalható. A társadalom tagjai körében még mindig elképzelhetetlennek tűnik, hogy a férfi lemondjon nevéről, vagy neve kizárólagosságáról. S ez nemcsak a férfiak körében tapasztalható, a nők többsége sem kívánja ezt, a névviselés területén elismerik a férfiak dominanciáját. Ugyanakkor évről évre azt láthatjuk, hogy egyre többen választják az új házassági névformákat, ekképp ez a tendencia igazolja e formák létjogosultságát.

²²A KEKKH honlapcíme, amelyen ezek az adatok elérhetők: www.nyilvantarto.hu.

MELLÉKLET

A házassági nevek megítélésére 2007 nyarán Debrecenben és környékén felvett kérdőív:

ÖN MILYEN NEVET VÁLASZT?

Kérdőíves kutatás, amelynek az a célja, hogy feltárja az egyes házassági névformákról alkotott véleményeket, azok választásának indokait. *A választadás önkéntes és név nélküli!*
 A felmérést Dr. Megyeri-Pálffy Zoltán, a Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar Doktori Iskolájának hallgatója végzi.
A kérdésekre már házasok, illetve még házasságot nem kötöttek is válaszolhatnak egyaránt.

1. Kérem válaszoljon a megfelelő megjelölésével, illetve szövegesen!

Az Ön neve: férfi | nő |
 születési éve: □ □ □ □
 Születési helye:.....
 Melyik településen töltötte gyermekkorát?.....
 Jelenleg melyik településen él?.....
 Családi állapota: nőtlen/hajadon házas elvált | özvegy |
 Ha már házas, vagy korábban házas volt, mikor és hol kötötte házasságát:
 □ □ □ □

Legmagasabb iskolai végzettsége:
 Foglalkozása (ha munkanélküli, azt is jelezze):

2. Most az egyes házasságkötéskor választható névformákat sorolom fel.
Kérem, osztályozza az alábbi indokokat 1-től 5-ig, aszerint, hogy mennyire befolyásolják (befolyásolták) Önt az adott névforma kiválasztásában! (1 = legkevésbé befolyásol, 3 = átlagos jelentőségű, nem jelölt számomra befolyásoló tényezőt, 5 = leginkább befolyásol)
Kérem, jelezze, hogy az adott indok pozitív vagy negatív irányban befolyásolja-e Önt a névforma kiválasztásában!
 (A zárójelben feltüntetett példák segítségével megmutatják, hogy KOVÁCS ISTVÁN és SZÉPLAKI ÉVA házasságkötése esetén milyen névformák közül választhatnának.)

1. a feleség születési családi és utóneve (SZÉPLAKI ÉVA) (a leánykori név)	Milyen irányban befolyásolja döntésében? negatív - pozitív
1. megmarad a nő leánykori neve	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
2. a nő önállóságát fejezi ki	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
3. „megszoktam, szeretem”	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
4. célszerű, ha már ismert a név	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
5. nem mutatja a családi állapotot	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
6. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐

2. a férj családi és utóneve „-né” toldattal (KOVÁCS ISTVÁNNÉ)	Milyen irányban befolyásolja döntésében? negatív - pozitív
1. ez a hagyományos forma	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
2. sokan viselik	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
3. kifejezi, hogy a nő férjezett	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
4. kifejezi, hogy a nő a férfihez tartozik	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
5. kifejezi, hogy a férfi a család feje	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
6. nem mutatja a leánykori nevet	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
7. nem ismerjük meg a nő keresztnévét	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
8. rövid	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐
9. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5 ☐ ☐

1

		Milyen irányban befolyásolja döntésében?	
		negatív - pozitív	
3. a férj családi neve és a feleség utóneve (KOVÁCS ÉVA)			
1. manapság divatos	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
2. Nyugat-európai jellegű	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
3. tetszik a férjem vezetéknéve	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
4. előbeszédben gyakori	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
5. a hagyományos forma rövidítése	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
6. kifejezi a családi összetartozást	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
7. a családtagokkal egyenértékű pozíciót jelöl	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
8. nem nyíltan mutatja a családi állapotot	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
9. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
4. a férj családi neve „-né” toldattal és a feleség születési családi és utóneve (KOVÁCSNÉ SZÉPLAKI ÉVA)			
		Milyen irányban befolyásolja döntésében?	
		negatív - pozitív	
1. ez a legnépszerűbb forma	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
2. tetszik a férjem vezetéknéve	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
3. hagyományos („-né” toldatos) elemet tartalmaz	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
4. kifejezi, hogy a nő férjezett, de a leánykori nevét is megmutatja	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
5. megmutatja a nő keresztnévét	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
6. gyakori névforma	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
7. mindkét házastárs nevét tartalmazza	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
8. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
5. a férj családi és utóneve „-né” toldattal és a feleség születési családi és utóneve (KOVÁCS ISTVÁNNÉ SZÉPLAKI ÉVA)			
		Milyen irányban befolyásolja döntésében?	
		negatív - pozitív	
1. hagyományos forma	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
2. kifejezi, hogy a nő férjezett, ugyanakkor a leánykori nevet is megmutatja	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
3. megmutatja a nő keresztnévét	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
4. kifejezi, hogy a nő a férjéhez tartozik	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
5. kifejezi a nő családon belüli önállóságát	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
6. mindkét házastárs nevét tartalmazza	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
7. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
6. a férj és a feleség családi neve kötőjellel összefűzve és az utónév (KOVÁCS-SZÉPLAKI ÉVA / SZÉPLAKI-KOVÁCS ÉVA)			
		Milyen irányban befolyásolja döntésében?	
		negatív - pozitív	
1. újszerű	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
2. divatos	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
3. közismert emberek is viselik	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
4. a házastársak egyenrangúságát fejezi ki	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
5. nem lehet tudni, ki a férj és ki a feleség	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
6. nem egyértelműen utal a családi állapotra	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
7. idegen	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
8. bonyolult, hosszú	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐
9. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐	☐

Férfiak házassági nevei

7. a férj és a feleség családi neve kötőjellel összefűzve és az utónév (KOVÁCS-SZÉPLAKI ISTVÁN / SZÉPLAKI-KOVÁCS ISTVÁN)		Milyen irányban befolyásolja döntésében? negatív - pozitív
1. újszerű (nem hagyományos)	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
2. divatos	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
3. ismert emberek is viselik	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
4. a házastársak egyenrangúságát fejezi ki	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
5. a férj megtiszteli a feleségét nevének felvételével	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
6. nem lehet tudni, ki a férj és ki a feleség	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
7. nem egyértelműen utal a családi állapotra	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
8. idegen	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
9. bonyolult, hosszú	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
10. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐

8. a feleség családi neve és a férj utónéve (SZÉPLAKI ISTVÁN)		Milyen irányban befolyásolja döntésében? negatív - pozitív
1. újszerű (nem hagyományos)	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
2. divatos	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
3. ismert emberek is viselik	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
4. a férj megtiszteli a feleségét nevének felvételével	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
5. nem egyértelműen utal a családi állapotra	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
6. eltűnik a férj neve	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
7. idegen, szokatlan	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
8. célszerű, ha a feleségnek különleges neve van	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐
9. egyéb:.....	1 - 2 - 3 - 4 - 5	☐ ☐

3. A felsorolt házassági névformák közül Ön melyiket választotta, illetve választaná? A megfelelő névforma sorszámával (vagy a példa feltüntetésével) jelezze!

.....

4. Ha Ön férfi válaszadó és saját (születéskori) nevét viseli a házasságban, kérem a fenti példák sorszámának leírásával jelezze, hogy felesége melyik névformát viseli a házasságban!

5. Mely indokok játszottak szerepet a választott névforma melletti döntésében? Az adott példánál felsorol indokok sorszámával, vagy szövegesen jelezze! (Többet is megjelölhet.)

.....
.....

6. A házassági nevének megválasztása során befolyásolta-e Önt valaki? Kérem a megfelelő választ húzza alá!

- önálló döntés volt
- ismerőseim, barátaim javasolták
- házastársam döntése volt
- közösen megegyeztünk
- családomban javasolták
- házastársam családjában javasolták
- egyéb:.....

7. Választana-e másik házassági névformát, ha most kötne házasságot? Kérem a megfelelő választ jelölje be, és válassza ki indokait! (Többet is megjelölhet.)

- IGEN, mert:
1. nem vált be
 2. már nem tetszik
 3. korábban kevés lehetőség volt
 4. tetszenek az új formák
 5. a saját nevemet használnám szívesen
 6. egyéb:.....

Mely másik házassági névformát választaná?

- NEM, mert:
1. elégedett vagyok, bevált
 2. „megszoktam, szeretem”
 3. így hagyományos
 4. így ismernek
 5. egyéb:.....

8. Házasságkötés előtt tisztában volt-e azzal, hogy milyen névformák közül választhat?

IGEN – NEM

Ha igen, honnan ismerte az egyes névformákat? Kérem a megfelelőt húzza alá!

- jogszabályból
- az anyakönyvvezető tájékoztatott
- médiából, sajtóból
- internetről
- barátaitól, ismerőseimtől
- egyéb:.....

9. Szeretné-e ha valamelyik következő nem hivatalos névformát hivatalosan is használhatná? A megfelelőt húzza alá, és indokolja!

1. férj családi nevének kezdőbetűje és a feleség születéskori neve
(K. SZÉPLAKI ÉVA)
- szeretném, mert:..... • nem szeretném
2. férj családi neve „-né” toldattal és a feleség családi nevének kezdőbetűje és utóneve (KOVÁCSNÉ SZ. ÉVA)
- szeretném, mert:..... • nem szeretném
3. férj családi neve „-né” toldattal és a feleség utóneve
(KOVÁCSNÉ ÉVA)
- szeretném, mert:..... • nem szeretném

10. Gyermeüknek milyen családi nevet választanának? Miért?

- APA családi neve
 - oka:.....
- ANYA családi neve
 - oka:.....
- KETTŐS családi név (apa és anya kötőjellel összefűzött családi neve)
 - oka:.....

K Ö S Z Ö N Ö M A K Ö Z R E M Ű K Ö D É S É T !

SZILÁGYI FERENC

Vonzáskörzeti viszonyok áttekintése a magyar–román határtérségben

Bevezetés

A rendszerváltozást követően, majd az integrációs folyamatok beindulásának köszönhetően teljesen ártérítélődtek a közép-európai államhatárok. Míg korábban az elválasztó szerepük volt karakteres, addig napjainkban egyre inkább virtualizálódnak, az elválasztó szerepű határok folyamatosan gyengülnek.¹ A kelet-közép-európai államok schengeni csatlakozását követően egy egységesülő gazdasági tér jön létre ezen a területen is. Napjainkban Magyarország schengeni csatlakozása megtörtént, Románia esetében pedig a politikai elodázások ellenére is küszöbön áll. Így várható egyfajta elmosódása ennek az határszakasznak, bár a szlovák–magyar államhatár negatív példája azt bizonyítja, hogy pusztán a schengeni csatlakozás nem feltétlenül szünteti meg a fejekben létező választóvonalakat;² azt egy nacionalista, offenzív politika markánsan fenn tudja tartani még egy etnikailag amúgy homogén és természetföldrajzi választóvonalakat nélkülöző közegben is.

Az egységesülő gazdasági térrel átalakul a városhierarchia is, hiszen szomszédos országok eddig javarészt izolált városrendszereiről beszélünk, amelyeket az integráció szele szintén érint. Várhatóan a különböző oldalon álló települések között is hierarchikus viszony fog kialakulni. Ugyancsak szükséges a nemzeti fejlesztési tervek összekapcsolása is (lásd a magyar Országos Területrendezési Terv és a román Nemzeti Területfejlesztési Törvény – Legea Amenajării Teritoriului Național – inkompatibilitásait), hiszen korábban az államhatárok között értelmezett fejlesztések a jövőben nem feltétlenül állják meg a helyüket; úgy az államoknak, mint a nagyobb városoknak tekintettel kell lenniük a közvetlen közelükben lévő, de államhatáron túli területekre. Ezek az újradefiniálódó vonzáskörzetek jelenthetik ennek az integrációnak a motorját. Ezt felismerve a magyarországi Új Széchenyi Terv mintájára, annak mintegy meghosszabbításaként Erdélyben elkezdődött a Mikó Imre Gazdaságfejlesztési Terv kidolgozása, amely a Wekerle Tervvel összhangban egy egységes Kárpát-medencei fejlesztési terv részét képezné. A Mikó Imre Tervben differenciáltan kezelik Erdély karakteres tájegységeit, a Székelyföldet, belső-Erdélyt és a

¹SALLAI JÁNOS: Az államhatárok jövője a Kárpát-medencében a „Schengeni folyamat” tükrében. *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Szerk.: Süli-Zakar István. Debrecen, 2003. 270–280.

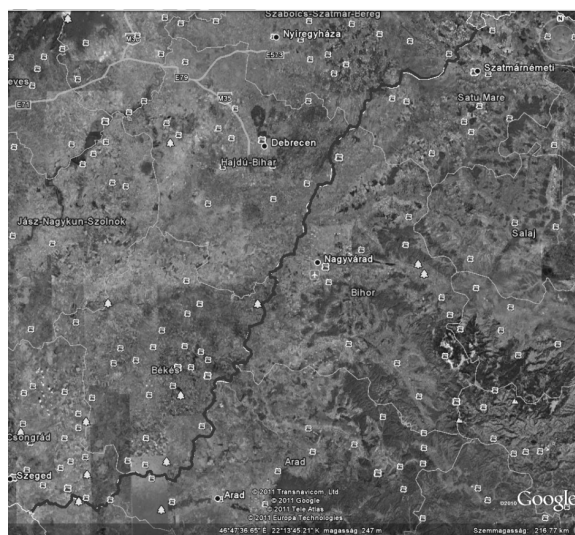
²MEZEI ISTVÁN: *A magyar–szlovák határ menti kapcsolatok esélyei*. Budapest–Pécs, 2008.

Bánsággal kiegészített Partiumot, hiszen mindháromban más és más, terület specifikus realitásokkal szembesülnek úgy a lakosok, mint a gazdasági szereplők, így eltérő stratégiák szükségesek.³ A partiumi stratégia természetesen a határmentiségre épít, a korábbi hátrányokból próbál meg előnyt kovácsolni. Ebben az átalakuló rendszerben úgy a két szomszédos állam, mint a nyolc megyeszékhely számára kulcsfontosságú kérdés az államhatár övezetének a vonzáskörzeti átalakulása. A határ jelentős része magában hordozza a perifériából a centrumtérsséggé való változás lehetőségét, így ezeknek a területeknek az átértékelődése a városok hierarchikus rendszerét és a két állam térszerkezeti kapcsolatait is átalakítja majd.

Az államhatár középső szakaszán érintkezik egymással az a két nagyváros, Debrecen és Nagyvárad, melyek esetében a legkomolyabb az esélye egy integrált, határon átívelő metropoliszövezet kialakulásának,⁴ de ők az együttműködés mellett egyben egymás fő riválisai is, hiszen ezek a városok hordozzák magukban annak az esélyét, hogy a Kárpát-medence északkeleti részének regionális központjaivá váljanak – ennek pedig számos gazdasági, infrastrukturális és nemzetpolitikai vetülete van.

A magyar–román államhatár

A vizsgálatom tárgyát a magyar–román államhatár képezi, amely a trianoni békeszerződést követően jött létre és 1921. július 26-án lépett hatályba (1921. évi XXXIII. törvénycikk). Kijelölése során nem követtek semmilyen adminisztratív, történelmi, etnikai, néprajzi határvonalat. Az államhatár számos korábbi vármegyét, járást, települést, vagy községi külterületet szel át.

³Mikó Imre Terv, *A Gazdasági Összefogás Programja. Vitaanyag.* 2011.: <http://mikoimreterv.emnt.org/> (Letöltve: 2011.02.12.)

⁴SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: Debrecen-Nagyvárad Eurometropolisz közös fejlesztését megalapozó kutatások. A településföldrajz aktuális kérdései. *Topical Issues in the Urban Geography.* Szerk.: CSAPÓ TAMÁS–KOCIS ZSOLT. Szombathely, 2010. 38–52.

Közismerten stratégiai, infrastrukturális alapú határkijelölésnek tekinthető, a kelet-magyarországi vásárvonal mentén haladó Temesvár–Szatmárnémeti–Halmi vasútvonalat követi le, és attól nyugatra 1–30 km-es, változó szélességű⁵ védelmi sávot biztosít Románia számára.⁶ Korábban tartósan összeforrott területeket szeltek ketté, átvágva Torontál, Csanád, Arad, Bihar, Szatmár és Ugocsa vármegyék, számos község területét, sok esetben lakott vagy lakatlan külterületet hagyva egyik vagy másik oldalon.⁷ Kifejezetten mesterséges, egyezményes határról van szó, hiszen a 434 km államhatár a Tisza alföldjének területét szeli át, ahol nincsenek markáns területi akadályok. A legalacsonyabb pontja a Maros folyó mentén 75 m, a legmagasabb pedig a nyírségi homokdűnéken mért 155 m, tehát a teljes hosszon csak 80-es maximális szintkülönbség mérhető. Mindössze a Maros folyó 25 km-es határszakasza fogadható el természetes határként, ez pedig a teljes államhatár 6%-át jelenti. A határsáv folytonos természetföldrajzi jellegét erősíti, hogy nemcsak a Tisza-alföld egységes egészként történő értelmezésekor beszélhetünk kettévágásról, hanem annak az alkotórészei külön-külön is megosztottak: Szamosmenti-sík, Kraszna-menti sík, Ecsedi láp, Érmellék, Nyírség, Körösök síksága (s ennek részei: Bihari-sík, Sebes-Körös síksága, Szalontai-sík), Maros síkság és része az Aradi-sík, valamint a Torontáli sarok is.⁸

Amennyiben valamikori közigazgatási határokat próbálunk azonosítani a trianoni határ mentén, főleg alacsonyabb szintű, járési határokat lehet találni a jelenlegi határvonalon, vagy annak közvetlen közelében és ott is főleg a határszakasz déli felében. Ez a teljes hosszak harmadát, 156 kilométert jelent. Ugyancsak a déli határszakasz mentén esik egybe részlegesen az államhatár a Trianon előtti etnikai határral is, bár kifejezetten nyelvi választóvonalat itt sem, vagy csak szaggatottan képezett.⁹ A déli és északi határszakasz nagyjából Nagyszalonta-Kötegyán vonalon történő kettészelése azért is indokolt, mert míg a déli rész Trianon óta folytonosan létezik, addig az északi rész a második bécsi döntés után 1940. augusztus 30. és 1945. január 20. között nem létezett, és végleg csak a párizsi békét követően áll újra fent határként.¹⁰

Mesterséges volta ellenére nehezen átjárható határnak számított, Trianon után számos utat, vasutat lezártak és felszedtek, továbbá a tervgazdálkodás évtizedeiben is a szocialista tömbön belül az egyik legszigorúbban őrzött határszakasz volt. Azokban az évtizedekben csak három nagyhatárforgalmú közúti átkelőhely (Csengersima–Pete, Ártánd–Bors, Nagylak–Nagylak) valamint három vasúti (Ártánd–Biharpüspöki, Lökösháza–Kürtös, Érmihályfalva–Nyírábrány) működött, a közúti átkelés pedig nem ritkán 6–10 órás várakozást is igénybe vett. A rendszerváltást követően az átkelőhelyek száma közúton 11-re, vasúton 5-re nőtt, de a

⁵Legszélesebb Arad térségében, ahol Románia javára a nyelvhatárra is tekintettel voltak; legkeskenyebb Érseklend térségében, ahol az államhatár a vasút közvetlen közelében lett kijelölve.

⁶PALOTÁS ZOLTÁN: *A trianoni határok*. Bp., 1990.

⁷Legismertebb esetek: Nagylak kettévágása és Nagyszalonta esete, ahol a Magyarországon maradt lakott külterületekből Újszalonta község alakult meg. SZILÁGYI FERENC: *A Partium közigazgatási földrajza*. (Doktori disszertáció) Debrecen, 2009.

⁸HAJDÚ-MOHAROS JÓZSEF: *Partium*. Nagyvárad, 2007.

⁹PALOTÁS: i. m.

¹⁰*Trianon*. Szerk.: ZEIDLER MIKLÓS. Bp., 2003.

schengeni határnyitást közevően számos új helyi érdekű út és talán kettő-öt valami-kori vasúti kapcsolat helyreállítása is lehetővé válik.

A magyar–román határszakasz átkelőhelyei 2012-ben

Nr.	Magyar oldalon	Román oldalon	Jelleg
1.	Kiszombor	Nagycsanád	közút
2.	Nagylak	(Nagylak)	közút
3.	Battonya	(Tornya)	közút
4.	Lőkösháza	(Kürtös)	vasút
5.	Gyula	(Gyulavarsánd)	közút
6.	Méhkerék	(Nagyszalonta)	közút, vasút
7.	Biharkeresztes	(Nagyvárad)	vasút
8.	Ártánd	(Bors)	közút
9.	Létavértes	(Székelyhíd)	közút
10.	Nyírábrány	(Érmihályfalva)	közút, vasút
11.	Vállaj	(Csanáros)	közút
12.	Mérk	(Börvely)	vasút
13.	Csengersima	(Pete)	közút

Forrás: <http://vam.gov.hu>, <http://www.politiadefrontiera.ro/> (Letöltve: 2011.04.23.)

Az államhatárok meghúzásakor nem voltak tekintettel a korabeli vonzáskörzeti viszonyokra sem, a nyolc határ menti megye székhelyei közül hat az államhatár közvetlen közelében (30 km-nél kisebb távolságban található). Így Szeged (mely az államhatártól 15 km-re fekszik) például mélyen sugározott a Bánság és főleg Torontál megye területére, hasonlóképpen Arad (18 km) polarizálta Csanád, sőt Békés megyék egy részét is. Békéscsaba (20 km) és főleg az akkori megyeszékhely Gyula (5 km) vonzáskörzete kiterjedt Arad és Bihar vármegyék egy részére, Nagyváradé (11 km) pedig szinte a teljes Magyarországon maradt Biharra, Szatmárnémeti (10 km) a Magyarországon maradt három szatmári járásra, Debrecen (28 km) pedig a hagyományos keleti vonzáskörzetére, az Érmellékre.¹¹ Ezek esetenként változó, de 50 000–150 000 közötti népességű vonzáskörzet elvesztéseket jelentettek. Ezeket a történelmi vonzáskörzeteket napjainkban potenciális vonzáskörzetekként lehet emlegetni; ha átalakult formában is, de újra létrejöhetnek.

¹¹SZILÁGYI FERENC: Érmellék Debrecen vonzásában. *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban. Elektronikus tanulmánykötet.* Szerk.: BARTHA ÁKOS–SZÁLKAI TAMÁS–SZENDREI ÁKOS. Debrecen, 2011. 143–159.

Potenciális vonzáskörzeti viszonyok

A trianoni határ megvonása után a kelet-magyarországi vásárvonal jelentős települései a román oldalhoz kerültek, közülük három Temesvár, Arad és Nagyvárad a Magyar Királyság városhierarchiájának legmagasabb szintjét képviselte, míg Szatmárnémeti a harmadik osztályba tartozott.¹²

A magyar oldalon nagy városhiányos körzetek keletkeztek, elsősorban csonka Szatmár, Bihar megyékben. Tulajdonképpen Békéscsaba kiépítésének és városiasodásának a fő oka szintén a keleti nagy központok elvesztése volt. Ugyanakkor a többi várospótló próbálkozás, „pótmegyeszékhely” (mint Mátészalka és Berettyóújfalu) kiépítése nem bizonyult sikeresnek, ezek a települések nem gondolhattak tartósan státuszuk fenntartására,¹³ sőt helyenként a már korábban is ilyen státuszt élvező városok fejlődésébe is stagnálás állt be (Gyula, Makó, Hódmezővásárhely). Magyar oldalon a vezető szerepet a regionális jelentőségű Szeged és Debrecen, északon pedig Nyíregyháza rohamos fejlesztése pótolta. Főleg Debrecen és Nyíregyháza már nem kifejezetten határ menti helyzetűek, részben emiatt a hozzájuk csatolt határvidék halmozottan perifériális jellegűvé vált. Ezek mind a mai napig Magyarország

¹²BELUSZKY PÁL: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, 2003. *A terület és településfejlesztés alapjai*. Szerk.: SÜLI-ZAKAR ISTVÁN. Budapest–Pécs, 2003. 47–85.

¹³HAJDÚ ZOLTÁN: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, 2005.

legelmaradottabb vidékei.¹⁴ Ezekben a kistérségekben a legalacsonyabb az életszínvonal, magas a munkanélküliség, kiemelkedő a roma és a hátrányos helyzetű néprétegek aránya. 1990 után felmerült a határ két oldalán létező várospárok (Nyíregyháza–Szatmárnémeti, Debrecen–Nagyvárad, /Békéscsaba–/Gyula–Arad, Szeged–Temesvár) közötti együttműködés igénye. Testvérvárosi kapcsolatok létesültek, euroregionális kezdeményezések történtek. Talán legtovább a Debrecen–Nagyvárad közötti együttműködés ment, ahol megszületett a közös metropolisz övezet terve, a DEBORA.¹⁵ Ezek megvalósítását számos nehézség akadályozza: ilyen a határ menti többszörös periféria problémahalmaza, az itt jellemző társadalmi problémák, a romakérdés, mely afféle szociális vasfüggönyként emelkedik mindkét ország határvidékén.¹⁶

Érdekesen alakulhat a jövőben a nyolc megyeszékhely hierarchikus viszonya, hiszen közülük négy (Debrecen és Szeged a magyar, Temesvár és Nagyvárad a román oldalon) regionális szerepkörre is alkalmas, illetve ilyen ambíciókkal rendelkezik. Mind a nyolc esetben megváltozhat és nemzetköziesedhet a közvetlen vonzáskörzet. Még bizonytalan, hogy a regionális ambíciójú városok közül melyek lesznek képesen magukhoz ragadni a kezdeményezést, esetleg egymást erősítik, vagy fékezik-e majd, és bizonytalan, hogy pontosan mely területek elsőszámú központjává válhatnak. Nyitott kérdés, hogy milyen hatással lesz erre az ambícióra a légiesülő államhatár, a nyelvhatár, és hogyan, milyen vonalak mentén mozognak majd a gazdasági erővonalak.

Nyíregyháza (117 852 lakos¹⁷), Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (5.936 km², 555 496 lakos) székhelye. A megye nyugati részén helyezkedik el. Légvonalban a szlovák határtól 42, a románától 47, az ukrántól pedig 57 km-re fekszik. 1867 óta tölt be megyeszékhelyi funkciót, előbb Szabolcs, majd Trianon után Szabolcs-Ung¹⁸ napjaikban pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Az államhatárok gyengülésével elképzelhető, hogy a megye keleti kistérségei, elsősorban a csengeri és fehérgyarmati, de részben a mátészalkai is kikerül a közvetlen vonzáskörzetéből, igaz ugyan, hogy három zempléni kistérség (Bodrogi, Sátorajújhelyi és Sárospataki) részben ma is a hatása alatt áll. Biztosan vonzáskörzetében marad 440 000 fő, de legalábbis részlegesen (teljes megye és a zempléni kistérségek) 628 000 lakosú térség központja lehet. Kereskedelmi központi szerepkörét Kárpátalja irányában is erősítheti.

Debrecen (208 016 lakos) a Tiszántúl elsőszámú központja, Magyarország második legnagyobb városa és teljes értékű regionális központja, Hajdú-Bihar megye (6 211 km², 539 674 fő) székhelye. 1876 óta Hajdú,¹⁹ majd 1950 óta Hajdú-Bihar székhelye. Közvetlen nagyvárosi vonzáskörzete elsősorban a megye területét öleli

¹⁴SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: Az államhatár társadalmi-gazdasági fejlődést akadályozó hatásának vizsgálata ÉK-Magyarország határ menti területei. *Földrajzi Közlemények*, CXVI. (1992) 1–2. sz. 45–56.

¹⁵Magyar Növekedési Terv. Konzultációs anyag. Bp., 2011.: <http://www.kormany.hu/download/f/d/7/60000/MAGYAR%20NOVEKED%C3%89SI%20TERV%20konzult%C3%A1ci%C3%B3.pdf> (Letöltve: 2011.03.24.)

¹⁶SZILÁGYI FERENC: Hogyan tovább Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió. *Partiumi Szemle*, 2010/2.

¹⁷A magyarországi megyék és települések területi és népességi adatainak forrása: *A Magyar Köztársaság helységnévkönyve*. Bp., 2011.

¹⁸Révai Nagy Lexikona (21. kötet). Bp., 1935.

¹⁹HAJDÚ ZOLTÁN: *Magyarország közigazgatási földrajza*. Budapest–Pécs, 2005.

fel, de a határok gyengülésével a dél-bihari területeken (Berettyóújfalui kistérség jelentős részén) teret veszít majd Nagyvárad miatt. Ezt keleten, az Érmellék területén kompenzálhatja a Székelyhíd–Margitta–Tasnád–Nagykároly övezetben, ahol egy 100 000 fő népességű vonzáskörzetet nyerhet.²⁰ Így a valószínűsíthető közvetlen vonzáskörzet népessége meghaladhatja a 600 000 főt. Regionális központként Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár megyék teljes területén, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, a romániai Bihar északi és Szilágy nyugati részein, sőt kisebb mértékben Máramaros megye és Kárpátalja területén is elsőszámú regionális központ szerepét tölthetné be.

Békéscsaba (64 074 lakos), 1950 óta Békés megye (5 630 km², 361 802 lakos) székhelye. A legkisebb határ menti megyeszékhely, mely sokáig kontinensünk egyik legnagyobb falusi települése volt.²¹ Békés megye egésze csak fenntartásokkal tekinthető a vonzáskörzetének, a megyén belül egyértelműen csak a Békéscsabai, a Békési, a Szarvasi és a Gyulai kistérségek sorolhatók a vonzáskörzetébe (212 000 lakos), míg a Sarkadiban Nagyvárad, a Szeghalmiban Debrecen és Nagyvárad, az Orosháziban Szeged, a Mezőkovácsháziban pedig Szeged és Arad hatása is érvényesül. A vonzóhatás talán nem is Békéscsaba, hanem Gyula esetében lépi át a megyehatárokat és Arad megye néhány északnyugati településére terjed ki.

Szeged (170 285 fő), érdekes módon a legfiatalabb megyeszékhely a magyar oldalon, hiszen csak 1962-ben vált Csongrád megye székhelyévé (4 263 km², 421 827 fő).²² Népessége alapján ma Magyarország harmadik legnagyobb városa, teljes értékű regionális központja, amelynek közvetlen nagyvárosi vonzóhatása túlmutat a megye határain és részlegesen kiterjed Békés megye Orosházi és Mezőkovácsházi, továbbá Bács-Kiskun megye Bácsalmási és Kiskunhalasi kistérségeire, továbbá Temes megye északnyugati sarkára. Közvetlen vonzáskörében így mintegy 650 000 fő él. A jövőben regionális központként a Délvidék északi részére is kisugározhat.

Szatmárnémeti (97 753 lakos²³), a román oldal legészakibb és legkisebb megyeszékhelye. Csak 1968 óta tölti be ezt a funkciót,²⁴ Szatmár megye (4 418 km², 336 117 lakos) újjáalakítását követően. Vonzáskörzete jelenleg is csak részben fedi le a megye területét, a megye keleti részén Nagybánya, déli községei esetében pedig Zilah és Nagybánya hatása is érvényesül. A határok gyengülésével délnyugati részén Debrecen szerepe is megmutatkozhat (a Nagykaroly–Tasnád vonalig) viszont tág háttérrel nyerhet Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szatmári kistérségeiben (Csengeri, Fehérgyarmati, Mátészalkai). Amennyiben ezek a változások bekövetkeznek 300 000 fő él majd a szűk értelmezésű, 420 000 pedig a tágabb értelmezésű vonzáskörében.

²⁰SZILÁGYI: Érmellék Debrecen vonzásában...

²¹BELUSZKY PÁL: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, 2003. *A terület és településfejlesztés alapjai*. Szerk.: SÜLI-ZAKAR ISTVÁN. Budapest–Pécs, 2003. 47–85.

²²HAJDÚ: i. m.

²³A romániai népességi adatok a Nemzeti Statisztikai intézet (Institutul Național de Statistică) által közzétett 2011-es népszámlálás előzetes 2011 október 31-i adataiból származnak: Situația locuitorilor și persoanelor recensate până la sfârșitul zilei de 31 Octombrie 2011 pe județe și localități.: www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2011/11/Situația-locuitorilor-si-persoanelor-recensate-pana-la-sfarsitul-zilei-de-31-Octombrie-2011.doc (Letöltve: 2011.03.23.)

²⁴A második bécsi döntés után öt évig már működött megyeszékhelyként (1940. augusztus 30-tól 1945. január 20-ig).

Nagyvárad (184 861 lakos), Biharország (7 544 km², 558 613 lakos) és a Partium központja, Románia nyugati részének „pararegionális” centruma. Jelenlegi vonzáskörzete Bihar megyét és a Szilágyság nyugati részét öleli fel. Nagyvárosi vonzáskörzete a határ eltűnésével délnyugatra tolódhat, kiterjedhet Hajdú-Bihar Berettyóújfalui és Békés Sarkadi kistérségeire, viszont teret veszíthet északon, az Érmelléken és a Szilágyságban is.²⁵ Ezt a folyamatot az építés alatt álló észak-erdélyi autópálya befejezése mérsékelheti. Közvetlen vonzáskörében 600 000–700 000 ember él. Regionális szerepkörre is igényt tarthat, ebben a minőségében Debrecen legfőbb vetélytársa, vagy kiegészítője lehet. Regionális központként Biharon túl, Hajdú-Bihar déli, Békés és Arad északi részén, a Szilágyság és Szatmár nyugati felére sugároz.

Arad (144 484 lakos), a hasonnevezű megye tradicionális székhelye (7 754 km², 412 235 lakos), régebben Szeged és Temesvár riválisa, jelenleg inkább Temesvár kiegészítő központja. Közvetlen vonzása Arad megyére és a jövőben részlegesen Békés Mezőkovácsházi kistérségére terjedhet ki. Néhány községet Gyula-Békéscsaba konurbáció vonzáskörébe engedhet át. Így lényeges változás nem várható, hátországa mintegy 400 000–450 000 embert fogad majd be.

Temesvár (301 761 lakos), Temes megye (8 697 km², 654 773 lakos) és egyben Románia Nyugati régiójának a központja, teljes értékű regionális város, melynek hatósugara a megyén túl Arad, Krassó-Szörény, és részben Hunyad megyékre is kiterjed. Szerbia EU-s integrációjával, annak Bánsági részein is visszanyerheti ezt a státuszt (légvonalbeli távolság a szerb határtól 32 km), így közel 2 000 000 lakosú terület központja lehet. A magyar határtól mért légvonalbeli távolsága sokkal jelentősebb (64 km), így Temes megye északnyugati települései ugyanakkor Szeged közvetlen hatása alá kerülhetnek. Közvetlen nagyvárosi vonzáskörzete 700 000 főt érint.

²⁵SZILÁGYI: Érmellék Debrecen vonzásában...

PORNÓI RITA

A tehetségmentés református védőbástyái

Bevezetés

Dolgozatom célja, hogy teljesebb képet nyújtsak a két világháború közötti tehetségpolitika alakulásáról, különös tekintettel az 1941. évre, mikor is állami szintre emelkedett az addig a hagyományosan református berkekben működő tehetséges falusi tanulók támogatásának ügye. Munkám célja, hogy válaszokat találjak a Dunamelléki Református Egyházkerület Könyvtárában talált *1941. sz. körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz* című dokumentum alapján megfogalmazódott kérdésekre. Vagyis, a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter Hóman Bálint által a falusi tehetségekre vonatkozóan megfogalmazott állami elvárások és a református álláspontot közvetítő Harsányi István között felmerülő esetleges ellentétekre.

Mielőtt azonban rátérnénk a dokumentumban foglaltakra, tisztáznunk kell, hogy miért kerülhetett ez a törekvés, mármint a paraszti származású diákok állami támogatásának ügye az oktatáspolitikai fókuszába. E kérdés megválaszolásához bizonyos történelmi és társadalomtörténeti kitekintésre van szükségünk. A világháborút követően a trianoni békeszerződés folyamatát kísérő jelenségek (gondolhatunk itt gazdasági, politikai és társadalmi folyamatokra) az egész magyarságot megbénította és ebből a kilátástalannak tűnő helyzetből minél hamarabb megoldást kellett találni. E folyamatban vállalt jelentős feladatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium¹ élén „gróf Klebelsberg Kunó (1922-től 1931-ig), és Hóman Bálint (1932–1938-ig, illetve 1939-től 1942-ig), akik szakmai hozzáértésükkel járultak hozzá a magyar kultúra megújulásához.”² A társadalom számára kellett kiutat, vezérelvet találni, melynek mentén önerőből sikerülhet megbirkózni a kialakult helyzettel. Ebben segített a két kultúrpolitikus hozzáértő tevékenységével.

A társadalmi rétegződés, a társadalmi státusz nagyban hozzájárult a hómani oktatáspolitikai alakulásához, mert míg elődje Klebelsberg a jövő építését a középosztály gyermekei által látta megvalósulni, így azokat támogatta, addig Hóman a szegény, paraszti származású tehetségeket karolta fel. Hogy miért esett Hóman Bálint választása e társadalmi rétegre, megérthetjük, ha részletesebben megvizsgáljuk a kor társadalmi szerkezetét.

¹Dolgozatom további részében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rövidített formáját a VKM mozaikszót használom. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárát pedig TtREL-ként hivatkozom.

²PORNÓI RITA: A tehetségmentés szerepe a Horthy- rendszer kultúrpolitikájában, *Iskolakultúra*, (2011) 6–7. sz. 123.

A tehetség felkarolásának társadalmi háttere

A társadalomban élő egyének bizonyos (például iskolai végzettséget, foglalkozást, életmódot fókuszba állító) szempontok szerinti hierarchikus rendbe való sorolása adja a társadalmi rétegződést. Magyarországot agrárországnak tekintették, hiszen a paraszti rétegek a századfordulón a társadalom kétharmadát adták. Azonban a probléma a feudális viszonyok fennmaradásában volt, hiszen ha megnézzük a 20. században jellemző birtokviszonyokat, a föld megközelítőleg 40%-a a nagybirtokosok tulajdonát képezte, így a parasztságon belül magas százalékban jelentek meg (40%-ot megközelítően) a föld nélküli elemek. A hazai paraszti polgárosodás viszonylag gyenge bázisára utal, hogy még 1930-ban a kis-közép és gazdagparaszti család az összlakosság egyhatodát, az agrárnépesség egyharmadát tette ki. Az 5–20 holdas parasztok száma 1920-as 255 000-ről 290 000-re emelkedett. Az 1930-as években a következőképpen alakult a mezőgazdaságban dolgozók aránya: a paraszti ösztársadalom 736 975 főt tett ki, ennek 90,7%-a tartozott az 1 kat. holdon aluli – 20 kat. holddal rendelkezők kategóriájába. A legszűkebb réteget 0,8%-al a 100–200 kat. holdas és a 200 kat. holdon felüli területtel rendelkezők alkották. A legrosszabb helyzetben a 15 holdon aluliak voltak, akiknek a földből származó jövedelme csak akkor nyújtott megfelelő biztosítékot az élethez, ha kedvezőek volt a gazdasági körülmények és az időjárási viszonyok. Emellett a birtokosztódás veszélye fenyegette őket, amelynek kivédésére az úgynevezett egykészés szolgált.³ Az agrárnépesség közel kétharmadát Oláh György közíró által megalkotott kifejezéssel élve a „hárommillió koldusként” tartottak számon. Ennek a rétegnek legnagyobb része 5 hold alatti, azaz törpebirtokos, kisbérő, vagy mezőgazdasági munkás volt. Földjükből nem tudtak megélni, de az alapvető élelmiszereket megtermelték. (lásd 1.táblázat) A szegényparasztság rétegéhez tartoztak az uradalmi cselédek és a földnélküli napszámosok, az ő helyzetükbe nem következett be semmiféle javulás.

A városi proletariátus 1930-ra már a kereső réteg 29%-át adta ki. Egyötödük városi cseléd, illetve ipari vagy mezőgazdasági munkát vállaló ingázó napszámos (lásd 2. táblázat). 23%-uk a kereskedelmi banki szférában dolgozott. A fennmaradó részük ipari munkás, illetve bányász volt. A parasztsággal szemben a munkásság jelentős része a 20-as évek második felében már rendelkezett választójoggal.

Igaz, az első világháborút megelőző évtizedben mutatkozott némi társadalomszerkezeti átalakulási lehetőség – gondolunk itt a polgári attitűd megjelenésére – ám a két világháború közötti időszak ezt a folyamatot megakasztotta. A háborút követően lassan indult be a gazdasági stabilitás felé vezető úton Magyarország, majd jött a gazdasági világválság és az újabb „világégés”, melynek következtében főleg az ipari konjunktúra erősödött, az agrárium szerepe mérséklődött. A parasztságnak nem okozott túl nagy előrelépést az 1920-as Nagyatádi-Szabó féle földosztás sem. Az alapvető problémát Szekfű *A harmadik nemzedék és ami utána következik* című művében úgy fogalmazta meg, hogy a háború utáni társadalom úgynevezett neobarokk jellegűt öltött. Szekfű abból indult ki, hogy a XIX. században a régi kultúrák felelevenítésének korszakát éltük, s a XX. század első magyar nemzedéke ennek az utánzásnak másolásából nőtt fel.

³GYÁNI GÁBOR–KÖVÉR GYÖRGY: *Magyarország társadalomtörténete*. Bp., 2006. 309.

Az iskolai végzettség alakulását nevezhetjük a kulturális szint fokmérőjének is, hisz az iskolázottság minél szélesebb társadalmi rétegekre történő kiterjesztése szavatolhatja egy ország társadalmi, gazdasági fejlődését. A 20. század iskoláztatásának megalapozása az 1868. évi XXXVIII. tc., a népiskolai közoktatás tárgyában hozott rendelethez köthető, mely többek között kimondta, hogy minden gyermek 6 éves korától egészen 12 illetve 15 éves koráig tanköteles.⁴ Az 1900/1901-es tanévben 2,3 millió gyermek vett részt az alapfokú oktatásban, több mint 50 ezer pedig a polgári iskolák padjaiban ült. Az 1913/1914-es, a világháborút kitörését megelőző időszakban százezerre növekedett a polgári iskolai tanulók száma. Az állami, önkormányzati és egyházi iskolák száma – beleértve a polgári iskolákat is – 16–17 ezer volt. 1900 és 1913 között az oktatók száma a következő változást mutatta: 30 ezerrel 40 ezerre emelkedett, vagyis 10 ezerrel nőtt számuk. Egyrészt demográfiai okokra visszavezethetően, illetve az általános műveltséget adó tanyai iskolák szervezéséből fakadóan az iskolába járó gyermekek számának növekedését figyelhetjük meg. 1920-ban az alapfokú oktatásban részt vevők száma 1,1–1,2 millió fő körül mozgott és 1938-ig 1–1,4 millió főben realizálódott. Az 1940–1942-ben megfigyelt adatok a területi változásokból magyarázhatóan több, 1,9–2 millió gyermeket mutatott az alapfokú oktatásban. A polgári iskolák tanulóinak száma 70–80 ezerről 170–200 ezerre emelkedett. Ugyanakkor 1920-as adatok szerint a 60 éven felüliek 33%-a egy osztályt sem végzett el; ez az arány a fiatalabb korosztályoknál, az 50–59 éveseknél 25%-ra, a 40–49 évesek csoportjánál 15%-ra csökkent.

A mellékletben található 3. táblázat jól mutatja az analfabetizmus arányának alakulását 1900-ban. Ez az arányszám a későbbi években mérséklődik, de 1910-ben a magyar társadalomban még mindig több mint egymillió fő az írni-olvasni nem tudók száma. Az 1920-as évekre 850 ezerre, az 1930-as évekre pedig 670 ezerre csökkent ez a szám. Ha szemügyre vesszük a 4. és 5. táblázat adatait, azt láthatjuk, hogy a középfokú oktatásban részt vevő középiskolai tanulók száma fokozatos emelkedést mutat. Ugyanígy az egyetemi szinten is növekedő számok mutatkoznak.

Felmerülhet a kérdés, hogy az iskolába kerülő diákok mennyiségi növekedése milyen minőségi tudással párosult? A 6. táblázat mutatja az 1930/31 iskolai évben a fiúiskolákban sikerrel érettségizettek megoszlását tanulmányi eredmény szerint százalékosan, mely alapján láthatjuk, hogy az elért jeles eredmények százalékos aránya igen szerény volt. Az 1928/29-es tanév végén a kereskedelmi fiúiskolákban a tanulók 38%-a, a női iskolákban 22%-a nem felelt meg a vizsgákon. Ugyanebben az évben 12 fiúiskola adatait figyelve, 40%-ot is meghaladta a bukottak aránya. A fiú középiskolákban 18,6%, a lányoknál 4% volt a bukási arány. Az 1929/30-as tanévben 7190 középiskolai tanuló jelentkezett érettségi vizsgára, ebből 6184, vagyis 86%-uk teljesített az elvárásoknak megfelelően. A kereskedelmikben 2676 jelentkező közül 2026-nak, vagyis 75,7%-nak sikerült letenni a vizsgát. A középiskolákban az érettségi eredményeket tekintve a következőket mutatta a kép: jeles: 17,7%, jó: 30,1%. Felső kereskedelmiben jeles eredményt értek százalékos aránya: 11,5 %, jó: 25,5%.⁵

⁴1868. évi XXXVIII. tc. <http://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> (Letöltve: 2012. április 9.)

⁵TIMÁR LAJOS: A középfokú oktatási rendszer intézményei és társadalmi arculatuk a két világháború közötti Magyarországon. *Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században. Tanulmányok.* Szerk.: FEITL ISTVÁN–SIPOS ANDRÁS. Bp., 2004. 68.

A tanulók nagy része olyan anyagi helyzettel rendelkezett, ami a szorosan vett iskolai feladatok elvégzésén túl nem adott sem időt, sem módot az önművelődés lehetőségére, mely az értelmiségi lét alapja. Az 1920-as évek közepétől egyre inkább megjelenik a kritikai hang; például egy 1926/27 évi felső kereskedelmi iskola értesítőjében olvashatjuk, hogy „a gimnáziumból és reáliskolából érkező tanulók készültsége sem kielégítő már, illetve gyengébb, mint azelőtt volt”,⁶ vagy a pécsi iskola igazgatója a következőképpen látja a helyzetet: „A középiskolából általában gyenge tanulmányanyagot kapunk”⁷ és még folytathatnám a sort számos oktatáspolitikai szakember erre vonatkozó véleményével. Vagyis, a két világháború közötti időszak gazdasági-társadalmi viszonyaira és az oktatásban megfigyelhető felhígulásra adott válasznak is tekinthetjük e tehetségmentő mozgalmakat.

A tehetséggazdálkodás hómáni elképzelése

E rövid bevezető után térjünk rá a dolgozatom elején említett 1941-ben közreadott dokumentumra „az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz” szóló körlevélre, mely az oktatáspolitikában megjelenő tehetséggazdálkodás elgondolásokat részletezte. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter körlevelében – melyet a Református Konvent nagyméltóságú és főtiszteletű Elnökségének címezett – a tehetséges falusi szegény tanulók iskoláztatásának ügye került fókuszba. Kifejti, hogy különösen számít a református egyház odaadó támogatására, hiszen az államilag támogatott tehetségmentés gondolata és a gyakorlatban végrehajtott kísérletek Sárospatakról indultak „hódító” útjukra. Szükségesnek látja, hogy a VKM alá eső vidéki gimnáziumok mellett a három nagy magyar egyház – a római katolikus, a református és az evangélikus, melyekben a gimnáziumi tanulóság 40%-a tanul – létesítsen e célra különösen nevelési alapot. A következőkben azt a hat elvet olvashatjuk, melyet Hóman tűzött ki a falusi tehetségvédő intézmény elé:

1. A létesített alaptól csak a tényleg tehetséges falusi származású magyar fiúk gimnáziumi tanulmányainak támogatására lehet felhasználni.
2. A tanulók kiválasztásának a következő módon kell folynia: a népiskolai tanító a IV–VI. osztályt végzett, de 13. életévét be nem töltött „kitűnőnek ismert” diákkal kitölteti a gimnáziumból kapott írásbeli feladatot; amikor ez készen van, ezzel együtt a gimnázium igazgatójához beküldi a szülői nyilatkozatot, a tanuló jellemzését tartalmazó minősítő lapot. A versenyvizsgára behívottak a gimnázium hat tagú bizottsága előtt tesznek mind írásbeli, mind szóbeli vizsgát; a kiválasztási rendszer után az arra érdemesek tandíjmentesen végezhetik gimnáziumi tanulmányaikat. Elhelyezésükkel kapcsolatban mind internátusokban, mind családoknál történik.
3. Abban az esetben, ha a tanuló a tanév során nem az elvártaknak megfelelően végzi tanulmányait, vagy magaviselete nem megfelelő, a nevelő ösztöndíj megvonandó.

⁶Uo. 68.

⁷Uo. 68.

4. Az ösztöndíjas szegény falusi gyerekeknek „csak vidéki városokban, községekben” található gimnáziumokat jelölték ki, ahol az iskola színvonalát emelheti az ösztöndíjasok szorgalma és az esetleges jobb benépesülést is szolgálhatja jelenlétük.

5. Az elképzeléseknek megfelelően évente 250, nyolc éven át pedig 2000 szegény falusi gyermek iskoláztatásának ügyét kell megvalósítani, ami körülbelül az „elkallódó” falusi gyerekek felét teszi ki. Hóman számításai szerint a református egyház által évente 32–34 első tehetséges diák felvétele és elhelyezése várható el.

6. Fokozatosan nyolc év alatt kiteljesedő szükséglet fedezése a következő bevételekből tevődött össze: az elégtelennel záró tanulóktól 25 pengős javítóvizsga járulékából, az ismétlőknek a tandíj 50%-ának befizetéséből, illetve a felvételikor szedett 2,5 pengős járulékából. Ehhez jön még a szülők hozzájárulása anyagi helyzetéhez mérten, ami nem haladja meg a tanuló éves ellátási összegének 5%-át. E kereteket tovább fogja gyarapítani az 1930. évi VII. tc. alapján szedett 1 pengős összeg 20%-ának e célra történő felhasználása. Így az államkincstár megterhelése nélkül lehet ezt a tehetségmentést végrehajtani, az egyházak részt vállalásával.

A fent megfogalmazott járulékokat minden magyar nyelvű „állami, katolikus, községi, izraelita felekezeti, társulati (egyesületi) és magánjellegű fiú- és lánygimnáziumok nyilvános és magántanulótól”⁸ a tehetségesnek ítélt falusi diákok gimnáziumi tanulmányainak támogatására szedték be. A „támogatói” hozzájárulásnak is nevezhető díjakat az adott gimnázium igazgatója szedte be és a Horthy Miklós Ösztöndíjalap megadott postatakarékpénztári csekkszámlájára fizette be. Az ismétlő diákok által befizetett összeget pedig a tanuló fizette be a tanára által kitöltött csekklap segítségével. A javítóvizsgákból származó összeget az iskolai év végén az ún. díjnyilvántartó könyvhöz csatolt jegyzékbe kellett beilleszteni. A Horthy Miklós Ösztöndíjalap költségén iskoláztatott tanulók abban az esetben, ha az iskolai év végén legalább a rendes tantárgyak feléből nem érték el a jeles osztályzatot, vagy súlyos fegyelmi vétséget követtek el elvesztették ösztöndíjukat.

Harsányi István reflektációja Hóman koncepciójára

A VKM 1941. szeptember 9-én kelt 57.436/1941. V.ü.o. számú református egyetemi konventhez intézett iratára reagálva született meg Harsányi István református gimnáziumi tanár, a sárospataki tehetségkutatás szervezőjének 1941. december 2-án kelt javaslata, melynek első soraiban a csatlakozás szükségességét hangsúlyozza, hiszen a szegény sorsú, ám tehetséges református magyar fiatalok céltudatos iskoláztatása már négy százados hagyománya a református nevelésügynek. E tehetségkutató és -mentő munka a sárospataki református főiskola kezdeményezésére jött létre a református gimnáziumokban. Minden külső támogatást nélkülözve csupán „református hittel és öntudatos magyar akarattal”⁹ szervezték meg és erősítették a tehetségmentést erős mozgalommá, amely az 1941. szeptember 9-én datált rendelet által, a „nevelési alap” megteremtésével országos jelenséggé nőtte ki magát. Vagyis, a tehetségkutatás terén a református gimnáziumok által létrehozott alapelvek szerint

⁸1941. sz. körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz. H.n., É.n.

⁹Uo. 7.

a Magyarországon található és rendelkezésre álló gimnáziumokat bekapcsolták a munkába. Emellett azonban Hóman Bálint felhívta a három egyház figyelmét arra, hogy nekik is az állam által létesített nevelési alaphoz hasonló alapot kell létrehozniuk. „református egyházunk intézményesen csatlakozzék ahhoz a komoly szervezet létesítése által megerősített mozgalomhoz, amelynek eszméje úgyszólván tőle indult ki, s amelynek célkitűzéseit úgyszólván teljes egészében átvette a kultuskormány.”¹⁰ Az állami intézkedésekhez a következő megjegyzéseket fűzi Harsányi: az ösztöndíjasok elhelyezése kérdésében a nevelőotthonok és internátusi elhelyezést tartja a legcélszerűbbnek, családoknál való elhelyezést csak nagyon indokolt helyzetekben pártolja. Véleménye szerint az internátusi keretek között kapja meg a gyermek a legkorszerűbb nevelést, és a református gimnáziumok mellett szinte minden esetben található internátus. Budapest és nagyobb városok (Debrecen, Kolozsvár) kizárását a programból nem tartja indokoltnak. Beszámol arról, hogy Budapesten most épül egy internátus, mely 10 ösztöndíjas szegény sorsú gyermek befogadásáról tud gondoskodni. A másik érv a fővárosban található számtalan művelődési lehetőség elérése. Debrecen és Kolozsvár pedig, mint tudjuk a magyar reformátusság központjai.

Az anyagi fedezetül előirányzott 1930.VII. tc. alapján szedett 1 pengő járulék 20%-ának a tehetségmentésre fordítását törvénymódosítás során akarták biztosítani. Az elemi iskolások beíratási díja 1 pengő, ennek a felét, azaz 50 fillért a tanulók tankönyvtámogatására fordítanak, 50 fillért pedig a népiskolai tanítók gyermekeinek tanulmányi támogatására. Vagyis a járulék megnyirbálása és egyéb célokra való felhasználása a tanári társadalomból ellenállást váltott volna ki a tehetségmentő mozgalommal szemben. Holott éppen az ellenkezőjét, vagyis támogatásuk kivívását kellett volna elérni, hisz munkájuk nélkül a tehetségkutató munka elképzelhetetlen és kivitelezhetetlen. A felvázolt módosítás csak akkor és abban az esetben lehetséges, ha megvalósítható a 20 filléres emelés, amit az áremelkedéssel lehet indokolni. Az állam megjegyzése mely szerint: „A tervezet szerint tehát az alap előreláthatólag az államkincstár megterhelése nélkül fogja megoldani a feladatát.”¹¹ Nem szabad ugyanakkor hangoztatni, hogy az állam mindenfajta megterhelése nélkül fogja végrehajtani a tervezetet, hiszen inkább az anyagi erőforrások bevonásával kéne, hogy példát mutasson az ügy iránt. A tehetségkutató munka anyagi feltételeinek megteremtése nem mondható a legszerencsésebbnek, mert nagy részben azokat a szülőket terhelik az alap fizetésével, akik meglehet, saját maguk is anyagi gondokkal küzdenek és csak nagy nehézségek árán tudják előteremteni a tandíj összegét. De talán a befizetés bizonyos társadalmi felelősséggel párosul, remélték. Emellett feltétlenül szükséges az állam és az egyház felől jövő támogatás. Arra az időre, míg az állami és egyházi pénzforrások nem állnak rendelkezésre a nemes ügyért a konvent elnöksége átmenetileg fogadja el az állami intézkedéseket. Ennek alapján minden református gimnázium és leánygimnázium igazgatóságának felhívják a figyelmét, hogy az 1941/42. iskolai évtől kezdve „minden rendes- és magántanulótól szedessen a második félévi tandíjjal együtt 2,50 pengőt, minden javítóvizsgát tevőtől 25 pengőt, az 1942–43. iskolai évtől kezdve minden ismétlőtől 50 pengőt.”¹² Javasolja továbbá

¹⁰Uo. 8.

¹¹Uo. 9.

¹²Uo. 10.

Harsányi, hogy a református egyház, ha lehetősége adódik, ne rendelkezze az 1930:VII. tc. 2. pontjában foglaltakkal (a már említett okok miatt), csak abban az esetben, ha a törvénymódosítás hatására 20%-al növelik a járulékot. Harsányi az összeg előteremtésének egyik lehetőségét az aggregényadóban és a hadmentességi adóban látja, mely adónemek óriási összegekkel erősítenék a nevelési alapot. Ugyanis csupán a járulékból befolyó összegből a református egyház sem tudja fizetni az évenként 33–34 első osztályos tanulót, mely nyolc évre kiszámítva 260 tanulót jelent. A tandíjmentességet megadva egy tanulóra szánt összeg körülbelül 600 pengő/tanuló/év. A VKM adatai alapján 1940–1941-es adatok szerint 13 057 tanuló után 2,50 pengő járulékból 32 750 P, 1 124 javítóvizsgás után 27 500 P, 271 ismétlő után 12 500 P, összesen tehát 72 750 P összeg folya be a református gimnáziumoktól és leánygimnáziumoktól.¹³ Ez az összeg 600 P-vel számítva 129 tanulóknak nyújt fedezetet költségeik térítésére, vagyis 139 fő taníttatása csupán erre az alapra támaszkodva lehetetlen. Ha számításba vesszük azt a tényt, hogy a 25 P-s és 50 P-s „járulék” kiszabásával csökkenni fog azoknak a diákoknak a száma, akik javító és ismétlő vizsgát szeretnének tenni, ezzel is csökkenni fog a fedezet, hisz a diákok egyrészt szorgalmasabban fognak tanulni a kiadás elkerülése végett, illetve a tanárok jobban elgondolkoznak azon, kiket kell igazán megbuktatni, így talán követelményrendszerükben enyhülni fog a szigor. Mindezeket egybevetve olyan 60 000 P-re becsüli a járulékból befolyt összeget. A református egyháznak plusz bevételre van szüksége ahhoz, hogy ebben az átmeneti állapotban (mivel az állam segítségére még várni kell) a hiányzó fedezetet pótolni tudja. Ez 160 tanuló után 600 P-t számítva 96.000 P. Így a következő bevételi forrásokra hívja fel a figyelmet:

A református közalapnak kell vállalnia, hogy bevételének tetemes részét a tehetségkutatás céljára áldozza, hisz célja az „Egyetemes egyházi érdekeket szolgáló köznevelési és közművelődési intézmények létesítése és fenntartása”¹⁴ – a tehetségmentő mozgalom pedig feltétlen ide sorolható. Mivel a tehetségmentés egyetemes, nemzeti és egyházi misszió egyszerre, társadalmi és egyházi feladat, fontos, hogy minden egyház vegye ki a részét a mozgalom teréből. A konvent hívja fel minden egyházkerületet, hogy mindenhol ösztöndíjakat létesítsenek, amit csak az adott egyházmegyéből jövő diák használhatna fel, a kijelölt gimnáziumokban és szakiskolákban. A képességvizsgálatra utazás költségeit az egyházközségek biztosítsák. A református gimnáziumok a sárospataki és a hódmezővásárhelyi példa alapján teremtsenek elő önálló nevelési alapokat. A református tehetségmentés sikeres megvalósulásának elengedhetetlen feltétele egy központi szerv felállítása, mely részletes kimutatással rendelkezve felmérné a várható szükségleteket, és hogy milyen iskolák lehetnek a tehetségmentés színterei. Ez a bizottság lenne felelős a rendelkezésre álló összeg helyes felhasználására. A bizottságnak kis létszámúnak kell lenni: a középiskola ügyeivel foglalkozó pedagógusok, a lelkipásztorok és a tanítószak alkotnák. A félévenként leadott bizottsági jelentések eredményeit, tapasztalatait fogadnák el, dolgozzák fel és értékelnék. A tehetség ügyében minden iskola támogatja a központilag megszervezésre kerülő bizottság felállítását és részt vállalnak a szervező, kiválogató és nevelő munkában. Az 1942–1943. iskolai tanévben összesen 9 új iskolában

¹³Uo. 11.

¹⁴Uo. 12.

kezdődne meg a tehetségmentési munka: Gyöng, Hajdúnánás, Kiskunhalas, Kolozsvár, Mezőtúr, Pápa, Rimaszombat, Sepsiszentgyörgy, Zilah. Tízedikként csatlakozik Szeghalom, ahol már korábban is folyt tehetségmentési munka. A következő iskolai évben 30–40 első gimnazista kezdheti meg a tanulmányait, a már eddig is tevékenykedő Sárospatak, Hódmezővásárhely, Miskolc, Nagykőrös egy-egy tanulót indíthat el gimnáziumi tanulmányaiban. 1943 szeptemberétől a következő gimnáziumok jönnek: Békés, Csurgó, Hajdúbozsó, Karcag, Kecskemét, Marosvásárhely, Máramaros, Székelyudvarhely. 1944-ben csatlakozhatna Budapest, Debrecen, Hódmezővásárhely, Kisújszállás, Kunszentmiklós, Miskolc, Nagykőrös, Sárospatak, Szatmárnémeti. Mindig a tanulók eredménye, és az adott viszonyok között mutatkozó szükség szabja meg, melyik iskolába hány tehetséges tanuló vesznek fel. 1942 májusában Sárospatakon tartják a tehetségvizsgát, 1943-ban Hódmezővásárhelyen, 1944-ben Miskolcon. A bekapcsolódó iskolák képviselői küldjenek egy-egy megfigyelőt a fenti helyekre.¹⁵ A tehetségmentő munkát a gimnáziumok a tanítóság nélkül nem tudják megvalósítani, a tehetséges tanulók kiválogatása és előkészítése az ő feladatuk. Olyan körülményeket kell teremteni, amelyek segítségével szolgálnak a szellemi, lelki és jellemi értékek kibontakoztatásához. Munkájában nagy segítségül szolgálhat a gyülekezet lelkipásztora, ugyanis ők ketten döntenek el, jelentkezhet-e a gyermek képességvizsgálatra. Harsányi az eredményesség jegyében egy kis füzet szerkesztésének szükségességét hirdeti, mely röpiratszerűen minden aktuálisan felmerülő kérdésre választ ad.

A jövőre vonatkozóan Harsányi 7 pontban foglalja össze a legfontosabb célkitűzéseket, melyek megvethetik a tehetségek kiválogatásának alapját és a tehetségkutatói munka sikerességét:

- 1) A vizsgálatokat egységes szempont szerint kell végrehajtani.
- 2) Az adott iskolából a tehetségkutatói munka irányítóinak tudnia kell, hogyan is zajlik egy vizsga.
- 3) Egységes vizsgalapok, jelentőlapok.
- 4) Az elbírálás a következőképpen alakul: 1-es számmal jelölik azokat a tanulókat, akik érdemesek a felvételre, vagyis a bizottság javasolja a programba való felvételét. 2-essel, akik nem olyan kiválóan szerepeltek, de a jövőben megvan rá a lehetőség, hogy jó diák válják belőlük. 3-assal jelölik azokat a tanulókat, akiket nem javasolnak felvételre.
- 5) A vizsgát két napig tart, mely lehetőséget ad az alaposabb megfigyelésre.
- 6) Az eddig megtartott versenyvizsgák menetéről kis füzetet kell kiadni, mely tartalmazza a bevált vizsgáztatási módokat.
- 7) A vizsgák május-júniusra legyenek kiírva, hogy a központi bizottság még a június folyamán dönthessen az eredményről.¹⁶

A felvett diákok nevelésével kapcsolatban a következő gondolatokat fogalmazza meg Harsányi István: „a nevelés legelső szempontjai értelmében református egyházhöz, nemzethez, néposztályhoz cselekvően hűséges, Istentől nyert adottságai mérté-

¹⁵HARSÁNYI ISTVÁN: *Református gimnáziumaink Tehetségkutató munkája*. Sárospatak. 1941.

¹⁶1941. sz. körlevél az egyetemes tanügyi bizottság t. tagjaihoz, továbbá a református közép- és középfokú iskolák fenntartóihoz. 18–19.

kében értékes és felelős társadalomtag nevelése a cél. A kiválasztottak nevelése közösségben s a közösségért történik.”¹⁷

A református iskolák „versenye” a tehetséges falusi diákok taníttatásáért

Régen az ország iskolájának nevezték az egy-egy egyházkerülethez tartozó kollégiumot, melyek vonzásköre természetesen túl is mutathatott adott egyházkerület határán. Debrecen partikuláinak jelentős része az egyházkerületen kívül feküdt. Az alapítványok, a város és az egyházkerület által adományozott összegek már a 19. század óta jelentősen hozzájárultak a református oktatás fenntartásához és fejlesztéséhez. A kollégium fenntartásán, tanárok fizetésén túl a fent említett adakozás révén befolyt összeggel tudták támogatni az arra érdemes, szorgalmas, református iskolákban tanulókat, így például egy 1910-es adat szerint ebben az évben 918 948 aranykoronára rúgott a támogatás.¹⁸ Az 1800-as években is az alapítvány által azok a diákok voltak támogathatók, akik jó tanulók, jó magaviseletűek és szegények voltak. Az alapítványok egy részének persze voltak külön saját kikötéseik, de erre most ebben a munkában nem kívánunk kitérni. Az Osztrák Magyar Monarchia 1918-as összeomlása utáni időszakot a református egyház is megsínylette. Az alapítvány megmaradt pénztőkéje az inflációban elértéktelenedett. Azonban a nem kötvények formájában befektetett tőke, vagyis a földbirtok megmaradt. Az alapítványok és a diákjóléti szervezetek által gyűjtött összegek tehát nagy részben a szegény sorsú diákok iskolai támogatását szolgálta. A kollégiumok tanárai és a vezetői fontosnak tartották e diákokat hozzásegíteni továbbtanulásukhoz, így alakulhatott ki a kollégium szociális támogatási rendszere. A kollégiumi hagyományok továbbélése széles lehetőséget teremtett a kedvezmények eléréséhez, ezért alakulhatott úgy, hogy a református gimnáziumokban az 1907/1908. tanévben az őstermelők aránya 23%, a tisztviselőké 22%, az értelmiségé 20%, iparosoké 13% kereskedőké 10% volt. Az 1925/26-os évben az őstermelők arányszáma 25%-ra, az iparosoké 15,9%-ra, köztisztviselőké 14,8%-ra, a tanítóké, tanároké, lelkészeké 13,5%-ra változott. A fent említett időpontban a diákság származását tekintve megfigyelhetjük (7. táblázat), hogy a földműves származás aránya százalékosan a legmagasabb.¹⁹ Vagyis a fent említett 98 333 diákból 53% élvezett valamilyen támogatást a kollégium részéről, ami 51 724 gyermeket jelent.

A debreceni Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban végzett kutatásaim során érdekes levélváltásokra akadtam az iskolák tehetségkutató programjával kapcsolatosan. A levelekből egyértelműen kiderül, hogy a tehetségkutató programba való bekerülés komoly presztízsértékkel bírt. A Tiszántúli Református Egyházkerület püspöki hivatalába 1941. szeptember 30-án érkezett levél ékes bizonyítéka annak, hogy a tehetségmentés milyen fontos szerepet töltött be a református gimnáziumokban; már-már presztízs kérdéssé vált, mely gimnáziumok lesznek kijelölve a tehetségek számára. A szeghalmi Péter András Gimnázium igazgatója a következőket írja a püspöknek: méltatlannak érzi, hogy az iskola munkáját, berende-

¹⁷Uo. 19.

¹⁸A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1988.

¹⁹Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

zését olyan gimnáziumokkal vetik össze, amelyek már évszázados múlttal rendelkeznek, s ez a tehetségápolás kérdésében is kifejeződik. Továbbá kifejti, hogy mivel minden református iskola megalapításától kezdve kötelességének érezte és érzi a tehetségek kutatását és ápolását, így egy iskola sem követelhet magának semmiféle előjogot a tehetségmentő munkában. Levelében még saját munkásságával is megerősíti, mely szerint Nagy László, ahogy ő nevezi „a magyar tehetségvizsgáló pedagógus” mellett dolgozott a pszichotechnikai laboratóriumban, és a szeghalmi környezetben igenis megfelelő környezetbe/kezekbe kerülnének a tehetséges ifjak.²⁰

Egy másik, 1941. szeptember 30-án kelt levélben, a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziuma nevében ír az igazgató, melyben 40 000 P-ös építési segélyért folyomodik, amivel a felépítésre váró népfőiskola és a tehetségmentésben oly fontos szerepet játszó Tanyai Tanulók Otthona építését kívánta elősegíteni. Ennek szükségességét alátámasztva közli, hogy 1939. december 26–31-ig megrendezésre kerülő népfőiskolai előadásokon 32 fő jelent meg, a következő évben pedig bővült a létszám, hisz Békés, Csongrád, Csanád megye községeiből is jöttek az érdeklődők. Ezzel szoros összefüggésben működik a Tanyai Tanulók Otthona, ahol pedig a legkiválóbb, a tehetségvizsgán legjobban teljesítő paraszti származású gyermekek tanulhatnak (4 évfolyamon 17 tanulóval). Ennek fejlesztését Hódmezővásárhely települési viszonyai indokolják, vagyis a város vonzáskörzetében található tanyavilág és az ott élő 20 000 magyar, akiknek gyermekei a szegénység, vagy a nagy távolságok következtében az elemi iskola elvégzése után képzés nélkül maradnak.²¹

Az 1942/2584. számú levélben a hajdúböszörményi Bocskay Gimnázium és Kálvineum Fiúinternátus azt a kérelmet fogalmazza meg, hogy az 1942/43. iskolai tanévtől a tehetségvizsgálatok során arra alkalmasnak ítélt falusi tehetségek közül 30-at a hajdúböszörményi gimnáziumban helyezzenek el. Mindezt érvek sokaságával támasztják alá: az iskola tárgyi feltételeinek részletes elemzésétől az iskolai életen át a hitoktatás fontosságának hangsúlyozásával bezárólag. Azonban a válaszlévelből kiderült: ezt a lehetőséget nem kapták meg.²² A Bocskay Gimnázium tanári karának október 13-án tartott bizalmas értekezletének jegyzőkönyve szerint az igazgató bemutatja a „V.K.M. urnak a főtiszteletű püspök urhoz intézett 106.979/1942 VI. 1. sz. határozatát.” Az ebben foglaltak szerint a tehetséges falusi származású fiatalok elhelyezésére az arra érdemes gimnáziumok kiválasztása „bizonyos szempontok szerint történt” – ennek a szempontrendszernek a hajdúböszörményi iskola pedig nem felelt meg. Mindazonáltal hozzátették, hogy abban az esetben, ha a „szelekció fokozottabb alkalmazása” és az eredmények fokozása megtörténik, a jövőben lehetőségük lesz, mint tehetséget „befogadó” gimnáziumként funkcionálni. Ezt az iskola és a tanári kar tudomásul vette, azonban néhány gondolatot megfogalmaztak a döntéssel kapcsolatban: „A miniszteri leirat azon megjegyzéséből, hogy az intézetek kiválasztása bizonyos szempontok szerint történik, igazolva látjuk azt az aggodalmunkat, amit 189/1942. sz. határozatunkban kifejeztünk, amikor véleményadásra voltunk felszólítva a tehetséges szegény gyermekek iskoláztatásának egységes intézésére vonatkozólag. Akkor az egyetemes konventhez intézett javaslatunkban kétsé-

²⁰TtREL I.1.c. (1941) 403.

²¹TtREL I. 1. c. (1941) 403.

²²TtREL I.1.c. (1942) 418.

günket fejeztük ki, hogy egyes intézetek kiválasztása a tehetséges gyermekek szempontjából sikerre vezet e, mert nem tudjuk, mi szabja meg a kívánt feltételeket.”²³ Vagyis 1942-ben még nem volt világos mindenki számára az a szempontrendszer, ami alapján a gimnáziumokat a tehetségmentő munkára kiválasztották. De ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a két világháború közötti oktatáspolitikai tehetségmentő intézkedései mind a magyarság társadalmi és kulturális erősödéséhez járultak hozzá.

²³TtREL I.1.c. (1942) 427.

MELLÉKLET

1. táblázat. Földbirtok tulajdonosok száma és aránya birtoknagyság szerint, Horvát-Szlavónországgal együtt, 1910, 1930.

Nagyságkategória, kat. hold	1910		1930	
	Földbirtok tulajdo- nos	%	Földbirtok tulajdo- nos	%
1000–	2 066	0,08	637	0,05
200–1000	7 502	0,28	3 082	0,24
100–200	10 064	0,37	4 105	0,32
50–100	31 913	1,18	12 027	0,94
20–50	199 437	7,39	2 530	4,88
10–20	438 861	16,27	24 537	9,71
5–10	625 104	23,17	190 714	14,88
1–5	1 100 071	40,78	564 343	44,02
–1	282 436	10,48	320 060	24,96
Együtt	2 697 454	100,00	1 282 035	100,00

Forrás: Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

2. táblázat. Gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások, napszámosok száma, 1910, 1930.

	1910**	1930
*Önálló és segítő családtag együtt ** Horvát-Szlavónországgal együtt		
Gazdasági cseléd*	551 722	215 896
Mezőgazdasági munkás, napszámos	1 278 263	472 749

Forrás: Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

3. táblázat. A 15 évesnél idősebb, írni-olvasni nem tudó népesség aránya anyanyelv és életkor szerint 1900-ban (%-ban).

Nemzetiség	Korcsoport						
	15–19	20–29	30–39	40–9	50–59	60–69	70–
Magyar	12,1	13,0	19,1	25,1	29,6	38,2	44,8
Német	8,3	8,2	12,0	14,8	17,3	22,7	28,6
Szlovák	18,2	19,8	25,7	33,5	41,9	56,1	66,5
Román	59,0	60,5	68,8	75,8	81,2	87,4	91,8
Rutén	68,2	75,1	83,4	86,6	90,2	94,7	95,8
Horvát	15,8	18,5	26,0	32,2	40,1	58,4	68,5
Szerb	30,7	34,0	40,0	47,2	55,6	67,5	74,0
Egyéb	33,4	33,7	39,6	48,1	51,5	59,8	64,7
Együtt	25,1	28,2	38,1	46,1	52,9	61,2	67,0

Forrás: Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

4. táblázat A középfokú oktatásban részesültek száma, 1920–1949

Év	Középiskolai tanulók száma (1000 fő)	Középiskolai végzettséggel rendelkezők (1000 fő)	Ebből nők (%)
1920	70,6	209,9	20,2
1930	85,0	274,8	22,9
1941	119,3	266,4	19,2
1949	82,1	356,5	31,2

Év	Középiskolai tanulók száma (1000 fő)	Középiskolai végzettséggel rendelkezők (1000 fő)	Ebből nők (%)

Forrás: Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

5. táblázat Az egyetemek és főiskolák nappali tagozatos hallgatóinak száma tanulmányi területek szerint, 1910–1950 (1000 fő)

Tanév	Összesen	Műszaki	Orvosi	Közgazdasági	Jogi	Pedagógiai	Egyéb*
* mezőgazdasági, állatorvosi, természettud., művészeti							
1910/11	14,0	1,7	2,9	–	6,0	1,3	2,1
1920/21	14,3	3,6	4,7	1,1	2,8	1,2	0,9
1930/31	16,1	1,5	2,4	1,5	5,4	2,7	2,6
1940/41	17,3	2,1	2,2	1,8	5,4	2,3	3,5
1950/51	26,5	7,1	4,7	2,0	1,3	5,0	6,4

Forrás: Magyarország a XX. században, II. kötet (Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság). Szerk.: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN. Szekszárd, 1996.

6. táblázat Az 1930/31. iskolai évben a fiúiskolákban sikerrel érettségizettek megoszlása tanulmányi eredmény szerint (%)

	Jelesen	Jól	Egyszerűen
Gimnáziumok	22,0	32,0	46,0
Reálgimnáziumok	14,5	28,0	57,5
Reáliskolák	11,8	25,5	62,7
Felső kereskedelmi iskolák	8,3	21,7	70,0

Forrás: Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19–20. században. Tanulmányok. Szerk.: FEITL ISTVÁN–SIPOS ANDRÁS. Bp., 2004.

7. táblázat A Kollégium diákságának létszáma 1849–1943. között 98.333 fő volt, tagozatonként a következőképpen oszlott meg származási arányuk

Származás	Szám	%-os arány
földműves	23045	23,4
iparos	17427	17,7
tisztviselő	14955	15,2
lelkész pedagógus	14049	14,3
ismeretlen foglalkozású	8160	8,3
kereskedő	7842	8
árva, félárva	5284	5,4
szabadfoglalkozású ért.	4224	4,3
földbirtokos	3347	3,4

Forrás: *A Debreceni Református Kollégium története.* Szerk.: BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1988.

MÁTÉ KRISZTINA

Át-járás a felnőttkori tanulás területén

Bevezetés

Dolgozatunkban áttekintjük a járási és kistérségi rendszerek működését, feladatköröit és esetleges koncepcióit a felnőttoktatás területén, párhuzamot állítva egy nemzetközi példával. Kitekintést teszünk Németországra, ahol a közigazgatási rendszerben szintén jelen vannak a járások, melyek feladatköröi igen széles skálán mozognak. A német járások feladatainak egy részét a helyi törvények szabják meg, melyek minden régióban különbözőek, így többek között az állami felnőttoktatási intézmények felügyeletének ellátása is a helyi törvények függvénye.

A kutatás elsősorban összehasonlító dokumentumelemzésen alapul, amely többek között a Lebenslanges Lernen, azaz az élethosszig tartó tanulás németországi fogalmi rendszerét (Volksbildung, Erwachsenenbildung, Weiterbildung) veti össze a magyar felnőttoktatás/képzés/nevelés fogalmi hármásával, valamint az egyes közigazgatási egységek felnőttképzés területén betöltött szerepével, hazai és német oldalon.

Az összehasonlítás, az elemzés számos ponton nehézségbe ütközik, többek között azért, mert a felnőttoktatás intézményrendszere a német oktatási rendszer negyedik pillérét képezi, ellentétben a magyar felnőttoktatás helyzetével. A magyar járási rendszert követő, majd megelőző kistérségi rendszer funkcionálisan eltér, alulmarad a német járási rendszertől, még most szerveződnek az ahhoz hasonló feladatkörök. A kistérségek, főként a hátrányos helyzetű vidéki térségek konkrét felnőttképzési koncepcióval nem rendelkeznek, a felnőttképzés eseti jellegű. Inkább munkaügyi központokhoz köthető képzések vannak jelen térségi szinten, a nem formális tanulási alkalmak jelenléte inkább községi szinten figyelhető meg, leginkább közművelődési programok keretében.

Dolgozatunk így három fő vonalat visz végig, egyrészt megvizsgáljuk, hogy mi jellemezte a szocializmus felnőttképzési, művelődési tevékenységét, utalást téve a járási rendszer felépítésére, hatáskörére. Ezt követően fontosnak véljük bemutatni a jelenlegi kistérségi rendszer kialakulásának felvázolását, valamint tevékenységi körét, hangsúlyt helyezve a kistérség, mint közigazgatási egység felnőttkori tanulásban betöltött szerepére. Elemzésünket egyfajta jövőbe tekintéssel zárjuk. Végezetül pedig kitekintést teszünk Németországra, annak felnőttképzési múltjára és jelenére nézve, hangsúlyt helyezve a közigazgatási rendszerekre. Ennek a fentiekben felsorolt okain túl az is szerepet játszik, hogy a rendszerváltozást követően igen fontos és tartalmas kapcsolat alakult ki a magyar és német szakemberek között – bizonyíték erre a Német Népfőiskolai Szövetség Budapesti Irodája.

Járásból kistérség

Történeti kitekintés

A világháborút követően a felnőttképzés az állami irányítás és a centralizáció alatt három területen szerveződve működött: egyrészt az iskolarendszerben (dolgozók iskolái alap- és középfokon), másrészt munkahelyi tanfolyamok keretében, valamint a népművelés által. A szabadművelődés korában (1945–1948) az analfabetizmus felszámolása mellett nagy figyelmet fordítottak az emberek szórakoztatására és művelődésére is az oktatás- és kultúrpolitika képviselői egyaránt, országos méretűvé vált a művelődési tevékenység, kiépült a művelődési otthonok, közkönyvtárak rendszere.¹ A szabadművelődés intézményi és szervezeti rendszere nagyon sajátos volt, mivel az állami intézmények és szervezetek mellett társadalmi intézményrendszerrel is rendelkezett. Maga a tevékenység pedig eleve egy nagyon szerteágazó, a pártoktól a civil szerveződésekig át az egyházi szervekig terjedő intézményrendszer formájában valósult meg.² 1948-tól folyamatos kritikák és támadások érték a meghirdetett elveket, a politika nem tartotta helyénvalónak, hogy a nép kezébe kerüljön a döntés arról, hogy mik a kulturális igényei. 1948-ban Révfülöpon az országos szabadművelődési konferencián már olyan mértékű támadás érte az új gyakorlat elveit, hogy az év végére fel is felszámolták a szabadművelődés szervezeteit.

1949-ben általános fogalomná vált a kultúrmunka a szocialista népművelésben, azon belül is a munkahelyi művelődésben. A tanácsok által irányított kulturális tevékenység a népművelés nevet kapta, jelezve, hogy nem vállal közösséget a szabadművelődéssel, annak túlzottan liberális irányzatával.³ Az 1949–1989 közötti időszak kultúrpolitikájában tehát a népművelés kapott kiemelt szerepet, de a művészetekhez hasonlóan ez a terület is a politikai propaganda egyik eszközévé vált. Révai József, mint népművelési miniszter szavaiból is kiderül, hogy a feladat az állampárt politikájának és ideológiájának népszerűsítése volt. A szabadművelődés felszámolása során új intézményi kereteket állítottak fel, a központosított népművelés országos szervezetét a Népművelődési Minisztérium Népművelési Főosztályának irányítására bízták. A megyei tanácsokban pedig népművelési osztályokat hoztak létre. A népművelés tartalmi tevékenységét az ideológiai, politikai feladatok, a „tudati meggyőzés” túlsúlya jellemezte.⁴ Ebben az időszakban – leginkább a hatvanas évektől – megkezdődik a művelődési otthonok tevékenységének korszerűsítése, ekkortájt adta ki az akkori Művelődési Minisztérium a Művelődési Otthonok működési szabályzatát, amely az intézmények hatókörének szélesítését, szakmai-módszertani hálózati tevékenység folytatását is tartalmazta; a dunántúli megyékben meg is kezdődött a körzeti művelődési házak kialakítása. A szakszervezeti művelő-

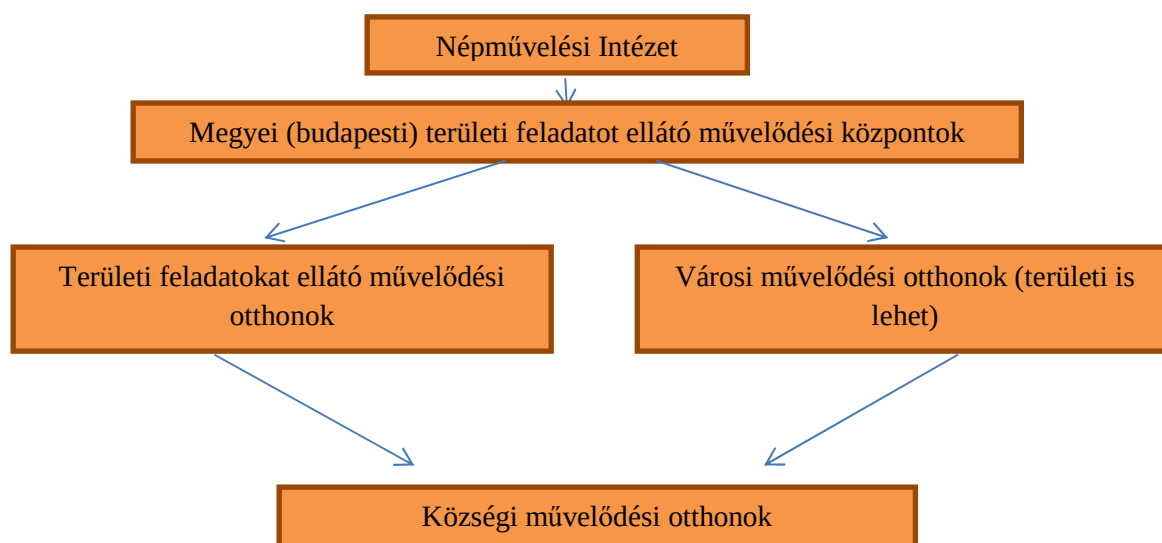
¹JUHÁSZ ERIKA: A hazai felnőttképzés kialakulásának fejlődése és főbb állomásai III. A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata (2010) II/25 (2) 1–8.

²DURKÓ MÁTYÁS–SÁRI MIHÁLY: *Bevezetés a közművelődéstudomány ismeretkebe*. Bp., 1990.

³MARÓTI ANDOR (1998): Fogalomváltás a magyar népművelés és felnőttoktatás történetében. *A magyar felnőttoktatás története*. Szerk.: MARÓTI ANDOR–RUBOVSKY KÁLMÁN–SÁRI MIHÁLY. Bp., 1998. (Felnőttoktatás, továbbképzés és élethosszig tartó tanulás sorozat 18. kötet.) 52–62.

⁴DURKÓ MÁTYÁS: A szocialista népművelés kialakulása Debrecenben. (1948–1956) *Debreceni Szemle* (1988) 2. sz. 75–92.

dési otthonok 1971-es tanácskozásán hangsúlyozták, hogy az egyes szakszervezetek tekintsék kiemelt feladatuknak a munkahelyi nevelőmunka erősítését, ennek megfelelően szervezzék a művelődési intézmények tevékenységét, hogy azok segítsék az egyes lakóterületek kulturális munkáját. A művelődési otthonok hatékony munkáját a módszertani segítséget nyújtó intézmények segítették, amelyeknek köszönhetően egy kapcsolati háló alakult az egyes intézmények között, melyben összetartó erőt képezett a területi központok egymást kiegészítő, segítő munkája. Emellett a másik sajátossága művelődési házak területi munkájának, hogy a tevékenységi körük kiterjedt a nem tanácsok által működtetett intézményekre is. A művelődési otthonok hálózatának – a területi munka szempontjából történő – felépítése sok vonatkozásban megegyezett a korszak közigazgatási egységeinek rendszerével.

A művelődési otthonok szakmai és módszertani hálózata, 1960–1990.

Forrás: KORMOS SÁNDOR: *Közművelődési intézmények és szervezetek*. Bp., 1996. 44.

A szakmai, módszertani hálózat kiindulópontja tehát a Népművelési Intézet volt, melynek feladatköre folyamatosan nőtt, új munkaterületek jöttek létre, hogy a szakmai-módszertani irányítás mellett kutató, továbbképző és szolgáltató tevékenységével segítse a kisebb települések intézményeinek munkáját. Az 1979-es minisztertanácsi rendelet értelmében a területi feladatot ellátó művelődési otthon főbb tevékenységei az alábbiak voltak a szakmai módszertani segítség mellett: továbbképzések, tapasztalatcserék, különböző szolgáltatásokkal való közreműködés, művelődési programok összeállítása stb.⁵ A területi feladatokat ellátó intézmények elsősorban a járási központok voltak, amelyek az állam, illetve a megyei tanácsok üzeneteit közvetítették a települések felé, egyfajta végrehajtó feladatot láttak el a közigazgatás ezen szintjén.

A járás, a megyei szint alatt lévő közigazgatási egység, amely évszázados hagyományra tekint vissza Magyarországon, mivel a 14–15. században alakult ki a

⁵KORMOS SÁNDOR: *Közművelődési intézmények és szervezetek*. Bp., 1996.

nemesi vármegyei rendszer idején. A járás élén a főszolgabíró állt, akit a vármegye közgyűlése választott, székhelye a mindenkori főszolgabíró lakhelye volt, nem volt állandó járási központ.⁶ 1848 után rögzítették a járások (Kreise) székhelyét, és határait. Az 1886-os törvénykezés rendelkezett a vármegye járásokra tagolódásáról, amelyek önkormányzat nélküli igazgatási egységek. A járási főszolgabíró elsőfokú hatóságként működött közre a legtöbb államigazgatási ügyben. A polgári korszakban a magyar közigazgatás alapvető helyi egysége volt a járás. 1949-et követően került sor a helyi-területi közigazgatás reformjára, mely szerint az állam helyi szervei a megyei tanács, járási tanács, városi tanács, községi tanács, kerületi tanács. Az 1949-es Alkotmány ezen rendelkezését az első tanács törvény (1950) értelmezte, ezzel felszámolták a megyék, községek, városok önkormányzatiságát.⁷ 1971-től a megyei tanácsok igazgatási-végrehajtó szerveiként járási igazgatóságokat szerveztek, ezzel együtt megszűntek a járási tanácsok; a járás csak mint területi egység maradt fenn, hatásköre pedig egyre inkább másodfokúvá vált. Ezzel a városhálózatok jelentősége nőtt meg, ezekből alakult ki a városkörnyéki igazgatási szisztéma (kiegészítő jelleggel a járási rendszer mellett). A járási tanács testületek megszűntek, majd 1983. december 31-én végérvényesen megszüntették a járási szintet.⁸ A járásoknak azonban a művelődési otthonok hálózatában kiemelkedő szerepük volt, ez volt „a járási, gyakorlatilag a falusi népművelői munkát gyámolító, a falvakban élő közművelődési lehetőségeit fejlesztő tevékenykedés”.⁹

A kistérségek megjelenése

Az 1990-ben lezajlott változás gyökeresen szakított a fentiekben vázolt tradíciókkal az 1990. évi LXV. önkormányzati törvény, és a területi igazgatási rendszer közreműködésével. A törvényalkotók viszont nem fordítottak kellő figyelmet az egyes helyi-területi feladatok megoldásának területi struktúrában való elhelyezésére. A törvény szabadságjogként jelölte meg az önkormányzatok számára a funkcionális és területi kapcsolatok kialakítását,¹⁰ vagyis szabadon társulhatnak feladataik hatékonyabb, célszerűbb megoldására. A kistérségek alakításáról a nemzeti törvények mellett nemzetközi megállapodások, és alkotmányos rendelkezések is szóltak, ilyen volt a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának 10. cikkelye, és az Alkotmány, társulásokról szóló rendelkezése (Alk. 44/A. (1) bek. h. pont). Az önkormányzatok együttműködése kezdetben kényszerhelyzet miatt kezdődött meg, többek között közös intézményi, személyi feltételek miatt, alapvetően az önkormányzati törvény adta lehetőségek körén belül. Ezek a társulási formák a következők voltak: intézményfenntartó társulás, hatósági feladatokra vonatkozó társulás, körjegyzőség, társult képviselő-testület. Később azonban a települések felismerték a település-, és területfejlesztéshez szükséges források szerzésének érdekében történő együttműkö-

⁶CSIZMADIA ANDOR–KOVÁCS KÁLMÁN–ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam-és jogtörténet*. Bp., 1972.

⁷HOFFMAN ISTVÁN: *A kistérség helye a magyar közigazgatás rendszerében*. Disszertáció. Bp., ELTE ÁJK. 2008. <http://www.ajk.elte.hu/file/HoffmanIstvan-Kisterseg.pdf>, Letöltés: 2011.szeptember 5.

⁸PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest–Pécs, 2005.

⁹BEKE PÁL: Kistáj, kistérség, közművelődés. *Zempléni Múzsza*, (2005) 1. sz. 5.

¹⁰PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest–Pécs, 2001. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások 14.)

dés szükségességét.¹¹ Ez a jelenség segítette elő a magyarországi kistérségi szerveződés megjelenését, aminek terjedését a kormány is egyre jobban szorgalmazta. Pályázati támogatások, külső források megszerzésének nagyobb esélye (pl. OFA, PHARE), településekre kiterjedő intézmények működtetése, fejlesztésének finanszírozási gondjai motiválták a társulások létrejöttét.

A területi integráció 1992–93 táján indult meg, és 1994-ben felgyorsult, de még nem alkotott összefüggő rendszert, így az integrációs rendszer alapvető jellemzői a következők voltak: területi egyenetlenség, a települési állomány jelentős részének be nem szerveződése, egyes kistérségek városi központjának hiánya, a szerveződések jogi formájának differenciáltsága és tartalmi sokszínűsége. Tulajdonképpen a megyei csonka szerepkör pótlását szolgálták, alapvetően a helyi infrastruktúra, szolgáltatás és gazdaság fejlesztésére voltak hivatottak, és nem mellékesen összetartó és kulturális funkciók ellátására. Ezek a szerveződések területi és tartalmi jellemzőik nyomán jelezték, hogy a korábbi járások, városkörnyékek helyén nem képesek ún. alsó középszintté válni a magyar közigazgatásban. 1994-ben erre nem is látszott esély, viszont az igény megfogalmazódott a jogi státusz kialakítására. A területi formáció milyensége (városi vonzáskörzet, települési szint) ellenére is szükség van közigazgatási státuszra, amit a társulási forma nyújt, ez jelenthet tényleges integrációt.¹² Az 1996-ban megalkotott területfejlesztési törvény még hangsúlyozta a kistérségi fogalom meghatározásánál az önszerveződés, és a társulási szabadság fontosságát, mint a szerveződés alapját.¹³

Az Országgyűlés 1997-ben alkotta meg a helyi önkormányzatok társulásairól és együttműködésről szóló törvényét (1997. évi CXXXV. törvény). A törvény értelmében a helyi önkormányzatok képviselő-testületei önkéntes és szabad elhatározásból, az egyenjogúságuk tiszteletben tartásával, kölcsönös előnyök és arányos teherviselés alapján, írásbeli megállapodással hozzák létre a társulást. A kistérségek számára legáltalánosabb hatályú 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről idővel több módosításon ment keresztül. 1999-ben megalkotott XCII. törvény meghatározta a területfejlesztés és -rendezés intézményi rendszerét. 2004. évi LXXV. törvény volt a következő, és legutolsó módosítás, ekkor került ki végérvényesen az önszerveződő jelleg, és a társulási szabadság hangsúlyozása a szövegből, amely így hangzik: „A települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján lehatárolható területfejlesztési-statisztikai egység.”¹⁴ A kistérségek kialakulásának komplex jogszabályi környezete a következőképpen néz ki: 1990. évi LXV. tv. „önkormányzati törvény” → 1992. évi XXXVIII. tv. „államháztartási törvény” → 1996. évi XXI. tv. „területfejlesztési törvény” → 1997. évi CXXXV. tv. „társulási törvény” → 2004. évi CVII. tv. „kistérségi törvény”.¹⁵

¹¹LÁSZLÓ MÁRIA–PAP NORBERT: *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Pécs, 2007. (A terület-és településfejlesztés oktatása sorozat 1.)

¹²PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: *Regionális politika és közigazgatás*. Budapest-Pécs, 2001. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások 14.)

¹³PAP NORBERT: *Kistérségfejlesztés. A kistérségfejlesztés elmélete és gyakorlata Magyarországon a rendszerváltás után*. Pécs, 2007. (Terület- és településfejlesztési szakkönyvek 4.)

¹⁴PAP: i. m., 10.

¹⁵MÁTÉ KRISZTINA: *A mátészalkai kistérség és kulturális helyzetképe (egy lakossági felmérés tükrében)*. Tudományos Diákköri Dolgozat. Debrecen, Kézirat. 2008.

Mindezek birtokában tudjuk tehát, hogy adott kistérséghez tartozó önkormányzati feladatok jelentős részét az a jogi személyiséggel rendelkező többcélú kistérségi társulás látja el, amely létrejöhet az adott kistérséghez tartozó valamennyi települési önkormányzat, vagy azok meghatározott számának részvételével. A jogi személyiségnek, kinek feladatkörét a 65/2004. (IV. 15.) kormányrendelet határozta meg, fontos szerepe az állami támogatások igénylését és felhasználását illetően van. A rendelet emellett kitételként jelölte meg a térség területén fekvő önkormányzatok mindegyikének részvételét, és minimum három közszolgáltatási és területfejlesztési feladat ellátását, mint a támogatási szempontból leginkább kedvezményezett többcélú társulás feltételeit. A lehetséges támogatott területeket a jogszabály nevesíti.¹⁶

Kistérség és felnőttképzés

A kistérségek létrejöttének elsődleges célja tehát a területfejlesztés, ahol az együttműködés az alábbi területekre terjed ki: közoktatás, szociális igazgatás, gyermekjóléti alapellátás, egészségügyi alapellátás, nyilvános könyvtári feladatok, belső ellenőrzések, stb. A magyar területfejlesztés eszközei viszonylag megegyeznek az európai regionális politikában használt eszközökkel. Ezt végigtekintve jelenik meg a pénzügyi és egyéb gazdasági jellegű eszközök mellett, hogy az oktatás, képzés, átképzés jelentősége is elsőrendű az elmaradott térségek versenyképességének javítása érdekében az alábbi területeken:

- humán bázis teremtése az iskolarendszerű képzésre támaszkodva,
- a munkaerő átképzése,
- innovatív emberek biztosítása,
- vállalkozói kedv, képesség javítása,
- életkörülmények javítása.

A képzés/felnőttképzés a leghatékonyabb eszköz lehet a területfejlesztés tekintetében, mivel viszonylag alacsony ráfordítás mellett képes a legnagyobb mértékű változás biztosítására.¹⁷ A felnőttképzés területi tervezésben és a térségi gondolkodásban betöltendő szerepéről már a rendszerváltást követő években felmerültek a lényegi kérdések, abból a szempontból, hogy miként fog változni a felnőttképzés szerepe az ezredfordulóhoz közeledve.¹⁸

Hoffman István vizsgálata felsorolta azokat a közszolgáltatásokat, amelyek települési vagy mikrokörzeti szinten nem oldhatók meg, a megyei szintű ellátás pedig már nem lenne hatékony. A korábban már általunk felsorolt közfeladatok között kistérségi szinten szerveződő közszolgáltatásnak véli a közoktatási nevelés, oktatás mellett a szakképzést, átképzést, felnőttképzést (mindezt a privatizáció és államosítás problémájának kérdőjeleivel), mindemellett a különböző kulturális töltetű programok kistérségi szinten történő szervezését is megemlíti. A kistérségi szintű hagyományörzés, közös közművelődési intézmények, a települési könyvtárak mellett

¹⁶LÁSZLÓ-PAP: i. m.

¹⁷LÁSZLÓ-PAP: i. m.

¹⁸KOLTAI DÉNES: Helyzet és esély a felnőttképzés emancipációjában. *Felnőttképzés az ezredforduló világában*. Szerk.: KOLTAI DÉNES. Pécs, 1992. 5–10.

kistérségi központi könyvtár (jelenleg ez működik), kistérségi művelődési ház működtetését is felsorolja a közszolgáltatások nevelési, oktatási szegmensében.¹⁹

A kistérségek terület- és vidékfejlesztésének kérdéskörében egyre gyakrabban találkozunk a felnőttképzéssel, mint vidékfejlesztő tényezővel. Holló Márta 2008-ban megvédett PhD disszertációjának²⁰ egyik hipotézise is erre vonatkozott, miszerint „az oktatás és a felnőttoktatás hatással van a vidékfejlesztési folyamatokra.”²¹ A kutatás célkitűzései között szerepelt többek között az, hogy megvizsgálta, milyen hatása van a vidék fejlődésére a felnőttoktatásnak. A mi vizsgálatunk szempontjából lényeges alapvetéseket találtunk ebben a kutatásban a kistérségi szintű felnőttképzésről, és a jövőbeni perspektívák megfogalmazását illetően. A szerző a vidékfejlesztési oldalról nézve a felnőttképzés szerepét, több esetben utal európai uniós dokumentumokra, egyezményekre, területfejlesztő források magyarországi lehetőségeire, amelyekben feltűnik a képzés, mint eszköz. Jelen vizsgálatunkban nem támaszkodunk az európai uniós dokumentumokra, de témánk szempontjából lényegesnek tartjuk azok megismerését az egyes irányelvek tekintetében. Holló Márta nyomán egyrészt az 1996-os corki konferencia deklarációját (The Cork Declaration – The living countryside) vettük alapul, melynek elvei a vidékfejlesztési politika alapját képezik. Ennek 10 pontjában szerepel a menedzsment mint alapelv, a következő tartalommal: a helyi igazgatás (nem feltétlenül települési szintre gondolva), valamint az önálló kezdeményezés hatékonyságát tanácsadással, valamint oktatással és képzéssel, kommunikációval, kutatási eredmények átadásával lehet/kell fokozni.²² Szintén 1996-ból származó uniós dokumentum (A Vidéki Térségek Európai Kartája (European Charter for Rural Areas. Council of Europe. Strasbourg. 1996) kapcsán a vidékfejlesztés célterületeit sorolja a szerző, amelyből számunkra a tudásgazdaság, mint célterület hordoz információértéket: „a vidéken élők képzettsége, korszerű ismeretanyaga a záloga a vidék valódi fejlődésének, hiszen csak megfelelő felkészültséggel képesek követni a technikai, technológiai változásokat, kiaknázni a XXI. század és az e-társadalom kínáta lehetőségeket, és csak a tudás birtokában lehetnek az európai piac versenyképes szereplői. Ehhez viszont állandó (egész életen át tartó) tanulás, képzés szükséges, de emellett egyre nagyobb szerep jut a szervezett oktatásban nem elsajátítható, „hallgatólagos” tudásnak, tacit-knowledge.”²³ Mindemellett megjelenik a kultúra is, mint célterület, mivel a terület- és vidékfejlesztés szempontjából a vidéki örökség megőrzése, ápolása szintén lényeges elem és a tanulás, a tudásátadás folyamatát jelképezi. Ezek tükrében a szerző feltevésére adott válaszából kitűnik, hogy bár elengedhetetlenül fontos a vidéki térségekben az egész életen át

¹⁹HOFFMANN: i. m.

²⁰HOLLÓ MÁRTA: *Innováció és felnőttképzés a vidékfejlesztésben*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem. 2008. http://phd.lib.unicorvinus.hu/309/1/hollo_marta.pdf. Letöltés: 2011. szeptember 5.

²¹HOLLÓ: i. m. 11.

²²„Management: The administrative capacity and effectiveness of regional and local governments and community-based groups must be enhanced, where necessary, through the provision of technical assistance, training, better communications, partnership and the sharing of research, information and exchange of experience through networking between regions and between rural communities throughout Europe.” (The Cork Declaration 1996: 2)

²³HOLLÓ: i. m. 51., *The Cork Declaration – The living countryside*. 1996. http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader2/dossier_p/en/dossier/cork.pdf. Letöltés: 2011. szeptember 20.

tartó tanulás folyamata, mivel egy adott ország, térség gazdasági és társadalmi szerepe nagyban függ a lakosok képzettségétől, „tudásától”, a képzések színvonalától, hazánkban viszont még kevésbé van jelen a felnőttoktatás a vidéki térségekben mint a közösségi élet meghatározó tényezője.²⁴

Nyilvánvaló, hogy a térség-, és területfejlesztésben fontos szerepe van a felnőttoktatásnak, elsődlegesen, mint a közösségi élet meghatározó tényezőjének, ebben ezért összefogó szerepe lehet a kistérségeknek, vagy utódjainak, a járásoknak. A települések ilyen jellegű integrációinak keretei mindenképpen lehetőséget biztosítanak az együttműködő szerepkörnek.

Ezek olvasatában felmerül a kérdés, hogy mit lehet tenni? Ennek kapcsán számos irodalmat találunk, amelyek a vidék, elmaradott térségek, vagy egyszerűen kistérségek innovációjával foglalkoznak, s elsősorban a tudomány, a technológia oldaláról közelítik meg a kérdést, viszont meghatározóak e tekintetben az ún. emberközpontú, humanisztikus fejlődésemelvények is. A helyiek részvételére, erőforrásaira támaszkodó fejlődésemelvények egy új megközelítést adnak a fejlesztési stratégiáknak, új elemek jelennek meg ez által az innováció kutatásban is. Egyes fejlődésemelvények azt magyarázzák, hogy a fejlődés magterületei mindig ott alakultak ki, ahol jelen volt a húzóerő, a pénztőke és a megfelelő szellemi tőke, amely így lehetőséget adott a kutatás és fejlesztés eszközének. Manapság azonban egyre inkább az emberközpontú fejlesztés kerül előtérbe, ami által térben is közelebb kerül az emberhez a fejlesztés. G. Fekete Éva erre vonatkozó vizsgálata sorra veszi a kistérségi innovációs potenciál összetevőit, amelyek szükségesek egy kistérségi innovációs stratégia kidolgozásához. A stratégia felépítésének részletezésétől eltekintve számunkra csak a stratégia megcélzott elemei fontosak, amelyek között szerepel többek között az élet-hosszig tartó tanulás intézményi feltételeinek megteremtése, javítása, különböző szemléletformáló képzések indítása, a helyi szereplőkkel folyamatosan kapcsolatban lévő tudományos és technológiai bázisok megteremtése (térségen belül vagy kívül), információs hálózat kiépítése és működtetése. A legfontosabb talán először az ismerethiány pótlása, mert a fejlődés egyik legnagyobb gátját az információhiány okozza. Egy adott térség közösségének innovatív képessége fejleszthető különböző képzésekkel, tréningekkel, tapasztalatcserével, külső szakértők bevonásával.²⁵ Az innovációk mindig konkrét földrajzi térben jönnek létre, és a térség egészének gazdaság- és társadalomfejlődésében kifejtik facilitáló hatásukat. A helyi adottságok közötti kölcsönhatás-rendszer formáinak, módjainak feltárása, valamint a globális hatások kihasználása a tanuló régió paradigma lényeges dimenziója.²⁶

A Kozma Tamás által vezetett kutatás²⁷ kimutatta, hogy területileg hogyan oszlik meg a felnőttképzési potenciál. Ennek értelmében a kapott értékek jól szimbolizálják az ország elmaradott területeit: a legmagasabb potenciállal egyértelműen a főváros és környéke rendelkezik (a délkeleti részek kivételével), míg az alacsony

²⁴HOLLÓ: i. m.

²⁵G. FEKETE ÉVA: Innovációk a kistérségi fejlesztésben. *Tér és Társadalom*, (2001) 3–4. sz. 39–53.

²⁶BALÁZS ÉVA: Humán erőforrások és az oktatás. *Iskolakultúra*, (2004) 6–7.sz. 5–22.

²⁷Felnőttképzési potenciál helyzete és várható változásai Magyarországon (2004). Kutatásvezető: Kozma Tamás. Felsőoktatási Kutató Intézet.

potenciájú területek az Alföld középső területei, az ország északkeleti csücske, főleg a határszél, és Dunántúl középső részének elmaradott térségei.²⁸

A felsorolt kutatások, vizsgálódások egyértelműen arra mutatnak rá, hogy a jövőre nézve a közigazgatási egységek módosításakor a vidék- és területfejlesztés kapcsán a gazdasági mutatók mellett figyelmet kell fordítani az emberi, humán tőkére. Ennek részletezése azonban újabb megközelítési módot kíván egy újabb vizsgálódás során, de mindenesetre nyilvánvaló fontossága van a felnőttkori tanulás szervezettebb megjelenítésének a közigazgatási változások során.

Ezt követően felmerül a kérdés, hogy akkor mit is fog jelenteni az új közigazgatási szabályozás a kistérségek jövőjét illetően. Az elnevezés (újból járás) mellett tartalmi változás is végbemegy? Visszatérést jelent az elmúlt rendszer teljes centralizációjához? Figyelmet fordítanak-e a járások irányító, koordináló szerepének kialakításához akár a felnőttképzés, akár a kultúra terén? Mindenesetre érdemes megvizsgálni más példákat az egyes térségi irányító tényezők felnőttképzésben betöltött szerepére. Éppen ezért választottuk Németországot ennek bemutatására, habár ott a járás a magyarországi megyéknek felel meg, de szerepkörét tekintve hasonló a hazai kistérségi rendszerhez, mivel fő funkciója a települések és a tartományok közötti közvetítő szerep.

Németországi kitekintés

Vizsgálatunk során kitekintést teszünk Németországra, egyrészt azért mert közigazgatásában jelen van a járási szint, másrészt azért, mert az oktatási rendszerében a felnőttoktatás a negyedik szintet képezi. Azért is érdekes bepillantást tenni, mivel 1989 előtt a kettészakított nemzet keleti felében hazánkéhoz hasonló oktatás,- és kultúrpolitikával találkozhatunk, valamint a német példák gondolatébresztőként hatnak a magyar jövőbe való tekintés során. A német példa során ezért elsősorban a német közigazgatás sajátosságát mutatjuk be röviden, majd a német felnőttoktatás egykori és mai helyzetét vizsgáljuk meg egyrészt a Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi Együttműködési Intézetének kiadványai, másrészt az OECD ország-tanulmányai (Németország tanulmánya), valamint egyéb dokumentumok mentén.

Németország közigazgatása

Németország 16 különböző méretű és nagyságú tartományból álló szövetségi köztársaság. A tartományok megőrizték államiságuk bizonyos elemeit, ezért ezeket decentralizált egységeknek lehet tekinteni. A hierarchia és a centralizáció azonban közvetlen igazgatáson (legyen az szövetségi vagy tartományi) is érvényesül. A tartományi igazgatás szintén tagolt, mivel két alrendszerrel rendelkezik: tartományi közvetlen igazgatás, önkormányzati igazgatás. A német közigazgatás középső szintjét tehát a tartományok jelentik, az ezeken belüli egységek, rendszerint járások, pedig az alsó szintet.²⁹ A szövetségi igazgatás részletezésétől jelen

²⁸KOZMA TAMÁS: *A felnőttképzési potenciál szerepe és várható változásai Magyarországon*. Felsőoktatási Kutató Intézet. 2004. <https://sites.google.com/site/partiumotka/> Letöltés: 2011. november 30.

²⁹HOFFMAN ISTVÁN: *Németország közigazgatás. Közigazgatás az Európai Unió tagállamaiban. Összehasonlító közigazgatás*. Szerk.: LŐRINCZ LAJOS. Bp., 2003. 171–200.

dolgozatban eltekintünk, mert témánk esetében a tartományi illetve a járási igazgatás megismerése fontos.

A tartományok államisága tehát megmaradt, melyet a tartományi alkotmányok szabályoznak. A tartományok feladatköre kiterjed mindazon ügyekre, melyeket a Grundgesetz nem a szövetségi igazgatás szintjéhez rendelt, így többek között például az önkormányzati rendszer felügyelete, a művelődéspolitikai, az oktatáspolitikai. Fontos itt megjegyezni, hogy a tartományok nem egyszerűen önkormányzatok (ugyanis több helyütt mintegy regionális önkormányzatoknak tekintik őket), hanem államisággal rendelkező egységek. Ahogyan azt jeleztük, az önkormányzati igazgatási rendszer kialakítása tartományi hatáskör, a Grundgesetz kétféle típusról beszél e tekintetben: települési (Gemeinden-községek), és járási³⁰ (Kreise, Landkreise) önkormányzatokról.³¹ A járást – mint a helyi igazgatás szintjét – a német közigazgatás tudományának néhány képviselője az ideális közigazgatási egységnek tekinti, érvelésük szerint mind lakosságszáma, mind pedig területe, nagysága tekintetében polgárközele, ugyanakkor biztosítja az igazgathoz szükséges szakértelmet is. A járási feladatköre kettős, mivel elsősorban a területi önkormányzati szint irányítását látják el, másrészt pedig a tartományi államigazgatás első fokú hatósága a járási önkormányzatok választott vezetője, a tartományi tanácsos (feladatköre tehát kettős, a magyarországi jegyzőkéhez lehetne hasonlítani). A területi (és természetesen a települési) önkormányzatoknak is alkalmazni kell a feladat- és hatásköreiket érintő szövetségi jogszabályokat. A tartományok a települési önkormányzatokat a járási közigazgatáson keresztül közvetett, míg a járásiakat közvetlen módon felügyelik. Így egyes tartományi feladatot is ellátnak átruházott hatáskörben, illetve helyi rendelkezések értelmében egyéb feladatok ellátását vállalhatják egyes járásiak (ezek tartományonként különbözőek), pl. kultúra pénzügyi támogatása, iskolák támogatása, gazdaság ösztönzése, állami felnőttoktatási intézmények felügyelete.³²

Felnőttkori tanulás Németországban egykor ...

Szellemtörténeti szempontból a felnőttoktatás gondolatkörének eredete a felvilágosodás korára tehető Németországban. A német felnőttoktatás történelmi fejlődésének részletekig menő bemutatásától eltekintve csak néhány jellegzetes pontját emelnénk ki. A 19. század első felében a mindenkori osztályérdek szerint mind a polgárság, mind pedig a szegényebb munkásréteg számára, szervezett keretek között folyó művelődésre nyújtottak lehetőségeket különböző olvasó, múzeumi társaságok, de a munkás és polgári művelődés igen hamar elvált egymástól. Az első és második világháború következtében a felnőttképzés különféle mozgalmakkal hozható összefüggésbe, a weimari időszakban a baloldali, szocialista mozgalmakkal, a Harmadik Birodalom idején pedig a nemzeti szocialisták szellemiségére való átformálással. 1945 után a szövetséges hatalmak támogatták a felnőttképzést, mint a re education (újra nevelés) eszközét. Ez elsősorban a népfőiskolákra vonatkozott, az egyes szak-

³⁰A német önkormányzati rendszer területi szintje. Uo.

³¹JARASS, HANS D.–PIEROTH, BODO: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Ein Kommentar.* München, 1995.

³²HOFFMANN: i. m.

szervezeti, üzemi felnőttoktatás visszatért a weimari idők koncepciójához.³³ A kettéválasztott Németország keleti felében a szocialista ideológia mentén került megszervezése a felnőttoktatás, amelyben nagy hangsúlyt kapott a felnőttek ideológiai, politikai nevelése. 1959-ig a Szovjetunió tapasztalataira alapozták elsősorban a felnőttképzés rendszerét (mi a felnőttképzés és felnőttoktatás kifejezéseket alkalmazzuk, de a korabeli irodalom elsősorban felnőttnevelésről beszél), melynek következtében háromféle intézményi típus alakult ki a felnőttképzés szolgálatára: népfőiskolák, üzemi akadémiák, falusi akadémiák (vagyis iskolarendszerű felnőttképzésről van szó még ebben az időben).³⁴

A Német Szövetségi Köztársaságban az 1960-as években került a közvélemény figyelmébe ismét a felnőttképzés, amikor elkészült a Német felnőttképzés helyzete és feladata című Német Nevelési-és Művelődésügyi Bizottság által készített szakvélemény. Ennek leglényegesebb politikai jelentősége annak hangsúlyozása, hogy a felnőttképzés a közművelődés részét képezi, ezért állami feladat. Közel tíz évig tartó vita folyt az oktatási rendszer kialakításáról és abban a felnőttoktatás elhelyezésének kérdéséről, 1970-ben azonban már a Német Művelődésügyi- és Oktatási Tanács tervezetében szerepelt az a gondolat, hogy a felnőttoktatás egésze az oktatási rendszer részét képezi (beleértve a továbbképzést, átképzést és felnőttoktatást). Fontos megemlíteni, hogy ebben az időszakban a továbbképzés (Weiterbildung) terminusnak a felnőttképzésre való alkalmazásával az egymástól eltérő művelődési tevékenységek összetartozását hangsúlyozták. Ezt követően a felnőttoktatást bevonták a társadalmi kvalifikációs szükségletekkel kapcsolatos, valamint az aktív munkaerőpiaci, politikai vitákba is. Ezek egyértelműen bizonyítják az állami felelősség és kötelezettségvállalás egyre nagyobb mértékét.³⁵

Az NDK-ban ugyanebben az időszakban a nevelés egységes rendszerének megalkotására helyezték a hangsúlyt, melynek eredményeként 1965-ben megszületett a nevelés egységes szocialista rendszeréről szóló törvény, amely az oktatás minden szintjét és formáját magában foglalta, egészen a felnőttoktatásig. A törvény elsősorban nevelésről beszélt, amely tevékenység igen szélesen értelmezve magában foglalta az általános művelődési, társadalmi-politikai, kulturális és szakmai tevékenységeket. A '70-es években a felnőttoktatás rendszere szétvált iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli felnőttképzésre. Előbbibe a szakközépiskolák, népfőiskolák, üzemi akadémiák, falusi akadémiák, felsőoktatási intézmények tartoztak, míg utóbbiba pedig az egyes ismeretterjesztő társulatok, művelődési központok, klubok, színházak, média, társadalmi szervezetek stb.³⁶ Az 1989-es fordulat következtében a Német Demokratikus Köztársaságban kialakult továbbképzési rendszerek a rendszerváltozást követő években szűntek meg; a két országrész kínálati és részvételi differenciái a '90-es években már nem képeztek nagy különbséget.³⁷

³³NUSSL, EKKEHARD: *Felnőttoktatás Németországban. Felnőttoktatás különböző országokban*. Bp., 1996. (Nemzetközi felnőttoktatás és együttműködés sorozat 2.)

³⁴SAVIVIC, DUSAN: A felnőttnevelés rendszerei az európai szocialista országokban. *Felnőttnevelési Füzetek*, (1980) 6. sz., 7–104.

³⁵NUSSL: i. m.

³⁶SAVIVIC: i. m.

³⁷NUSSL: i. m.

A történeti kitekintés során többször kerültünk a megfelelő fogalomhasználat csapdájába, mivel míg a német szóhasználat általában a továbbképzés fogalmát használja minden esetre, addig Magyarországon a jól ismert fogalmi hármast alkalmazzuk a felnőttkori tanulás definiálására. Ez a felnőttképzés–felnőttnevelés–felnőttoktatás (a felnőttnevelést ma már egyre kevésbé alkalmazzuk a szóhasználatban) hármasa. Nálunk éppen ezért sok a bizonytalanság a felnőttek tanításának elnevezésével kapcsolatban.³⁸ Az NSZK kapcsán utaltunk is rá, hogy a továbbképzés (Weiterbildung) szó a felnőttoktatás szinonimájaként válik használatossá, „a 4. oktatási terület deklarálásával főleg általános, politikai és nem-szakmai jellegű művelődési-oktatási aktivitások jelölésére szolgáló fogalom”.³⁹ A továbbképzés kétféle értelemben jelenik meg, egyrészt mint szakmai továbbképzés (Fortbildung), amely egy már bejezett képzésre épül rá, másrészt pedig a Weiterbildung, ami „felnőttek tanulásának valamennyi területét jelölő fogalom”, a felnőttoktatás mellett az átképzésre és egyre gyakrabban már a szakmai továbbképzésre is használják.⁴⁰ Ennek ismeretében nem feltétlen azt értik felnőttoktatás és továbbképzés alatt az egyes szakirodalmi megjegyzések, mint amit a magyar irodalom ért ezen fogalmak alatt.

... és ma

A következőkben az OECD ország-tanulmányainak sorában Németország ország-tanulmányának segítségével tárjuk fel a német felnőttkori tanulás helyzetét napjainkban. Ugyanakkor figyelembe vesszünk egy stratégiát, amelyet a német élethosszig tartó tanulásra vonatkozólag adtak ki. Az OECD jelentés elsősorban a finanszírozás, jogi háttér, intézmények típusait, kitűzött céljait illetően tekinti át az adott ország felnőttoktatásának aktuális helyzetét. Németország esetében – ahogyan arra a közigazgatási rendszer bemutatásánál utaltunk – a szövetségi állam és tartományok között a funkció-ellátás és a felelősség megoszlása a felnőttképzés területén is jelen van. A német felnőttképzésben a köz- és a magánszféra szoros együttműködése a jellemző, a funkció-ellátásban pedig fontos szerepe van a civil-szervezeteknek. Az elmúlt néhány év kulcskérdése a munkaerőpiaci egyensúly érdekében, valamint a szociális lecsúszás megelőzése végett a legalább középfokú, vagy valamilyen szakmai képzettség megszerzése.⁴¹ A német ország-tanulmányból, mint legfontosabb célrendszer, ez a momentum emelkedik ki, mivel ez a jelentés a nagyobb hangsúlyt elsősorban az alulképzettek helyezi. Éppen ezért a legnagyobb célcsoportot elsősorban a középfokú végzettségűek, valamint a szakképzettség nélküliek jelentik.

A német felnőttoktatás jogi szabályozásában is megjelenik a szövetségi állam és a tartományok közötti munkamegosztás. A történeti kitekintésből kiderült, hogy az állam viszonylag hamar jelezte, hogy részt kíván venni ebben a folyamatban, mára viszont az állami beavatkozás az alapelvek lefektetésére, valamint a képzés szervezésére és finanszírozási oldalára vonatkozó szabályozók megalkotására korlátozódik. A felnőttképzés jogi szabályozása Németországban kevésbé részletes az oktatás más területeihez képest, aminek oka elsősorban abban keresendő, hogy a változó igé-

³⁸MARÓTI: i. m.

³⁹NUISSL: i. m. 56.

⁴⁰NUISSL: i. m. 57.

⁴¹PULAY GYULA: *A felnőttképzési rendszerek hatékonysága nemzetközi összehasonlításban*. Bp., 2009.

nyekhez való igazodás egy sokszínű és rugalmas struktúrát igényel, amelyek nem a merev szabályok mentén szerveződnek.⁴²

Az állam különösen az alábbi területeket szabályozza:

- a felsőoktatási intézményekben folytatott felnőttképzés alapelveinek meghatározása;
- a magánjogi jogszabályok alapján szervezett távoktatási tevékenység keretében tanulmányokat folytató személyek védelme;
- az iskolarendszeren kívüli szakmai felnőttképzés;
- a szabályozott szakmai továbbképzés;
- a politikatudományi jellegű felnőttképzés egyes területei;
- a felnőttképzéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés, beleértve az Európai Unió belüli együttműködés kérdéseit is.⁴³

A tartományok és a szövetségi állam közösen vállalnak felelősséget a felnőttképzési kutatási projektek, statisztikák és jelentések összeállításában.⁴⁴

A tartományok szerepe a szabályozás és ösztönzés terén az alábbi területeken nyilvánul meg:

- általános képzés: „a továbbképzés három, törvényileg támogatott fő területeinek egyike. Az általános képzés elsősorban a szakképzéssel szembeni elhatárolódást fejez ki, és minden olyan programkínálatot magába foglal, amelyeknek nem közvetlen célja a szakmai végzettségek megszerzése.” A határok elmosódása ellenére a politikai és kulturális képzés nem tartozik ide, viszont gyakran használják főfogalomként ezen képzések jelölésére az általános képzés fogalmát;⁴⁵
- bizonyítvánnyal elismert képzettséget adó felnőttképzés;
- felsőoktatási intézményekben nyújtott felnőttképzés;
- kulturális jellegű felnőttképzés: a tartományok továbbképzési törvényeiben fő területet jelent. „a kulturális művelődés kreatív tevékenységekkel kapcsolatos rendezvényeket, egészséggel és sporttal valamint a kultúrával kapcsolatos ismeretekkel foglalkozó kurzusokat jelölő fogalom.”⁴⁶
- politikatudományi jellegű felnőttképzés: a felnőttoktatásnak a harmadik törvényileg támogatott területe az általános és kulturális képzés mellett, ahová nemcsak az állampolgári ismereteket sorolják, hanem egészen általános programokat is, amelyek társadalmi kérdésekkel és az emberi társadalomban uralkodó kapcsolatokkal foglalkoznak. Az üzemen belüli munkavállalói érdekképviseléssel kapcsolatos szemináriumok is a politikai képzéshez tartoznak.⁴⁷
- a szakmai továbbképzés egyes vonatkozásai.⁴⁸

Amint látjuk, az iskolarendszeren kívüli és iskolarendszerű felnőttképzések megoszlásában nincs különbségtétel a szövetségi állami és a tartományi szintű irányítás és felügyelet között.

⁴²Thematic review on adult learning. Germany. Country Note. OECD. 2005. <http://www.oecd.org/germany/36341143.pdf>, Letöltés: 2011. október 1.

⁴³PULAY: i. m.

⁴⁴Thematic review on adult learning. Germany.

⁴⁵NUSSL: i. m. 55–56.

⁴⁶NUSSL: i. m. 56.

⁴⁷NUSSL: i. m. 57–58.

⁴⁸PULAY: i. m., NUSSL: i. m.

Az általános képzést zömmel a domináns felnőttképző intézmények, a népfőiskolák adják. A magánintézmények fele arányban indítanak gyakorlati és általános képzéseket, a vállalatok pedig abszolút gyakorlatorientált képzési szolgáltatást nyújtanak. Mindezek mellett azért meg kell említeni mint felnőttképző intézményt a felsőoktatási intézményeket, a szakképző iskolákat, esti iskolákat, a bentlakásos kollégiumokat, illetve a távoktatást.⁴⁹ A német népfőiskolákat az jellemzi – szervezeti szempontból –, hogy szervesen kapcsolódnak a településekhez, járásokhoz. A rendszerváltozásokat követően a Németországban működő népfőiskolák felének a tartományi járások voltak a jogi fenntartói. Ekkor a népfőiskolák 35%-a egyesületi jogi formában működött és az önkormányzatok voltak a gazdasági fenntartói. A különbségek oka a korábban már említett tartományok közötti eltérő szabályozás, de függetlenül a jogi státusztól a népfőiskolák pedagógiai autonómiát élveznek.⁵⁰ Már az 1950-es és 1960-as években lehetősége volt az egyes településeknek, járásoknak népfőiskolák alapítására, ennek jogi háttérét pedig a tartományi rendeletek mellett községi és járási rendeletek biztosították. Tehát a községeknek és járásoknak már ekkor megvolt az a feladata, hogy saját hatáskörben, teljesítőképességük figyelembevételével mellett olyan állami, közösségi intézményeket hozzanak létre, amelyek fontos elemei a lakosok gazdasági, kulturális és szociális jólétének.⁵¹ Otto Volker tanulmányában hosszasan értekezett az egyes önkormányzatok felnőttképzésben betöltött szerepéről, mivel már régóta a községek, városok, járások saját hatáskörükbe tartozó feladatként tekintettek a továbbképzésre. Mindez alkotmányban lefektetett tény (1990-ben az NDK-ban is hatályba lépett az önkormányzati alkotmány értelmében, hogy a felnőttképzés az önkormányzatok önigazgatási feladatai közé tartozik). Ebből a fejtegetésből az derül ki, hogy a népfőiskoláknak önkormányzati intézményeknek kell lenniük, mivel állami feladatot látnak el az oktatásügy és a kultúra föderatív részeként.⁵²

Jelenleg is jellemzően a helyi közösségek tartják fenn a népfőiskolákat, azaz a felnőttképzés finanszírozása követi a területi szerkezetet. A járások szerepe így ezen a területen is megjelenik, mivel ők is betöltenek felügyeleti szerepet az állami felnőttoktatási intézmények felett, illetve a kulturális életben mint pénzügyi támogató is jelen vannak. Az állami támogatást vagy közvetlen a résztvevők kapják meg, vagy a szolgáltatók. A szakmai képzések finanszírozásánál már megjelennek a kamarák, az ún. Szövetségi Foglalkoztatási Szolgálat, valamint maga a résztvevő is. A finanszírozás mértékében megnőtt az uniós támogatási formák, programok igénybevétele.⁵³ Bár nagy hangsúlyt helyeznek a német felnőttképzés célrendszerében a legalább középfokú képzettség megszerzésére, a szociális lecsúszás megelőzésére, valamint

⁴⁹Thematic review on adult learning. Germany.

⁵⁰TIETGENS, HANS-HORN, JAKOB: A német népfőiskolák és a Német Népfőiskolai Szövetség. *Felnőttoktatás, Nemzetközi kitekintés. Információk a Német Szövetségi Köztársaság népfőiskoláiról.* (1992) 1. sz. 9–18.

⁵¹ROHLMAN, RUDI: A továbbképzéssel kapcsolatos törvénykezés. *Felnőttoktatás, Nemzetközi kitekintés. Információk a Német Szövetségi Köztársaság népfőiskoláiról.* (1992) 1. sz. 19–39.

⁵²VOLKER, OTTO: A népfőiskolák jogállása és igazgatása. Az önkormányzatiság, mint gyakorlati elv és lehetőség. *Felnőttoktatás, Nemzetközi kitekintés. Információk a Német Szövetségi Köztársaság népfőiskoláiról.* (1992) 1. sz. 40–54.

⁵³Thematic review on adult learning. Germany.

az egyensúly megtartására a munkaerőpiacon, a németországi felnőttkori tanulás aránya uniós viszonyításban nézve átlagos, 7,9%-os értéket mutat.⁵⁴

Fontos megemlíteni azért, hogy a német szövetségi állam stratégiai tervet dolgozott ki a tartományokkal együtt az élethosszig tartó tanulás tekintetében, amely stratégia az egyén teljes életciklusát átfogja a kora gyermekkortól az idős korig. Ebben a stratégiában – eltekintve a részletektől – definiálják az egyes életkori szakaszokat a tanulási folyamat szemszögéből. A jó gyakorlatokkal bővített közel 80 oldalas stratégia célja, hogy az élethosszig tartó tanulás (Lebenslangem Lernen) minden korosztály számára elérhető és megfelelő legyen. Ennek érdekében fontos a széleskörű tanulási kultúra és tanulási közösségek kifejlesztése, megszervezése. Ennek a fejlesztésnek azonban számos nehézsége van, többek között az, hogy nehéz beépíteni az informális tudást, tanulást a formális keretek közé, így fontos lenne az intézményen kívüli tanulást összehangolni az intézményi keretekkel, ekképp tenni elfogadottá az így szerzett tudást. Hangsúlyossá válik a kompetenciafejlesztés gondolatköre is a használható tudás megszerzése kapcsán, hogy a gyakorlati tudás ne csak a munkahelyen, a továbbtanulás során váljon fontossá, hanem a mindennapi életben. Éppen ezért az új tanulási kultúra megteremtése lényeges feladattá válik a tanulás népszerűsítése mellett. Ebben a stratégiában a területi megoszlásra utaló információkat nem találtunk, jellemzően az ún. tanulórégiók szerepe jelenik meg a régió specifikus támogatási és információs struktúra felépítése kapcsán.⁵⁵ A jelenkori felnőttoktatás fejlődésére az egész életen át tartó tanulás iránti igény nyomja a bélyegét, amely a kompetenciával és a minőséggel szemben támasztott követelményekkel jár együtt, és azzal, hogy a továbbképzésnek a piacon kell megállnia a helyét, mint terméknek. Vagyis a felnőttképzést szolgáltatásként definiálják, mely szolgáltatásnak a gazdasági feltételeknek eleget kell tennie, résztvevő orientáltnak és nyilvánosnak kell lennie.⁵⁶

Összegzés

Dolgozatunkban neveléstudományi vonatkozású témánkat interdiszciplináris közegbe helyeztük: sűrűn tüzdeltük közigazgatástörténeti és jogtudományi kitekintésekkel, ezek mellett még az agrártudomány is szerepet kapott a vidékfejlesztés kapcsán. Vizsgálatunk során nemzetközi összevetést is alkalmaztunk. Hasznos volt a sokrétű kitekintés és összevetés, mivel mindegyikből kiderül, hogy a felnőttképzés szervezett működésének hangsúlyos szerepe van egy térség, illetve egy ország fejlődésében gazdasági és társadalmi szempontból is. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált az is, hogy a munkaerő-piaci képzéseken túl hangsúlyos – akár a kulturális közegen keresztül – a nem formális tanulás szerepe is, mint egyfajta ismeretterjesztő, infor-

⁵⁴PULAY: i. m.

⁵⁵BUND-LÄNDER-KOMMISSION FÜR BILDUNGSPLANUNG UND FORSCHUNGSFÖRDERUNG (BLK): *Strategie für Lebenslanges Lernen in der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn, 2004.

⁵⁶VOLKER, OTTO: A német felnőttoktatásnak a népfőiskolák 1945 utáni fejlődése példáján bemutatott fázisai. A *felnőttképzés története Közép-Európában: A II. világháborútól az ezredfordulóig*. Szerk.: FILLA, WILHELM–GRUBER, ELKE–HINZEN, HERIBERT–JUG, JURIJ. Bp., 2000. (Nemzetközi felnőttoktatás és együttműködés sorozat 7. kötet.) 108–113.

mációt áramoltató folyamatnak. Ahogy az a német kitekintésből kiderült, a német szövetségi állam és a tartományok is egyre fontosabb szerepet szánnak a nem formális és informális tanulás elfogadtatásának, és további fejlesztésének. A különböző elméletek, kutatási eredmények olvasatából azért kiderül, hogy a kialakítás előtt álló új magyar közigazgatásnak milyen szerepet kellene szánnia a felnőttképzésnek, és művelődésnek egyaránt.

Kutatásunk számára újabb kérdéseket vetett fel ez a dolgozat, többek között az emberi tőke szerepe a térségfejlesztésben, a felnőttképzés vetületében, és a kistérségek gazdasági és társadalmi fejlődésében.

A KÖTET SZERZŐI

DR. SZÁLKAI TAMÁS	levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
BARTHA ÁKOS	doktorjelölt, Debreceni Egyetem BTK
PÁSZTOR ÉVA	tudományos munkatárs, DE BTK
KATONA PÉTER	informatikus, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
SZIKLA GERGŐ	főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
DR. MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN	egyetemi tanársegéd, DE ÁJK
DR. SZILÁGYI FERENC	egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad
PORNÓI RITA	Phd hallgató, DE BTK
MÁTÉ KRISZTINA	Phd hallgató, DE BTK